

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

КАЧИЕВА АПАЛ ЕШЕМБЕКОВНА

**АЗЫРКЫ МЕКТЕП ШАРТЫНДА КЛАСС ЖЕТЕКЧИНИН
ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчи:

КР УИнын мүчө-корреспонденти,
КББАнын академиги, педагогика
илимдеринин доктору, профессор
Мамбетакунов Эсенбек

Бишкек – 2018

МАЗМУНУ

Киришүү.....	3
ГЛАВА I. АЗЫРКЫ ШАРТТА КЛАСС ЖЕТЕКЧИНИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН СОЦИАЛДЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ	
§ 1.1 Класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн педагогикалык теориядагы жана практикадагы абалы: жетишкендиктер жана мүчүлүштүктөр.....	8
§1.2 Класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн өнүктүрүүнүн өбөлгөлөрү.....	20
§1.3 Класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн өнүктүрүүнүн модели жана мазмуну.....	35
Биринчи глава боюнча корутунду.....	62
ГЛАВА II. АЗЫРКЫ КЫРГЫЗ МЕКТЕПТЕРИНДЕ КЛАСС ЖЕТЕКЧИНИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН МАЗМУНУН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ	
§ 2.1 Класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары	63
§ 2.2 Класс жетекчинин окуучулар, предметтик мугалимдер, мектеп психологу, социалдык педагог жана ата-энелер менен иштөөнүн методикасы.....	86
Экинчи глава боюнча корутунду.....	126
ГЛАВА III ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТ ЖАНА АНЫН НАТЫЙЖАЛАРЫ	
§ 3.1 Педагогикалык экспериментти уюштуруу.....	128
§3.2 Педагогикалык эксперименттин жыйынтыгын талдоо.....	134
Үчүнчү глава боюнча корутунду.....	137
Жалпы корутунду.....	139
Библиография.....	143
Тиркеме	

Киришүү

Изилдөө ишинин актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү орто мектептерин реформалоо багытындагы соңку жылдардагы мамлекеттик документтерине ылайык өзүнүн интеллектуалдык чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрүн өз алдынча ачуу жана өркүндөтүүгө, билим, билгичтиктерин сабакта гана эмес, турмуштук маселелерди чечүүдө да жеткилең колдоно билген жашоо тиричиликке жөдөмдүү окуучуларды калыптандыруу милдеттери ортого чыкты. Бул милдеттер класс жетекчилердин балдардын жан дүйнөсүн үйрөнүү, диагностикалоо аркылуу аларда позитивдүү өнүгүүнү камсыз кылуу үчүн үй-бүлө, мектеп, мугалимдер, коомдук жана граждандык институттардын иштиктүү кызматташтыгын долбоорлоо, координациялоо жана кайтарымдуу камсыз кылуу багытындагы ишмердүүлүгүнөн көз каранды. Бул класс жетекчинин өз алдынча жана башка педагогикалык кызматташтык башка субъекттер менен мамилесин баалоонун жаңы деңгээли, жаңы чен-өлчөмү.

Мектептин окуу тарбия ишинин ядросу болуп эсептелген класс коллективинин жетекчисинин ишмердүүлүгү коомдук педагогикалык өнүгүштүн бардык этаптарында өзгөрүүгө учурап ага ылайык алардын кесиптик квалификациясын өркүндөтүүгө карата талаптар менен коштолуп келгендиги Ф.А. Бобков, А.В. Иванов, Н.К. Гончаров, Л.И. Новикова, Н.Л. Селиванова, С.Д. Поляков, В.В. Андреева, Н.И. Болдырев, И.С. Марьенко, Н.Л. Селиванова, В.Р. Ясницкая, Н.Е. Щурковалардын эмгектеринде чагылдырылган. Бирок, бул излдөөлөр башка өлкөлөрдүн социалдык-педагогикалык мейкиндигинде жаралган. Жаңы социалдык кырдаалдардан уңгуланган билим берүү парадигмалары, республикаынын этномаданий өзгөчөлүктөрү окутуу-тарбиялоо процессинин эң башкы уюштуруучусу катары класс жетекчилерди өзүнүн кесиптик компетенцияларын бөтөнчө параметрлердин чегинде өркүндөтүү талабын жаратаары табийгый иш. Ошону менен бирдикте

адабияттар анализи кыргыз педагогикасында мектеп практикасынын мындай өзөктүү муктаждыктарын канаатандыруучу рационалдуу билимдер толук иштелип чыга элек экендигин көрсөтүп олтурат. Анткени, Кыргызстандын мектептеринде класс жетекчилердин ишмердүүлүгүнө тикеден-тике тиешелүү педагогикалык адабияттар аз. Азырынча андай эмгектердин катарында М. Колдошевдин (1992) класс жетекчинин тарбиялык ишин системалуу пландаштыруу Х. Угурдун (2007) класс жетекчинин сабагынан жетишпегендер окуучулар менен коррекциялык ишмердүүлүгүнө арналган диссертациялык изилдөөлөрүн гана бөлүп көрсөтүүгө болот.

Ошентип кыргыз мектептеринин класс жетекчилеринин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө өбөлгө, таяныч болуучу социалдык -педагогикалык талаптарга шайкеш келген илимий -педагогикалык адабияттарга карата крөктөөлөр толук канаатандырылбай келет.

Анализдин натыйжалары класс жеткечинин ишмердүүлүгүнө байланыштуу педагогикалык илим менен практикада *төмөнкүдөй* олуттуу *карама-каршылыктар орун алгандыгын тастыктады:*

- жаңы социалдык-педагогикалык талаптардын ортого чыгышы жана класс жетекчилик иштин максатынын, функционалдык милдеттеринин, иш ыкмаларынын ал талаптарга толук шайкеш келбей жаткандыгы;
- класс жетекчинин кесиптик педагогикалык компетенттүүлүгүн өзгөргөн жаңы шарттарга ылайык өркүндөтүү талабы менен аны өркүндөтүүнүн илимий жактан негизделген жолдорунун иштелип чыга электигинин оросундагы карама каршылык.

Илим менен практикада орун алган бул өксүктөрдөн улам төмөндөгү: Азыркы мектеп шартында класс жетекчинин ишмердүүлүгүн кантип өнүктүрүүгө болот? - деген **проблема** келип чыгат.

Белгиленген проблема “**Азыркы мектеп шартында класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү**” аттуу темада илимий изилдөө жүргүзүүгө түрткү болду.

Диссертациялык изилдөөнүн темасы Кыргыз билим берүү академиясынын педагогика жана кесиптик билим берүү лабораториясынын илимий изилдөө иштеринин тематикалык пландары менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты: азыркы учурдагы класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн моделин түзүү жана ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарын аныктоо, иштелип чыккан сунуштарды эксперимент аркылуу текшерүү, жыйынтыгын мектеп практикасына киргизүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Класс жетекчинин ишмердүүлүгү тууралуу көз караштардын өнүгүш тенденциялары жана аны өркүндөтүүнүн социалдык-педагогикалык өбөлгөлөрүн айкындоо.
2. Класс жетекчинин азыркы учурдун талабына ылайык келген педагогикалык компетенттүүлүктөрүнүн мазмунун аныктоо.
3. Класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн сапатын жогорулатуунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана аларды ишке ашыруунун оптималдуу жолдорун изилдөө.
4. Класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн сапатын өнүктүрүүнүн метод, ыкмаларынын эффективдүүлүгүн эксперимент аркылуу текшерүү жана илимий-практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси: Кыргыз мектептеринде класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн социалдык-педагогикалык жана илимий теориялык өбөлгөрү айкындалды; класс жетекчинин учурдун талаптарына шайкеш компетенттүүлүктөрүнүн мазмуну, негизги көрсөткүчтөрү, деңгээлдери аныкталды; класс жетекчинин

ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары теориялык жактан негизделип чыкты алардын натыйжалуулугу эксперимент аркылуу текшерилди.

Илимий изилдөөнүн практикалык мааниси:

Класс жетекчинин учурдун талаптарына шайкеш компетенттүүлүктөрүнүн мазмуну, негизги көрсөткүчтөрү, деңгээлдери азыркы мектептерде класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн диагноздоо, баалоо, өркүндөтүүдө жетекчиликке алынышы мүмкүн; “Класс жетекчинин ишмердүүлүгү» семинар-практикуму жана анын негизинде уюштурулган метод жана ыкмалардын системасы мугалимдердин билимин өркүндөтүү институттарында жана жогорку окуу жайлардын студенттерин даярдоодо колдонулушу мүмкүн; изилдөөнүн натыйжасында иштелип чыккан илимий – практикалык сунуш кеңештер класс жетекчилердин күндөлүк өзүн өзү өркүндөтүү иш практикасында колдонулушу мүмкүн.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн теориялык, социалдык-педагогикалык өбөлгөлөрүн, учурдагы абалын талдоолор алардын ишмердүүлүгүнүн мазмунун жаңылоо, өркүндөтүү керектигин айгинелейт.

2. Азыркы мектептеги класс жетекчинин функционалдык милдеттерин аткарууга карата компетенттүүлүктөрүнүн мазмуну моралдык-психологиялык мазмундук, практикалык, рефлексивдик компоненттерден жана өлчөө, баалоонун критерийлеринен турат.

3. Класс жетекчинин ар тараптуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн натыйжалуулугу аны камсыздоочу педагогикалык шарттар жана аларды ишке ашыруунун адекваттуу жолдорун иштеп чыгуудан көз каранды болот.

4. Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары илимий божомолдун туура экендигин далилдейт.

Изилдөөчүнүн жеке салымы: диссертациялык ишке коюлган проблеманын илимий-педагогикалык идеясы, максат-милдеттери, класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн мазмуну, критерийлери менен деңгээлдери автордун өзү тарабынан иштелип чыкты. Класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн теориялык-прикладдык жолдору айкындалды, натыйжада педагогикалык эксперимент өткөрүлүп, анын илимий-практикалык жыйынтыктары чыгарылды.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо жана тастыктоо: Кыргыз билим берүү академиясынын педагогика жана кесиптик билим берүү лабораториясында, жалпы билим берүүчү орто мектептерде (2012-2016-ж.ж.), К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин педагогика жана психология кафедрасынын отурумдарында (2012-2015-ж.ж.), Кыргызстанда жана Россияда өткөрүлгөн Эл аралык илимий-практикалык конференцияларда (Бишкек, 2013-2015-ж.ж., Элиста, 2014-ж., Новосибирск, 2016-ж., Москва, 2016-ж.) талкууланды. Изилдөө процессинде «Класс жетекчинин ишмердүүлүгү» аттуу атайын семинар-практикум иштелип чыгып **апробациядан** өткөрүлдү.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын жарыяланышы: Изилдөөнүн багыты боюнча 18 илимий макала, анын ичинен 4 макала РИНЦ системасында жарык көргөн.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч главадан (8 параграф) жана алардан келип чыккан жыйынтыктардан, жалпы корутундудан, библиографиядан (208 аталыштагы) жана тиркемелерден турат. Жалпы көлөмү 163 бет, 10 сүрөттү, 12 таблицаны камтыйт.

ГЛАВА I. АЗЫРКЫ ШАРТТА КЛАСС ЖЕТЕКЧИНИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН СОЦИАЛДЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

§1.1. Класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн педагогикалык теориядагы жана практикадагы абалы: жетишкендиктер жана мүчүлүштүктөр.

Бул главада класс жетекчинин ишмердүүлүгү туралуу көз караштардын өнүгүш тенденциялары жана практикадагы абалы талдоого алынган. Ошону менен бирдикте азыркы учурдун талабына ылайык келген педагогикалык компетенттүүлүктөрүнүн мазмуну айкындалган. Изилдөөнүн системдүүлүк методологиялык принцибин жетекчиликке алуу менен биз обол билим берүү мекемелеринин тарыхындагы класс жетекчи институтунун пайда болушу, өнүгүш тенденцияларын бул маселе туралуу илимий көз караштардын өнүгүшү менен бир контекстте талдоого алууну эп көрдүк. Бул маселени териштирип талдоодо негизинен *ретроспективдик анализ* жана *контент анализ* методдорун колдондук. Класс жетекчилик иштин калыптаныш тарыхын үч этапка бөлүп кароо ылайыктуу: совет дооруна чейинки (1864-1917 ж.ж), союз убагындагы (1917-1991 ж.ж.), союздан кийинки (1991-жылдан азыркы учурга чейин).

М.И. Рожковдун изилдөөлөрүнө таянсак [163], баштапкы өнүгүү этабында педагогдун ишмердүүлүгүнүн бул түрү «тарбиялоочу» деп каралган. Дворяндык бай үй-бүлөлөрдө балдарга таалим-тарбия берүү милдетин «гувернёр» жана «гувернанткалар» [64] (байлардын үйүндө балдарды тарбиялоочу адамдар), ал эми окуу жайларда болсо бул милдетти педагогдор аткарган.

1804-жылы чыккан окуу жайдын Уставына ылайык [47], тарбиялоочулар өздөрү адептүү сапаттарга ээ болуусу маанилүү болгон. Алар тарбиялануучуларды адилеттүүлүккө, ар-намыстуулукка, чынчылдыкка үйрөтүшкөн.

1813-жылы институттардын пансиондорунун алкагында тарбиячылар кызматы уюштурулган [16]. Ал учурда тарбиячы балдарды тарбиялоо үчүн атайын даярдыкты өтүүгө жана чет тилдерин (француз жана немис тилдери) жакшы билүүгө милдеттүү болушкан. Алар төмөнкүдөй багыттарда иштерди алып барышкан: *биринчиси*, материалдык жактан жардамга муктаж болгон окуучуларга кам көрүү, сабактарды бөлүштүрүү, алардын аткарылуусун көзөмөлдөө, окуучунун күндөлүгүнө жана жетишүү табелине сабактардан жетишкендиктери, жүрүм-туруму боюнча баа коюу, эскертүүлөрдү жазуу. *Экинчиси*, ден-соолук багытында иш алып барууда окуучулардын медициналык текшерүүдөн өтүүсүн, дене көнүгүүлөрдүн аткарылышын жана класстын гигиеналык шарттарын (бөлмөнүн тазалыгы, эмеректердин сакталуусу) көзөмөлдөп турушкан. *Үчүнчүсү*, көркөм-эстетикалык багытта окуучулардын бош убакыттарында спектакль оюндарын көрсөтүү, адабият, музыкалык жана поэзиялык кечелерди өткөрүшкөн. Тарбиячылар тарбиялануучулардын адабиятка болгон сүйүүнү, эстетикалык сезимди, чечендик жөндөмдүүлүктү өнүктүрүүгө умтулушкан. Бул максатты ишке ашыруу үчүн атайын журналдар чыгарылган жана атактуу инсандарга арналган салтанаттуу кечелер сыяктуу маданий иш чараларды уюштурушкан. *Төртүнчүсү*, диний, адеп-ахлактык багытында иш алып барууда класс тарбиячылары окуучулардын чыныгы диний сезимдерин ойготууга, Мекенди сүйүүгө, жоопкерчиликке, ар-намыстуулукка, чынчылдыкка, сыйлоо сезимдерин ойготууга өбөлгө түзүшкөн. Эрежеге ылайык, окуучулар сабакка чейин жана сабактан кийин дем алыш жана майрам күндөрү чиркөөлөргө барып, ички сырларын айтуу, сыйынуу сыяктуу

көрүнүштөр маанилүү роль ойногон. Чиркөө үрп-адаттары тарбиялануучулардын жашоосуна белгилүү бир ритмди пайда кылып, анын мазмунун толуктаган, жоопкерчиликке үндөгөн жана диндин жардамы менен баш ийүүчүлүк сезимдерин калыптандыруу оңой болгон.

1862-жылы «Элдик училищелерди түзүү боюнча жалпы пландык проекттин эскертүүлөрүндө» [54] класс тарбиячылары тарабынан өткөрүлгөн таалим-тарбия иштердин уюштурулуусуна жана мазмунуна өзгөчө көңүл бөлүнгөн жана «көзөмөлдөөчү» терминин ордуна «тарбиячы» терминин колдонуу сунушталган. Анын негизинде класс тарбиячылардын милдети көзөмөлдөөчү эмес, тарбия берүүчү кызматты аркалаган (көзөмөлдөөчү кызматы анын жардамчысына өткөрүлгөн). Ошентип, тарбиячы камкорчу-уюштуруучу, көзөмөлдөөчү, тарбиялоочу функцияларды аткарган.

Белгилеп кетүүчү нерсе, ошол мезгилде класс тарбиячылар институтунун өнүгүүсүнө төмөндөгүдөй **факторлор** таасирин тийгизген:

- а) *саясий* (класс тарбиячылары үчүн чыгарылгын гимназиялардын Устав жана инструкциялар, революциялык окуялар, улуттук кыймылдын өнүгүүсү жана чек аралардын бузулуусу);
- б) *социалдык-экономикалык* (капитализмдин жана дарыялык соода тармагынын өнүгүшү, экономикалык мамилелердин рынокко ылайык багыттоосу, жаңы социалдык группалардын калыптануусу);
- с) *маданий* (педагогика илиминин калыптануусу, көптөгөн окуу жайлардын, музейлердин, театрлардын, көргөзмө залдардын ачылышы).

Совет дооруна чейинки (1864-1917 ж.ж) этап боюнча тарбиялоочулардын аткарган ишинин мазмунун талдоо төмөнкү жыйынтыктарды чыгарууга мүмкүнчүлүк берди:

1) гимназиянын Уставдарын чыгаруу аркылуу класс тарбиячылары институту уюштурулган. Бирок гимназияларда тарбия ишмердүүлүгү менен

алектенген адамдардын аткара турган кызматынын так белгиленген илимий-теориялык негизи болгон эмес;

2) класс тарбиячыларынын тарбия иштери практикалык мүнөздө болуу менен аткарган тарбиялык иштеринин багыттары өнүккөн. Бирок өлкөдөгү коомдук-саясий абалдын туруксуздугу, чиновниктердин жана аскер кызматкерлердин гимназияларга кысым көрсөтүшү, педагогикалык теорияга көңүл кош мамиле жасагандыгы «гимназияда таалим-тарбия иштерин жакшыртуу» зарылчылыгын пайда кылган;

3) коомдук-саясий кыймылдын, экономикалык жана маданий регрессдин жогорулашы менен гимназияларда тарбиялык иштердин кризиси пайда болгон. Анткени тарбиячылар өздөрү да коомдук-саясий ишмердүүлүккө тартылышкан жана гимназия окуучулары тышкы факторлордун терс таасирине активдүү түрдө каршылык көрсөтүп турушкан.

1915-жылы П.Н. Игнатьевдин Эл агартуу министринин кызматына келгенден тарта өкмөт бул проблемалардын маңызына көп көңүл бөлө баштаган, бирок 1917-жылдагы революциялык окуялар класс тарбиячылары институтун да, гимназияларды да жокко чыгарган.

1917-жылдан тарта жаңы советтик мектептердин курулушу башталат. Класс жетекчилер институтунун түптөлүшүндөгү бул мезгил группа (топ) жетекчилеринин ишмердүүлүгү менен байланыштуу.

1918-жылы октябрда РСФСРдин Эл агартуу комиссариаты менен Россиялык аткаруу комитети кабыл алган «Ар улуттардын мектептери жөнүндө» [16] токтомго ылайык, жалпы орто билим берүүчү мекемелердин негизги максаты, милдеттери, принциптери жана структурасы аныкталган.

1923 - жылдан баштап окуучулар өзүн-өзү башкаруу иш-аракетине өткөн. Бирок күтүлгөн натыйжалуу жыйынтыктарды ала алышкан эмес. Себеби, окуучулардын мүмкүнчүлүктөрүн ашыра баалашкан жана балдардын

уюштуруучулук тажрыйбасы жетишсиз болгон. Түзүлгөн кырдаалдан чыгуу үчүн окуучулар тобуна мугалимдерди топ жетекчиси катары бекитүү зарылчылыгы пайда болгон. Топ жетектөөчүлөрдүн милдеттерине окуу-тарбия процессин, окуучулар коллективин өз алдынча башкаруусун уюштуруу, балдардын жашоо шарттарын билүү жана ата-энелер менен иш алып баруу кирген. Алар окуу программасынын ашыра көп жүктөлүп кетпешин көзөмөлдөшкөн, сабактан жетишпеген окуучуларга жардам көрсөтүү менен педагогикалык ишмердүүлүктүн учётун жүргүзүп, мектеп администрациясына жана педагогикалык кеңешмеге топтун жөндөмдүүлүгү жөнүндө мүнөздөмө беришкен.

1931 - жылы топ жетекчилер институту расмий түрдө кабыл алынып, алгачкы жобо 28-июнда бекитилген.

1934 - жылы топ **“класс”** [159] деп аталып, топтун жетекчиси **“класс жетекчи”** деп атала баштаган. Бул жылдары мектептерде төмөндөгүдөй өзгөрүүлөр болгон: белгиленген класстык-сабак система калыбына келтирүү менен туруктуу программалар жана окуу китептери иштелип чыккан. Буга байланыштуу топ жетектөөчүлөрдүн жоболору да өзгөрөт.

ЦК ВКП (б) нын 1934 - жылы 16 - майда кабыл алынган «СССРдеги башталгыч жана орто мектептердин түзүлүшү» деген токтомунда [154] «Класс жетекчи» деген кызмат берилген. Аны мектеп директору мектепте иштеген эң алдыңкы, тажрыйбалуу мугалимдердин арасынан бекитчү.

Кийинки жылдарда класс жетекчинин статусу жана ишмердүүлүгүнүн мазмуну өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Анткени, өлкөдө акырындык менен күч алып жаткан социалдык жана экономикалык карама-каршылык билим берүү сферасына да өз таасирин тийгизбей койгон эмес. Бул учурдагы процесстин өзгөчөлүгү - масштабдуу маселелерди (материалдык, финансылык ресурстарды жакшыртуу, квалификациялуу кадрларды даярдоо) камтыган [29].

Согушка чейинки мезгил (1934-1941-жж.) класс жетекчинин жаңы милдеттеринин калыптанышы менен мүнөздөлүп, анчейин маанилүү өзгөрүүлөр киргизилген эмес жана төмөнкү багыттарда тарбиялык иштерди алып барышкан: таалим-тарбия процессин системалуу түрдө уюштуруу, балдарды «коммунизмдин» талабына ылайык тарбиялоо, тарбиялануучулардын жүрүм-турумун жөнгө салуу жана сабактан жетишкендиктеринин үстүндө иштөө, коомдук уюмдар (пионердик жана комсомолдук) жана ата-энелер, мугалимдер менен бирге кызматташуу болгон .

Улуу Ата-мекендик согуш мезгилинде (1941-1945 ж.ж.) класс жетекчинин негизги милдети - патриоттук тарбия берүү болгон [125].

Наркомпростун «Мектептеги тарбияны бекемдөө» жөнүндөгү буйругу боюнча патриоттук тарбиянын актуалдуулугу, аскердик даярдык, коомдук эмгектин жана тартиптин күчтүүлүгү байкалат. Мугалимдер балдарга жардам берип, тамак, кийим-кечек менен камсыздашкан жана алар менен биргелешип металллом сыныктарын, бөтөлкөлөрдү чогултуу, госпиталдарда жардам берүү, коргонуучу жайларды куруу иштерин жүргүзүү, пионердик, комсомолдук, тимурдук уюмдар менен иш алып баруу, социалисттик таймаштарды уюштуруу сыяктуу жалпы коомдук пайдалуу иш-аракеттерди жүргүзүшкөн. Мына ошентип, класс жетекчинин ал мезгилдеги иштеринин мазмуну аскердик милдеттер менен шартталган.

Класс жетекчилер институту согуштан кийинки мезгил аралыгында (1945-1958-ж.ж.) жаңы баскычка көтөрүлгөн. 1947-жылы РСФСР Эл агартуу министрлиги тарабынан класс жетекчи жөнүндө жаңы жобо бекитилип, анда анын максаттары жана милдеттери толук жана айкын белгиленген. Бул жободо: «Класс жетекчи - билим берүү менен бирге белгилүү класстын окуучулар коллективин тарбиялоо жана коллективдин уюштуруу иштерин аткарган советтик мектептин мугалими жана анын негизги максаты - окуу-тарбия

маселелерин ийгиликтүү чечүү, ынтымактуу, эмгекти сүйгөн окуучулардын коллективин түзүү жана коммунизмдин духунда тарбиялоо деп белгиленген» [135]. Бул мезгилде класс жетекчинин ишинде коомдук пайдалуу эмгек маселелери боюнча окуучулар коллективин мобилдештирүү, пионердик, комсомолдук уюмдарынын жыйналыштарына катышуу, спорттук иш-чараларды өткөрүү деген сыяктуу жаңы милдеттер пайда боло баштаган.

XX - кылымдын 50-80-жылдары класс жетекчи институтунун өнүгүшүнүн эң натыйжалуу жылдары болгон. 1950-жылдары бир нече жолу басмадан чыккан Н. И. Болдыревдин редакциясы астындагы «Класс жетекчи» деген окуу китеби класс жетекчинин ишмердүүлүгүн илимий-методикалык жактан камсыз кылууда чоң роль ойноду. Ушул жылдары окумуштуулар: Н.И. Болдырев [31], [32], Н.К. Гончаров [48], Ф.Н. Гоноболин [49], А.И. Дулов [163], И.С. Марьенко [124] класс жетекчиликти толук кандуу теориясын иштеп чыгышкан жана алардын идеялары азыркы күнгө чейин колдонулуп, мыктыланып, өнүктүрүлүп, азыркы күндүн талабына ылайык оңдолуп-түзөлүп келет.

1970 - жылдардын аягында, 1980 - жылдардын башында билим берүүчү орто мектептерде класс жетекчинин милдеттеринин чөйрөсүн механикалык түрдө кеңейтилгендигин белгилей кетүү керек. Ошол учурда тарбиялык иштердин багыттары канчалык көп болсо, аларды уюштуруу жана көзөмөлдөө натыйжалуу болуп турат да, окуучуларды тарбиялоо ийгиликтүү жүрөт деп болжолдонгон.

Класс жетекчинин ишинде [59] ата-энелерди педагогикалык жактан агартуу, педагогикалык конференцияларга катышуу, ата-энелердин чогулушун өткөрүү жана тажрыйба алмашуу сыяктуу иш-чараларды өткөрүү кеңири тараган. Алардын негизги милдеттерине: окуучуларды СССРдин символикалары менен тааныштыруу, коомдук иш-чараларды, ийримдерди

уюштуруу, интернационалдык [10], аймак таануу, атеисттик, экологиялык тарбия берүү, кесиптик багыт берүү, маданий жактан өнүктүрүү жана ден-соолукту чыңдоо боюнча иш-чараларды уюштуруу, окуучулардын коммунисттик саясий-идеялык көз караштын калыптандыруу болгон.

Окумуштуу-изилдөөчү П. Мирочник [174] 90-жылдардын башында класс жетекчиликти аркалаган мугалимдер дагы 100 кошумча милдетти аткаргандыгын эсептеп чыккан. Натыйжада бул көрүнүш окуучуларды класс жетекчиден алыстатып, анын ишинин сапатынын төмөндөшүн шарттаган.

Демек, советтер союз учурунда класс жетекчинин аткарган милдеттерин талдообуз төмөнкүдөй *жетиишкендиктерди* аныктоого мүмкүндүк берди: *биринчиси*, акыл-эс тарбиясы, адептүүлүк тарбиясы, эстетикалык тарбия, патриоттук духтагы тарбия, коллективизмге тарбиялоо, дене тарбиясы болуп, алар бири-биринен ажырагыс бирдиктүү комплекстүү мүнөздө аткарылган. *Экинчиси*, мектептен тышкары убакыттарда балдар үчүн ар кандай иш-чаралар, кружоктор уюштурулуп, окуучулардын көпчүлүгү аларга катышууга мүмкүнчүлүктөрү болгон. Ошондой эле класс жетекчи окуучулардын ата-энелери менен тыгыз байланышта кызматташкан.

Ал эми *мүчүлүштүктөрүнө* төмөнкүлөрдү кошууга болот:

1) таалим-тарбия процессинде окуучу педагогикалык таасир тийгизүүчү объект, ал эми класс жетекчи башкаруучу бийликтердин түздөн-түз көрсөтмөлөрүн аткаруучу кызматкер болгон;

2) класс жетекчи мугалим өзүнө тиешелүү чектелген милдеттерди аткарууга гана тийиш болгон, эгер ал аткарылбаса, иштен бошотулган;

3) тарбиянын натыйжалуулугу окуучунун тышкы жүрүм-туруму, тартиптүүлүгү, аткаруучулук тактыгы менен бааланып, баланын ички дүйнөсүн, мүдөөсүн, кызыкчылыгын, чыгармачылык жөндөмү эсепке алынбаган;

4) класс жетекчи менен окуучулардын карым-катнашы бир тараптуу болуу менен окуучулардын чыгармачылык жөндөмдөрүн, өз алдынчалуулуктарын өнүктүрүүчү өбөлгөлөр түзүлгөн эмес; 5) таалим-тарбия процесси орто окуган окуучуга багытталган, жакшы окуган жана сабактан жетишпеген окуучулар педагогикалык таасирлерден сырткары калышкан; 6) таалим-тарбия процессинин төмөндөшү баланын физикалык, психикалык жана руханий жактан өсүп-өнүгүүсүнүн начарлашына алып келүү менен, окуучудан алыстап, анын гумандуулук маңызынын төмөндөткөн.

Азыркы учурда өз тажрыйбабыз көрсөткөндөй, республикабызда класс жетекчинин иши традициялуу түрдө жүргүзүлүп, класстагы жана класстан тышкары окуу-тарбия иштерин уюштурган жана иш жүзүнө ашырууну аркалаган мугалим болуп кала берет. Демек, класс жетекчилер институту мектептин таалим-тарбия системасынын эң маанилүү структуралык компоненти экендигин белгилейбиз.

Азыркы учурда тарбиялык иштерди уюштурууда жаңы тенденциялар пайда болуу менен бир топ өзгөрүүлөр болду. Тарбиялык иштерди алып барууда “тьютор” [151], [155] (репититор, куратор, тарбиячы, насаатчы – окуучулардын сабактан тышкары окуу жана чыгармачылык ишине жалпы жетекчиликти жүзөгө ашыруучу педагог), класстык куратор, класстык насаатчылар, окуу жүктөмүнөн бошотулган класс жетекчилер киргизилүүдө.

Бирок республикабызда класс жетекчинин иши традициялуу түрдө жүргүзүлүп, окуучулар коллективинин класстагы жана класстан тышкары окуу-тарбия иштерин уюштуруп, иш жүзүнө ашырууну аркалаган мугалим болуп кала берет.

Жогорудагы окумуштуулардын теориялык изилдөөлөрүнөн келип чыккан натыйжаларын негизге алып, азыркы учурда класс жетекчинин окуучулар, предметтик мугалимдер, адистер жана ата-энелер биргелешкен иштеринин

абалын билүүгө аракет жасадык. Ал үчүн 2012-2013 жылдар аралыгында Бишкек шаарындагы мектептерде №58, №69, №72, №74, №80, №84, Чыңыз Айтматов атындагы орто мектепте (Кара-Буура району, Талас областы) И. Касмалиев атындагы жана М. Темиров атындагы орто мектептерде (Түп району, Ысык-Көл областы) аныктоочу экспериментти өткөрдүк. Ал изденүүчү тарабынан өткөрүлдү. Жалпы саны боюнча 857 класс жетекчи, 2030 окуучу, 978 ата-энелер катышты.

Изилдөөнүн максатына ылайык, мектеп документациясын жана класс жетекчинин журналын изилдөө, сабактан тышкары иш-чараларга катышуу, анкеталык суроолорду түзүү, педагогикалык байкоо жүргүзүү, сурамжылоо методдору тандалып алуу менен негизги мектептин класс жетекчилерине (5-9 класстар) анкета сунушталды (1-тиркеме).

Сунушталган анкетанын максаты - класс жетекчилердин ишинде кездешүүчү кыйынчылыктарды жана алардын себептерин аныктоо болду. Анкетанын жоопторун талдообуз класс жетекчинин ишинде төмөнкүдөй кыйынчылыктарга дуушар болгондугу аныкталды:

1) жалпы билим берүүчү мектептерде таалим-тарбия процессинин сапатынын начарланышына байланыштуу, ал чөйрөдөгү карым-катнаштардан, мамиле түзүүдөн келип чыккан кыйынчылыктар - 142 (16,5%);

2) учурда балдардын өсүп-өнүгүүсүнө мүнөздүү социалдык, физиологиялык, психологиялык өзгөчөлүктөрдү үйрөнүүдөгү кыйынчылыктар - 148 (17,2%);

3) мектеп окуучуларынын арасындагы конфликтерди чечүүдөгү кыйынчылыктар – 134 (15,6%);

4) ар кандай мүмкүнчүлүктөрү менен айырмалаган балдар (акылы тунук, зирек, зээндүү, табигый мүмкүнчүлүктөрү чектелген, жүрүм-туруму начар

жана гипер активдүү балдар жана башкалар) менен таалим-тарбия иштерин алып баруудагы кыйынчылыктар – 149 (17,3%);

5) балдардын өмүр коопсуздугун камсыз кылуудагы кыйынчылыктар 145 (16,9%); 6) таалим-тарбия процессин жүргүзүүнүн заманбап технологиялырын колдонуудагы кыйынчылыктар жана башкалар - 139 (16,2%);.

Изилдөө ишибиздин алкагында негизги мектептин (5-9 класстар) окуучуларынын (жалпы саны - 2030) арасында сурамжылоону өткөрдүк. Максатыбыз - окуучулардын класс жетекчиге болгон мамилесин аныктоо болду. Ал төмөнкү суроолорду камтыды:

1) Сага мектепте окуган жагабы, кандай маанай менен барасың?

2) Сен үчүн мектепте жагымсыз окуялар болобу, эгер болсо, ал ким тарабынан чыгат?

3) Сенин пикириң боюнча класс жетекчи класста кандай милдеттерди аткарат?

4) Класс жетекчи сага кандай мамиле жасайт?

5) Сенин оюң боюнча, класс жетекчи кандай сапаттарга ээ болушу керек?

Окуучулардын жоопторунан төмөндөгүдөй маалыматтарды алдык: биринчиси, мектепте окуган жагат, анда кызыктуу жана көңүлдүү - 925 (45,5%), жакпайт, көңүлсүз - 896 (44,1%), жагымсыз окуялардын болоорун сезүү менен барам - 591 (29,1%), көңүл коштук менен барам - 382 (18,8%). Экинчиси, жагымсыз окуялар болот, ал сабак берген мугалимдерден чыгат - 877 (43,2%), класс жетекчи тарабынан болот - 789 (38,8%), болбойт - 639 (31,4%), кээде гана болот - 275 (13,5%). Үчүнчүсү, окуудагы жетишүүлөрдү жана тартипти көзөмөлдөйт - 776 (38,2%), бош убактыбызды уюштурат - 680 (33,4%), экинчи апам - 574 (28,2%). Төртүнчүсү, ар дайым эскертүү берип турат - 1036 (51%), урушат - 828 (40,7%), мактайт - 536 (26,4%), колдойт - 451 (22,2%). Бешинчиси, ишенимдүү, ак ниеттүү, так, кайраттуу, бизди коргой алган, түшүнүктүү, таза,

тыкан, эпчил, зээндүү, активдүү, жайдары, өзүнө өзү ишенген, сабырдуу, оор басырыктуу, ойлонуп иш кылган, көрктүү жана көрүнүктүү.

Мектеп окуучуларынын жоопторун талдоо төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берди:

- а) балдардын көпчүлүгүнө окуган жагат;
- б) мугалимдердин педагогикалык этикасы төмөн;
- в) окуучулар класс жетекчинин кандай милдеттерди аткараарын жакшы түшүнүшөт;
- г) балдар класс жетекчинин жеке адамкерчилик сапаттарына көбүрөөк басым жасашат.

Ал эми ата-энелер арасында сурамжылоого жалпы саны боюнча 978 ата-эне катышты. Максатыбыз ата-энелердин класс жетекчинин балдар менен болгон мамилесин аныктоо болду. Ата-энелерге төмөнкүдөй суроолорду сунуштадык:

- 1) Класс жетекчи менен канча убакыт аралыгында жолугушуп турасыз жана жолугуу демилгесин ким көтөрөт?
- 2) Класс жетекчиге керек болуп калган учурларда кайсы маселелер боюнча кайрыласыз?
- 3) Класс жетекчинин тарбиялык иштерди алып баруусу Сизди канаатандырабы?
- 4) Сиздин пикириңиз боюнча азыркы учурдагы класс жетекчи кандай сапаттарга ээ болуш керек?
- 5) Балаңыз окуган класста Сиздин балаңызга да, башка балдарга да ың гайлуу болуш үчүн кандай өзгөрүүлөрдү киргизүүнү сунуштайт элең из?

Сурамжылоодон төмөндөгүдөй жоопторду алдык: *биринчиси*, ата-энелердин - 741 (75,7%) кээде гана класс жетекчи менен жолугуусун, ал жолугуу класс жетекчи мектепке чакырганда гана бараарын белгилешти.

Экинчиси, өзүнүн баласы менен кантип мамилесин жакшыртуу керек экендиги жөнүндө кеңеш алуу үчүн - 408 (41,7%), баланын окуусуна кантип жардам көргөзүш керек экендиги тууралуу - 203 (20,7%), мугалимдер менен мамилесин жакшыртуу үчүн - 198 (20,2%), классташтары, теңтуштары менен мамиле түзүү керек экендиги жөнүндө кеңеш алуу үчүн - 169 (17,2%). *Үчүнчүсү*, канаатандырбайт - 496 (50,7%), канаатандырат - 482 (49,2%). *Төртүнчүсү*, билимдүү - 337 (34,4%), ак ниеттүү - 228 (23,3%), адилеттүү - 201 (20,5%), балдарды жакшы көрүүсү - 114 (11,6%), сабырдуу болуусу - 98 (10%).

Окуучулардын ата-энелеринин жоопторун талдоонун негизинде төмөнкүдөй жыйынтык чыгара алабыз: а) ата-энелердин балдарынын турмушуна кызыгуусу төмөн, пассивдүү; б) балдар менен ата-энелердин арасында өз ара түшүнбөстүк үстөмдүк кылат; в) класс жетекчинин ишине көпчүлүк ата-эне канаатанбайт; г) ата-энелер класс жетекчинин билимдүү, ак ниеттүү, түшүнүктүү, адилеттүү болуусун каалашат. Аталган кыйынчылыктар класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө түрткү болуучу жаңы өбөлгөлөрдү жаратат. Ал факторлор изилдөө ишибиздин кийинки параграфында каралат.

§ 1.2 Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн өбөлгөлөрү.

Бүгүнкү күндө маалыматтык коомдо жашаган окуучулардын акыл-эс жагынан эрте жетилиши, алардын бири-бирине болгон инсандык муктаждыгынын күчөшү, ар кандай глобалдык деңгээлдеги табигый жана социалдык кыйынчылыктарга туруштук берүү зарылчылыгынын өсүшү жана ага каршы туруу үчүн өз ара түшүнүүчүлүккө, жардамдашууга, жол көрсөтүүчүлүккө, тынчтыкты биргелешип сактоого дилгир, демократиянын шартында ийгиликтүү социалдаша ала турган келечек ээлерин калыптандырууда класс жетекчи маанилүү ролду ээлейт [11].

Азыркы учурда класс жетекчи мугалимдин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө түрткү болуучу өбөлгөлөрдү атап кетсек төмөнкүлөр:

1. 2014-жылы 21-июлунда кабыл алынган жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандартында мектептин ишмердүүлүгү окуучуга багытталышы жана тарбиялоонун жаңы мамилеси калыптанууга тийиш экендиги белгиленген. Бул стандартта окуучунун үч түйүндүү компетентүүлүгү (маалыматтык, социалдык-коммуникациялык, өз алдынча уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү) калыптануусу зарыл экендиги көрсөтүлгөн.
2. Азыркы коомдун талаптарына ылайык коомдо өз ордун таап кете ала турган чыгармачыл, ар кандай шарттарга тез ыңгайлаша ала турган мобилдүү, ийкемдүү, чыгармачыл инсандарды калыптандыруу зарылчылыгы.
3. Техникалык, маалыматтык коомдун күч алашы, илимий маалыматтардын, билимдин тездик менен эскириши жана анын натыйжасында үзгүлтүксүз (өмүр бою) билимдин жана инновациялык жаңылануу талабынын күч алышы.
4. Үзгүлтүксүз өз алдынча билим алууга, өзүн-өзү кесиптик жана башка жактан өркүндөтө ала турган жана көп улуттуу, демократиялык коомго багыт алган, глобализация шартына шайкеш келген жана ошол эле мезгилде мекенчил, гуманист инсандарды тарбиялоо.
5. Базар экономикасынын талаптарынан келип чыккан билим жана кесиптик таймашка, конкуренцияга туруштук бере ала турган билимдүү жана кесиптик компетентүүлүгү жогору болгон инсандарды тарбиялоо.
6. Өлкөбүздө «Мектеп окуучуларын рухий-адептик жактан тарбиялоонун жаңы концепциясы» (автору С. Байгазиев) жана россиялык

окумуштуулар тарабынан иштелип чыккан таалим-тарбия концепциялары.

Биз тарбиялоо концепцияларынын кандай принциптердин негизинде түзүлөөрүн, тарбия процессинин мазмунуна кандай салым кошулуп жаткандыгын жана кандай критерийлердин негизинде жыйынтыгы аныкталаарын талдоону туура көрдүк. Бул талдоо класс жетекчилерге, ошондой болочок педагогдорго концепциялардын түзүлүшүн терең түшүнүүгө жардам берет деп эсептейбиз.

«Концепция» [120] деген терминдин маанисин чечмелесек, ал ойлор жүйөөсү, туюнтмасы жана мамилелери дегенди билдирет. Ал эми «мамиле» деген терминдин мааниси - кубулуштардын жана предметтердин ортосундагы катышын түшүндүрөт.

“Мектеп окуучуларын рухий-адептик жактан тарбиялоо (окуучулардын жүрүм-турум адаттарын жана көндүмдөрүн, мүнөздөрүн, адеп-ахлак сапаттарын калыптандыруу процесси) концепциясын” [18] талдообуз төмөндөгүдөй жыйынтыктарды берди: биринчиси, өлкөбүздүн жана билим берүүчү мекемелердин муктаждыгын, улуттук таламдардын эске алган маанилүү, улуттук жүзү бар концепция. Автор азыркы учурда окуучуларды тарбиялоонун максатын, мазмунун жана идеологиялык, педагогикалык негиздерге ээ болгон технологиясын берүү менен адамгерчиликтүү, мээримдүү мамилеге чакырганын белгилегибиз келет.

Экинчиси, бул концепцияда азыркы убактагы талапка ылайык мектептерде тарбия иштеринин мазмунун адептик таалим-тарбия берүү боюнча ишти жаңыча, практикалык багытта кыргыз элинин менталитетин, руханий-адептик салт-санаасын, үрп-адатын, ишенимдерин, дүйнө таанымын, улуттук идеологиясын жана жалпы эле руханий, маданий жана материалдык байлыктары эске алынган.

Үчүнчүсү, концепция - заманыбыздын жаш муундарын тарбиялоодо идеологиялык максаттуулукту, ырааттуулукту, багыттуулукту камтый турган олуттуу таяныч жана багыт болот деп эсептейбиз.

Ал эми россиялык окумуштуулар тарабынан изилденип чыккан тарбиянын концепцияларын [186] *максаттуу, мазмундуу жана натыйжалуу компоненттерге* бөлүү менен аларды талдоого аракет жасадык (2-тиркеме).

Максаттуу компонент боюнча концепцияларды *төрт группага* бөлсө болот. *Биринчи группаны* инсандын гармониялык өнүгүүсүнө, базалык маданияттын өздөштүрүлүшүнө жана сапаттарынын өнүгүшүнө багытталган концепциялары түзөт. Аларга В.А. Каракровский, Л.И. Новикова, Н.Л. Селиванованын “Таалим-тарбия процессинин системалуу түзүлүшү” [75], Н.М. Таланчуктун “Баланы калыптандырууда системалык-ролдуу теория” [190], О.С. Газмандын “Баланын өсүп-өнүгүүсүнө педагогикалык жактан колдоо көрсөтүү” [45] жана М.И. Рожков, Л.В. Байбородовалардын «Тарбия - баланын коомдошуусунун педагогикалык компоненти» [19] кирет.

Экинчи группага: Е.В. Бондаревскаянын “Баланы маданиятуу адам катары тарбиялоо” [35] жана Н.Е. Щуркованын “Адамда татыктуу жашоо образын калыптандыруу” [197] концепцияларын киргизсек болот. Таалим-тарбия концепцияларынын *үчүнчү группасын* Г.К. Селевконун «Окуучунун өзүн-өзү тарбиялоосу» [174] концепциясы түзөт.

Заманбап концепциялардын *төртүнчү группасына* В.П. Созоновдун «Адамды керектөөлөрүнүн негизинде тарбиялоо» [177] жана Е.Н. Степановдун «Мектеп системасында инсандын өзүн-өзү көрсөтүүсү» [185] концепцияларын киргиздик. Акыркы группадагы авторлордун концепцияларынын негизин жеке инсандын базалык керектөөлөрүн канааттандыруу жана аларга зарыл шарттарды түзүү болуп саналат. Бул америкалык психолог Р. Маслоунун [123] концепциясы менен үндөшүп турат.

Таалим-тарбия концепцияларын *мазмундуу компоненттерин үч топко* бөлүп карадык: *биринчи топто* адамдын бардык чөйрөсүнүн өнүгүшүнө, инсандын базалык маданиятынын өздөштүрүлүшүнө, коомдук ролдорду аткаруу даярдыгына жана маданият адамы катары инсандын тажрыйба алуусуна басым жасалган. Буларга: М.И. Рожков, Л.В. Байбородова, В.А. Караковский, Л.И. Новикова, Н.Л. Селиванова, Н.М. Таланчук, Е.В. Бондаревскаянын таалим-тарбия концепциялары кирет.

Экинчи топко адамга татыктуу жашоо образын куруу жөндөмдүүлүгүн өстүрүүдө 1-11-класска чейинки акырындык менен жасалган иш аракеттер аныкталган Г.К. Селевко жана Н.Е. Щуркованын концепцияларын кошсок болот. Ал эми *үчүнчү топту* ишмердүүлүктүн негизги багыты - мотивациялык-керектөөчү чөйрөнүн түзүлүшү жана алардын шарттары көрсөтүлгөн В.П. Созонов, Е.Н. Степановдун таалим-тарбия концепциясынын мазмундуу компоненти түзөт.

Акырында таалим-тарбия концепцияларын түзүүдө авторлор кандай *критерийлерге жана көрсөткүчтөргө* таянгандыгын аныктоону чечтик. Мында таалим-тарбия системаларынын критерийлерин жана көрсөткүчтөрүн тандоонун эки варианты бар экендигин белгилейбиз. Биринчи вариантка диагностика жүргүзүүгө, коомдук ролдорду аткарууга даярдык көрүүгө, өнүгүүнүн баалуу-маңыздуу деңгээлине, «Мен» деңгээлинин аныкталышына басым жасалган концепцияларды кошсок болот. Буларга: Н.М. Таланчук, Н.Е. Щуркова, Е.В. Бондаревская, Г.К. Селевко, О.С. Газман жана башкалары кирет. Ал эми экинчи вариантта М.И. Рожков, В.А. Караковский, Л.И. Новикова, Н.Л. Селиванова жана В.П. Созоновдордун таалим-тарбиянын зарыл көрсөткүч катары окуучулардын жашоо тиричилик шарттарынын жана алардын адептүүлүк деңгээлинин чагылышы алынат. Бул окуучулардын

адептүүлүгүнө жана өнүгүүсүнө таасир этүүчү шарттардын эффективдүүлүгүн так аныктоого мүмкүндүк берет.

Изилдөөнүн жүрүшүндө таалим-тарбияга болгон илимий мамилелерге салыштырмалуу талдоону жүргүзүп, алардын өзгөчөлүктөрүн аныктоо максаты коюлду (3-тиркеме).

Заманбап мамилелердин функционалдуу талдоо анын гуманисттик мүнөзүн, субъективдүүлүгүн, чыгармачылыгын, кызматташтыгын көрсөттү. Ушул компоненттер боюнча караганда таалим-тарбия ишин жүргүзүүгө болгон мамилелердин бардык варианттарында иштин кеңири спектри чагылдырылган.

Биринчи учурдагы мамиле Аристотель, Платон, Б. Спиноза, И. Кант, Г. Гегель, В. Шеллинг, И. Винер «Таалим-тарбия процессин түзүүдө системалуу мамиле» [199] деп аталып, таалим-тарбияны системалуу таануу субъектиси катары каралат.

Экинчи мамиледе Фихте, Гегель, Л. С. Выготский, А. Н. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн, В. В. Сериковдор «Окуучуларга тарбия берүүдө ишмердүүлүк мамиле» [108], [167] деп аталуу менен таалим-тарбия системалуу ишмердүүлүк катары аныкталат.

Үчүнчүсүндө А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Бернс, Я. Корчак, С. Френе, Е.В. Бондаревская, О.С. Газман, Э.Н. Гусинский, В.В. Сериков, Ю.И. Турчинова, И.С. Якиманскаялар «Тарбия ишмердүүлүгүндө жеке багытталган мамиле» [175], [204] деп аталып, баланын кайталангыс жекече өзгөчүлүгүн, өсүп өнүгүүсүн колдоо аспектилери көрсөтүлгөн.

Ал эми төртүнчү мамиледе М. Шепер, Г. Рота, Г. Плеснер, О.Ф. Больнова, И.А. Колесниковалардыкы «Баланы тарбиялоодо философиялык-антропологиялык мамиле» [102], [198] деп аталып, бир аз көлөмдүү болуп саналат. Бул мамиленин негизинде бири-бири менен байланышта бологон үч

түшүнүк жатат: Адам, Таалим-тарбия, Тиричилик. Бул үчөө биригип келип, балага өзүн-өзү таануусу, жашоосу үчүн күрөшүүсү, жашоонун маңызын түшүнүүсү, адамдык парзын ишке ашыруу сыяктуу сапаттардын системасын берилген. Алар мындай сапаттардын калыптанышына ички жан дүйнөсү менен берилип, тиричиликти жандандыруу, өнүктүрүү, сактоо жана коргоо муктаждыгына дуушар болушат.

Бешинчи мамилени Г. Хакен, И. Пригожин, Н.П. Белоусов, А. Н. Жаботинский, Е. Н. Князева, С. В. Кульневичтердин «Синергетикалык мамиле - азыркы учурдагы методологиялык багыт» [137] деп аталып, өзүн-өзү уюштура алган, эски системаларды уратууну кризистик чекитине жеткен, ачыктык жана бирдей эместикке ээ болгон система катары аныктоого болот. Заманбап мамилелерде колдонулган ыкмаларды талдоо алардын параметрлеринин абдан кеңири экендигин көрсөттү. Берилген изилдөөдө айрымачылыктары менен кошо ар бир мамилеге тиешелүү болгон жалпылыкты көрсөтүү туура болот деп эсептейбиз. Кеңири колдонулган ыкмаларга: диалог түзүү, диагностика жүргүзүү, коллективдин өзүн-өзү башкаруусун уюштуруу жана педагогикалык жардам көрсөтүү кирет.

Заманбап концепцияларды жана ага болгон мамилелерди талдоонун жыйынтыгы таалим-тарбия процессин система катары кароо, анын ири компоненттери катары:

- а) мектеп – ар бир окуучунун жана жалпы окуучулардын өсүп өнүгүүсүнө багытталган таалим-тарбия иштердин уюткусу;
- б) класс – ар бир окуучунун, ошондой эле класс коллективинин өз ара аракеттенишүүсүнүн камсыздоочу инфраструктура;
- с) класс жетекчи – ар бир окуучунун жана класстагы бардык окуучулардын иш аракеттерин уюштуруучу, предметтик мугалимдер, психолог, социалдык педагог жана ата-энелерди байланыштыруучу звено, аларга педагогикалык

колдоо көрсөтүүнүн авангарды экендиги ачылып көрсөтүлдү.

Коомдук прогресстин талаптары мугалимдин кесиптик-педагогикалык ишмердүүлүгү жөнүндөгү түшүнүктөргө тынымсыз корректировкаларды киргизип олтурат. Атап айтканда, педагогдун ишмердүүлүгүнүн мазмунуна өткөн кылымдын акыркы мезгилдериндеги коомдогу өзгөрүүлөр мерчемдүү таасирин тийгизди. Мындай динамикалуу факторлордун бири - Европа мамлекеттеринин билим берүү мейкиндигинен ооп келип, өтө популярдуу болуп келе жаткан компетенттүүлүккө негизделген окутуу парадигмасы.

«Компетенция» деген терминдин мааниси сөздүктөрдө кимдир бирөө жакшы кабардар, жакшы териштире алган маселелер; кимдир бирөөнүн укуктары, акысы катары жана тигил же бул адам («компетенттүү») кенен жана так билген билимдердин жана аткара алган практикалык иш-аракеттер чөйрөсү катары түшүндүрүлөт чечмеленет [175].

И.А. Зимняя [67] «компетенция» жана «компетенттүүлүк» түшүнүктөрүн айырмалап төмөнкүдөй аныктама берет: «Компетенциялар – бул кээ бир ички, потенциалдуу, жакшырылган психологиялык жаңы түзүлүштөр: билимдер, элестетүүлөр, аракеттердин, баалуулуктар менен мамилелердин системаларынын программалары (алгоритмдери), алар кийин адамдын компетенттүүлүктөрүнөн көрүнүшөт.

Компетенттүүлүк – бул белгилүү билимдердин негизинде конкреттүү предметтик аймакка тийиштүү татаал аракеттерди жүзөгө ашыруунун реалдуу жөндөмдүүлүгү жана бир эле учурда – бул предметтик аймактын проблемалуу кырдаалдарын инсандык багыт алуунун негизинде чечүүнүн али реализацияланбаган жөндөмдүүлүгү [62].

Т.И. Шамова [194] «Компетенттүүлүк билимдер гана эмес, иштей билүү дагы», – деп белгилейт.

Л.И. Панарин [144] билгичтиктерди компетенттүүлүктүн жетектөөчү

компоненти катары бөлүп, компетенттүүлүктү бул билгичтиктердин жыйындысы жана аларды өз ишинде практикада колдонууга даярдык катары карайт.

М.А. Чошанов [200] компетенттүүлүктү төмөнкүдөй формула түрүндө элестетет: компетенттүүлүк – бул билимдердин мобилдүүлүгү + методдун *ийкемдиги* + *ой жүгүртүүнүн сынчылдыгы*.

Республикабыздын көрүнүктүү окумуштуулары И.Б. Бекбоев жана А. Алимбековдордун пикири боюнча “... бул парадигманын максаты билимге негизделген окутуунун барк-баасын төмөндөтүү деп бир жактуу түшүнүүгө болбойт. Илимий билимдердин системасына ээ кылбаган мектепти мектеп катары түк элестетүүгө болбойт. Окутуунун компетенттүүлүк модели деле билимге негизделет. Бирок, мында билимдүүлүк бир топ башкача критерийлердин чегинде чечмеленет. Бул моделге ылайык окутуунун башкы натыйжасы керек учурда кайталап айтып берүүгө негизделген илимий маалыматтар эмес, окуучунун аларды жашоо турмушта колдоно билүү тажрыйбасы” [24], [25].

Чындыгында, кыргыз тил сабактарынын эрежелерин он бир жыл окуган окуучу кыргызча иш кагаздарын жана башка тексттерди сабаттуу жаза билүү тажрыйбасына ээ болушу зарыл. Бирок, мындай көрүнүш мектеп практикасында байкалбайт. Окутуунун компетенттик модели дал ушул кемчиликти жоюуга багытталат. Анын түпкү максаты маалыматтарды окуучулар тарабынан эсинде бекем сактап калууга умтулуу эмес, аларды ар түрдүү кырдаалдарда жаралган проблемаларды чечүүдө колдоно билүү билгичтигин өнүктүрүүгө жетишүү. Мындай мүнөздөмө класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн табияты жөнүндөгү түшүнүктөрүбүздү олуттуу өзгөртүүгө алып келет. Анткени, педагогикалык процессте компетенттүүлүк парадигмасынын реалдуу ишке ашышы тикеден-тике мугалимдин

компетенттүүлүгүнөн түздөн-түз көз каранды.

К.Д. Ушинский таамай белгилегендей “...мектепти мектеп кылган, педагогиканы педагогика кылган да баарыдан мурда – мугалим. Ар кандай педагогикалык ишмердүүлүк мугалим тарабынан жакшылыкка да, жамандыкка да, багытталышы мүмкүн. Баланын татыктуу инсан болушу, же эркисиз кул болуп калышы да анын колундагы иш [193].

Изилдөөбүздө чечмелөөнү талап эткен борбордук түшүнүк «класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү» да жогорку жоболорду эске алуу менен компетенттүүлүк парадигмасынын алкагында чечмеленет. Бирок, илимде ал түшүнүктүн маани-маңызы ачыкталып чечмелене электигинен улам, аны жаңыдан илимий негизде конструкциялап чыгуу талабы келип чыгат. Калыптанып калган методологиялык жоболорго ылайык, эгер түшүнүк мурда такталбаса, ал абал түшүнүккө жакын тектеш түшүнүктөрдүн, терминдердин маани-маңызын чечмелөө зарылдыгын жаратат.

Компетенттүүлүк негизде класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү - мугалимдин жалпы кесиптик компетенттүүлүктөрүнүн курамдык бөлүгү. Ошондуктан алгач «компетенттүүлүк», «класс жетекчинин кесиптик компетенттүүлүгү», сыяктуу терминдердин маани-маңызын чечмелөөдөн баштайбыз.

Мугалимдин кесиптик-педагогикалык компетенттүүлүгүнө байланыштуу изилдөөлөр кыргыз педагогика илиминде тийиштүү деңгээлде колго алынган. А.Ы. Ысыкеевдин эмгегинде болочок мугалимдерди педагогикалык ишмердүүлүккө даярдоонун психологиялык-педагогикалык негиздери каралган. Окумуштуу өз изилдөөсүндө «компетенттүүлүк» түшүнүгүн кеңири колдонгон эмес, бирок, ал тарабынан жалпы маселелер менен бирдикте, студенттерди ата-энелер менен иштөө компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган өз алдынча тапшырмалар илимий-методикалык жактан негизделип иштелип чыккан.

Н.К. Дюшееванын изилдөөсүндө [56] кесиптик компетенттүүлүк, мугалимдин кесиптик-педагогикалык компетенттүүлүк маселесине байланыштуу бир катар түшүнүктөр чечмеленген. Ошону менен бирдикте, азыркы формациядагы мугалимдин өздүк даярдыгы жана кесиптик компетенттүүлүгүнүн моделдери түзүлгөн жана аны жүзөгө ашырууда жогорку окуу жайдагы педагогикалык процесстин потенциалдык мүмкүнчүлүктөрү жана педагогикалык шарттары аныкталган.

Окумуштуулар тарабынан психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдө «кесиптик компетенттүүлүк» түшүнүктөрүнүн көптөгөн аныктамалары берилген. Алардын айрымдарын төмөнкү таблица аркылуу көрсөтүүгө болот (1-таблица).

Таблица 1. - «Кесиптик компетенттүүлүк» түшүнүгүнүн интерпретациясы

КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК	Түшүнүктүн маңызы	Аныктаманын автору
	Педагогдун кесиптик компетенттүүлүгү деген түшүнүк анын педагогикалык ишмердүүлүгүн аткарууга болгон теориялык жана практикалык даярдыгынын биримдигин билдирет. Кесиптик компетенттүүлүк – бул инсандык өз жөндөмүн көрсөтүүгө түрткү болгон билимдин, ыкмалардын, билимдүүлүктүн биргелешкен аракети.	В.А. Сластенин
	Кесиптик компетенттүүлүк – бул адамдын ишмердүүлүк жагдайына инсандык мамилесин кошкон тиешелүү компетенцияга ээ болушу.	В.А. Сластенин, Л.С. Подымова
	Кесиптик компетенттүүлүк – бул тиешелүү ишмердүүлүктө натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу	Л. Спирина

<p>мүмкүндүгүн берген предметтик-спецификалык билимдердин уюшулган өзгөчө бир тиби.</p>	
<p>Кесиптик компетенттүүлүк – аракеттин маданий бөлүкчөлөрдүн татаал түрлөрүн жүзөгө ашыруу ыкмасы (потенциал).</p>	<p>М.И. Станкин</p>
<p>Кесиптик компетенттүүлүк – бул тиешелүү компетенциянын жардамы менен курчап турган дүйнөнүн натыйжалуу карым-катнаш түзүүгө мүмкүнчүлүк берген инсандык ресурстардын жыйындысы.</p>	<p>Д. Ермаков</p>
<p>Кесиптик компетенттүүлүк – бул ишмердүүлүк боюнча инсандык мамилесин камтыган компетенцияга ээ болуу.</p>	<p>Д. Ермаков</p>
<p>Кесиптик компетенттүүлүк деген сөз менен адистин ишмердүүлүк жана инсандык сапатынын чечим кабыл алууга байланышкан белгилүү бир ишти жүзөгө ашыруу үчүн билим, ыкма, тажрыйба деңгээлин чагылдырган интегралдык мүнөздөмөсү.</p>	<p>А.М. Митина</p>
<p>Кесиптик компетенттүүлүк конкреттүү кесиптик топтордун гана эмес, башка да социалдык жана кесиптик топтордун өкүлдөрү тарабынан таанылган белгилүү бир кесиптик топтордун кызматкерлерине тиешелүү кандайдыр бир белгиленген укук катары аныкталат.</p>	<p>А.В. Хуторской</p>
<p>Кесиптик компетенттүүлүк – жалпы (инструменталдык, инсан аралык, системалык) жана</p>	<p>Н.К. Дюшеева</p>

предметтик – адистештирилген компетенцияда ачылган адистин инсандык интегралдык мүнөздөмөсү.	
--	--

Биздин илимий ишибизге Н.К. Дюшееванын «Компетенттүүлүк – адистин инсандык компетенттүүлүгүнөн келип чыккан интегралдык мүнөздөмөсү» деген аныктамасы жакындашат.

Жогоруда келтирилген аныктамалар «кесиптик компетенттүүлүк» түшүнүгүн көп кырдуу маани-маңызын айкындоо үчүн ориентир катары кызмат кылат. Илимий адабияттарда мындан тышкары, ар түрдүү пикирлер да өнүгүп келет. Бирок, ар кандай аныктамалардын болгонуна карабастан, сөз болуп жаткан түшүнүк «билим, билгичтик, ыкма жөндөмдөрдү жүзөгө ашыруу ыкмасы», «компетенцияга ээ болгон адам», «билимди уюштуруунун өзгөчө бир тобу», «жөндөм», «потенциал», «интегралдык мүнөздөмө», катары мүнөздөлүп, сунуш кылынган.

Компетенттүүлүккө негизделген кесиптик педагогикалык билим берүү теориясы В.И. Байденко, С.Г.Вершловский, И.А. Колесникова, В.С. Кукушин, В.М.Лизинский, М.И. Лукьянова, А.К.Маркова, Л.М. Митина, Э.Ш. Никитин, А.В. Хуторской сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде өнүктүрүлгөн. Мугалимдин кесиптик педагогикалык компетенттүүлүгү деген түшүнүк – бул кесипти аркалаган адамдын окуу-тарбия милдеттерин ойдогудай чечүүгө болгон билим, билгичтик жана көндүмдөрүнүн тутуму катары чечмеленет (И.А. Колесникова).

В.С. Кукушин [97] кесиптик педагогикалык компетенттүүлүгү «...тигил же бул адамдын окуу-тарбия милдеттерин ойдогудай чечүүгө болгон билим, билгичтик жана көндүмдөрүнүн тутуму» деп белгилейт.

Э.Ш. Никитин [136] педагогдун кесиптик компетенттүүлүгүнүн

негизги көрсөткүчтөрүн төмөнкүчө мүнөздөйт: инсандык-гуманисттик багытталгандык; кесиптик-педагогикалык кырдаалдарда системалуу аракет жасоо жөндөмү; педагогикалык жана психологиялык билимдеринин тереңдиги; заманбап педагогикалык технологияларды колдоно алуу; маалыматтар менен иштей билүү жөндөмдүүлүгү (табуу, иштеп чыгуу, башкаларга өткөрүп берүү жана башкалар); кесиптик чөйрөдөгү креативдүүлүк; рефлексивдик маданият; эмпатия; толеранттуулук.

С.Г. Вершловский [40] кесиптик-педагогикалык компетенттүүлүктү педагогдун туш болгон проблемаларын жана милдеттерин оперативдүү чечүү жөндөмү катары карайт. Анын ою боюнча компетенттүүлүк - мугалимдин өз милдеттерин ийкемдүү аткарууга дайым даярдыкта болушу катары карайт.

А.В. Хуторскойдун [201] илимий эмгектеринде компетенттүүлүк түшүнүгүн педагогикалык ишмердүүлүктүн милдеттерине шайкеш иш билгилик катары мүнөздөлүп, алардын дөөлөттүк жалпы маданий, окуу-таанымдык маалыматтык коммуникативдик, социалдык-эмгектик жана инсандык өзүн-өзү өнүктүрүү компоненттери бөлүнүп каралат.

Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн компетенттүүлүктүн негизинде өнүктүрүүнүн мазмунун жогорудагы илимий-педагогикалык жоболорду жетекчиликке алуу менен мугалимдин кесиптик компетенттүүлүктөрүнүн параметрлерин мүнөздөөчү стандарттуу тизмелерге негиздендик. Бул процесстин жүрүшүндө класс жетекчинин предметтик мугалимдер, социалдык педагог, мектеп психологу, коомчулук жана ата-энелер менен иштөө тажрыйбалары жана сурамжылоо жолу аркылуу, класс жетекчинин ишмердүүлүгүндө кандай компетенттүүлүктөргө ээ болуучу зарылдыгы үйрөнүлдү.

Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө зарыл болгон сапаттарын тандоо процессинде жалпы билим берүүчү орто мектептеринин

жетекчилери, тажрыйбалуу мугалимдердин, квалификациялуу адистердин пикирлери эске алынды. Чогулткан бардык материалдар бизге *биринчиден*, класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдө кыйла өлчөмдү мүнөздөй турган зарыл жана жетишээрлик билимди жана ыкмаларды аныктоого, *экинчиден*, келечектеги иш-аракетте алардын даражалык ордун ачууга мүмкүнчүлүк берди. Демек, учурдагы доордо класс жетекчинин максаты - өсүп келе жаткан жаш муунду ар кандай карым-катнаштарда өз ара сыйлоого, урматтоого, диалогго ачыктык жана макулдашууга бара билүүгө, сабырдуулукка, адамкерчиликке, токтоолукка, кайрымдуулукка, кечиримдүүлүккө, кең пейилдикке, көтөрүмдүүлүккө, өз жолун тандай билүүгө, гумандуулукка тарбиялоо болуп саналат.

Академик Д.С. Лихачев: [100] «XXI-кылымды мен гумандуулук маданияттын, кесип тандоо жана чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрдү колдонууну шарттаган боорукер жана тарбия берүүчү маданият кылымы деп атайт элем. Таалим-тарбия маселелерине ылайыкталган билим, орто жана жогорку билим берүү мекемелеринин көптүгү, өз баркын билүү сезимин ойготуу, абийир жана ар-намыс сезимдерин ойготуу-бизге негизинен XXI - кылымда керек болгон нерселердин бири», - деген оюн билдирген.

Азыркы мезгилде гумандаштыруу идеясынын өнүгүшү [6], [23], [90], [95] мектептин таалим-тарбия системасын натыйжалуу жол-жобосун калыптандыруу менен таалим-тарбия процессинде ар бир педагогдун өздүк мамилеге ээ болуусу «Баланы активдүү субъект жана анын өздүгүн эң жогорку баалуулук катары кабыл алуу» дегенди билдирет. Чогулткан бардык материалдар бизге *биринчиден*, класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдө кыйла өлчөмдү мүнөздөй турган зарыл жана жетишээрлик билимди жана ыкмаларды аныктоого, *экинчиден*, келечектеги иш-аракетте алардын даражалык ордун ачууга мүмкүнчүлүк берди.

Ушул тариздеги теориялык жана эмпирикалык изилдөөлөрдүн натыйжалары класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн моделин түзүүгө мүмкүнчүлүк берди жана анын мазмуну кийинки параграфта чечмеленди.

§1.3 Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн модели жана мазмуну

Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү – көп кырдуу факторлор менен аныкталуучу татаал кубулуш. Анын башатында *класс жетекчи окуучулар, мектеп психологу, социалдык педагог, коомчулук жана ата-энелер менен натыйжалуу иш алып баруу үчүн кандай кесиптик жана инсандык сапаттарга ээ болушу зарыл?* деген маселе турат.

Бул маселени чечүү үчүн педагогикалык изилдөөлөрдө мугалимдин ишмердүүлүгүнүн мазмунуна жана мектеп турмушунун алкагында чечмелеген изилдөөлөргө, ой тыянактарга кайрылалы.

Азыркы илимде педагогикалык ишмердүүлүк түшүнүгү А.Н. Леонтьев жана башка окумуштуулар тарабынан такталган «ишмердүүлүк», «аракет» жана «операция» түшүнүктөрүнүн табиятынын негизинде чечмеленген.

А.Н. Леонтьев [108] өз изилдөөлөрүндө аталган түшүнүктөрдү талдап чыгып, индивиддин активдүүлүгүн шарттаган принциптерди эске алуу менен, алардын диалектикалык карым-катнашын аныктаган. Ишмердүүлүк мотиви инсандык, кунт коюу, ой-жүгүртүү таанып билүү өзгөчөлүгүн, эмоция жана эрк процессин, максатты жүзөгө ашырууга болгон даярдыгынан келип чыгаарын көрсөтөт. Ишмердүүлүк мотиви кыймыл-аракет предметине өтүп, аны иш-аракетке айландырууга өбөлгө болот. Мотивдин (мотив «жүйөө», «кыймылга келтирүү») жүрүмү (мотивдин кыймыл максатына жылышы) окумуштуунун пикири боюнча эң маанилүү учур, анткени, ал аркылуу адамдардын чындыкка болгон сапаттык жагынан жаңы мамилелери келип

чыгат.

И.Ф. Козловдун пикири боюнча [92] «Педагогикалык ишмердүүлүк - улуу муундун, ата-эне, мугалим, мектеп жана башка тарбия берүүчү мекемелердин балдарды тарбиялоого жумшаган аң-сезимдүү, багытталган иш-аракети».

Н.В. Кузьмина [98] педагогикалык ишмердүүлүктүн негизги компоненттери катары *конструктивдик* (бардык окуу-тарбия процессинин түзүлүшүнүн адекваттуулугу), *уюштуруучулук* (окуучуларды зарыл болгон ишмердүүлүк түрлөрүнө чегерүү), *коммуникативдик* (окуу-тарбия процессинин бардык катышуучуларын окуучулар менен жагымдуу мамилелердеги нукка буруу), *диагностикалык* (мугалим-тарбиячынын өз иштерине такай анализ жүргүзүүсү жана үзгүлтүксүз кесиптик билимин өнүктүрүүсү) сыяктуу маселелерди бөлүп караган.

Мугалимдердин жалпы кесиптик-педагогикалык даярдыгынын түйүндүү түшүнүктөрү теориялык негиздери В.А. Сластенин, М.А. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, К.К. Платонов, К.А. Бокарова, И.А. Колесникова, В.В. Сериков жана башка окумуштуулардын ой тыянактарында чечмеленген. “Кесиптик даярдык” өзүнүн ичине өзүнүн жана эмгек жамаатынын эмгегин илимий түрдө уюштура билүү, өнүгүү перспективаларын көрө билүү, өз алдынча иштей билүү сыяктуу маанилүү сапаттарды камтыйт.

Педагогикалык-психологиялык адабияттарда мугалимдин кесиптик даярдыгы көбүн эсе “педагогикалык ишмердүүлүккө даярдык” түшүнүгү аркылуу ачыкталган [1], [178], [189].

Ишмердикке болгон даярдыкты изилдөө үчүн эки жол белгиленген: *функционалдык жана личносттук*.

Функционалдык мамилеге ылайык, даярдык – бул белгилүү бир функционалдык абал, личносттун жүрүм-турумун мүнөздөп турган мамиленин

психологиялык жана социалдык багыты. Бул жагдайда ишмердикке түздөн-түз маанилүү болгон процессуалдык сапаттар катары мүнөздөлөт.

Ишмердикке даярдыкты изилдөөнүн личносттук мамилеси – бул кесиптик жана кадыресе инсандык ишмердүүлүктү жөнгө салуудагы алардын ролдору боюнча айырмаланган, личностко маанилүү болгон кесиптик касиеттердин биримдиги катары болжолдонот. Бул жагдайда башкы бириктирүүчү ролду тиешелүү ишмердүүлүккө багытталган личносттук сапаттар аткарат. Ошентип, даярдыкты баалоо үчүн ар түрдүү мамилелер бар болгондугуна карабастан, авторлордун көбү аны белгилүү бир психикалык абал катары көрүшөт. Психологиялык даярдыкты жалпы, атайын, психологиялык жана практикалык деп классификациялашат.

Көпчүлүк изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча, психологиялык даярдык – бул “личностун күчүн топтоосу (концентрациялоо) же көз ачып жумганча мобилизациялоосу, бул күчтү ал керектүү мезгилде белгилүү бир иш-аракеттерди жасоого багыттайт” [156].

М.И. Дьяченко жана Л.А. Кандыбовичтин “Жогорку мектептин психологиясы” [60] деген эмгегинде инсандын ишмердикке даярдыгынын психологиялык проблемалары катарында “даярдык” жана “ишмердик” түшүнүктөрүнүн катышы талкууга алынат, ошондой эле индивиддин ишмердикке даярдыгынын личносттук өбөлгөлөрүн калыптандыруу процесси изилденген.

Авторлордун пикирлери боюнча, ишмердиктин татаал түрлөрүнө карата даярдыктын структурасы динамикалуу мүнөзгө ээ жана төмөнкүдөй элементтердин өз ара туруктуу байланышын камтыйт:

- 1) мотивациялык (кесипке оң мамиле, кызыгуу жана жетишерлик туруктуу кесиптик мотивдер);

- 2) ориентациялык (кесиптик ишмердикти аткаруунун өзгөчүлүктөрү, шарттары жана личносттук талаптар жөнүндөгү билимдер, түшүнүктөр);
- 3) эрктик (ишмердиктеги милдеттерди аткарууда топтолуучу өзүн-өзү башкаруу жана аракеттерин көзөмөлдөө билгичтиктери);
- 4) баалоочулук (кесиптик жактан даярдыгына өзүнө-өзү баа бере алуу жана кесиптик маселени чечүү процессинин оптималдуу эмгек үлгүсүнө ылайык келиши).

К.К. Платовдун ою боюнча [156], кесиптик даярдык – бул личносттун субъективдүү абалы, личность өзүн тиги же бул кесиптик ишмердүүлүккө жана даяр экендигин түшүнүшү, аны аткарууга аракет жасашы. Ал кесиптик ишмердүүлүккө болгон даярдыкты эмгек тарбиясынын, кесиптик окуунун, психикалык даярдыктын натыйжасы катары, тарбиянын түзүмүнүн ичинде (подструктура) калыптана баштаган башкача айтканда, биринчи кезекте билим, билгичтик, көндүмдөр менен шартталган личносттун интегралдуу касиети катары эсептейт. Даярдык психологиялык абал сыяктуу эле, студенттин окуу шартында кээ бир маселелерди чечүү мүмкүнчүлүгүн мүнөздөй алат. Бул жобо биздин кызыгуубузду жаратат, себеби мындай психологиялык абалдар көп ирет кайталанып жатып студенттин личносттук (инсандык) сапатын калыптандырат. Эгер психология боюнча эмгектерде даярдык абалы менен ишмердүүлүктүн натыйжалуу ортосунда байланыштарды, көз карандылыктарды айкындоого аракет жасалса, педагогикалык адабияттарда изилдөөчүлөрдүн аракеттери көбүн эсе даярдыкты калыптандыруучу шарттарды, факторлорду, каражаттарды таап чыгууга багытталат.

“Педагогикалык ишмердүүлүккө даярдык” түшүнүгүнө толугураак аныктама В.А. Слостенин тарабынан берилген [179]. Ал педагогикалык ишмердүүлүккө болгон даярдыкты мугалимдин кесиптик-педагогикалык функцияларын натыйжалуу аткаруусуна өбөлгө болгон личносттук сапаттардын

жыйындысы катары түшүнөт. Окумуштуу даярдыктын негизги көрсөткүчтөрүнүн курамына “өзүн башкалар менен идентификациялоо же кабылдоо (перцептивдик) жөндөмдүүлүгүн, личносттун динамизмин, анын ички энергиясынын, эркинин, демилгесин жана башка байлыгын чагылдырган психологиялык абалын киргизет. Ошондой эле буга эмоционалдык туруктуулук, кесиптик-педагогикалык ойлом кирет. Кесиптик-педагогикалык ойлом педагогикалык процесстин себеп – натыйжа байланыштарын терең түшүнүүгө, өз ишмердүүлүгүнө көнүүгө, ийгилик жана мүчүлүштүктөрдүн илимий жактан негизделген түшүндүрмөлөрүн табууга, иштин соңку натыйжасын көрө билүүгө мүмкүндүгүн түзүшү керек.

Н.Д. Хмель [202] тарбиячынын кесиптик даярдыгынын көрсөткүчү катарында бөлүп көрсөтөт:

- a) педагогикалык ишмердиктин аракеттеги “педагог-окуучу” системасы катарындагы өзгөчөлүгүн билүү;
- b) өнүгүүчү педагогикалык процессти башкарууга даяр болуу;
- c) педагогикалык процесстин катышуучулар арасындагы бирдиктүү мамилени жана өз ара жардамдашууну камсыз кылуудагы мугалимдин ролун түшүнүү;
- d) “педагог-окуучу” системанын функциясын аткарууда коллективдик башталышка таянуу;
- e) мугалимдин педагогикалык процесстин катышуучуларынын өз ара аракеттенишүү өзгөчүлүктөрүн билүүсү.

А.И. Мищенко [131] мугалимдин кесиптик даярдыгын, анын багытталышынын, аң-сезиминин, ой жүгүртүү стилинин, граждандык жана кесиптик позициясынын сапаттык мүнөздөмөлөрүн туюнтуучу личносттук бүтүндүктөгү абалы катары интерпретациялайт. Анын негизги потенциалына

ылайык түзүүчүлөрү болуп мотивациялык, теориялык жана процессуалдык даярдыктар эсептелет.

Изилдөөчү А.И. Щербаков [195] мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүккө даярдыгын окуучуларды окутуу, өнүктүрүү жана тарбиялоо боюнча педагогикалык милдеттерди бирдиктүү түрдө чечүүгө багытталган, өз ара органикалык түрдө байланышкан практикалык жана психикалык аракеттердин системасы катары карайт.

КР УИАнын мүчө-корреспонденти, Кыргыз билим берүү академиясынын академиги, педагогика илимдеринин доктору, профессор Мамбетакунов Эсенбек [118] мугалим балдарды тарбиялоодо кыргыз элинин улуттук баалуулуктарына таянуу менен ар бир окуучунун өзгөчүлүгүнө ылайык, ар тараптан өнүктүрүүгө, таза руханий дөөлөттөрдү, терең маданияттуулукту калыптандырууга умтулуусу зарыл деп эсептейт.

Э. Мамбетакуновдун 1974-жылы “Мугалим да тарбиячы да” [119] деген илимий макаласында класс жетекчинин төмөнкү милдеттерин белгилеген: окуу эмгегине аң-сезимдүү, жоопкерчиликтүү мамилени тарбиялоо, окуу эмгегинин маданиятын көтөрүү, илимге болгон кызыкчылыкты артыруу, окуучуларды окуу эмгегинде белгилүү режимди сактоого үйрөтүү жана өз классында эмгектенген мугалимдер менен бирдикте иш алып баруу.

Биз окумуштуу Э. Мамбетакуновдун илимий-педагогикалык көз карашын жана башка илимий эмгектерди [8], [33],[41], [44], [111], [164], [172], [196] талдоо менен класс жетекчинин аткарган милдеттерин кененирөөк карап *диагностикалык, максатка багыттоочулук, долбоорлоочу, уюштуруучу-координациялык, текшерүү жана коррекциялоо функцияларынын* белгиледик. Аталган милдеттердин маанисин чечмелесек, төмөнкүдөй болот: *биринчиси*, диагностикалык милдетти ишке ашырууда класс жетекчи окуучуларды тарбиялоонун үзгүлтүксүз туура байкап турууга мүмкүндүк берет. Ал негизинен

окуучунун жекече өзгөчүлүктөрүн, бүтүндөй эле педагогикалык процессти талдоого багытталган жана төмөнкүлөрдү камтыйт: өз ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун аныктайт; мектеп психологу жана социалдык педагогдун диагностикалык ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө ээ болгон маалыматтарды чогултат жана анализдейт; окуучулардын адептүүлүк, билим деңгээлинин өсүшүндөгү өзгөрүүлөрдү иликтейт; педагогикалык мониторинг картасын жүргүзөт. *Экинчиси*, максатка багыттоочулук функция. Бул функцияны окуучулар менен биргеликте тарбия берүүчүлүк ишмердүүлүктүн максаттарын иштеп чыгуу катары түшүнсө болот. Бул процессте класс жетекчинин ролу окуучулардын жаш курактык, психологиялык өзгөчүлүктөрүнө жана класс коллективинин калыптануу деңгээлине жараша болот. Тарбия берүүнүн - максаты окуучунун инсандык сапаттарын өнүгүш процессин башкаруу милдеттери менен аныкталат. *Максатка багыттоочулук функция үчүнчү - долбоорлоочу милдеттери* менен байланышта болот. Анткени максатты көздөө логикасы класс жетекчинин тарбиялык иштерин пландаштыруу процессинде чагылат.

Пландаштыруу - төмөнкүдөй принциптериге [65], [96] таяныш керек:

1) *илимийлик* (пландын негизги позицияларынын орчундуулугу, кырдаал менен шайкештиги, пландаштырылып жаткан иш чаралардын педагогикалык максатка ылайыктуулугу менен зарылдыгы);

2) *макулдашкандык* (класс жетекчинин иш планын мектептин, кошумча билим берүү, маданий агартуу, спорттук, ден-соолук борборлору менен байланыштуу болуусу);

3) *алгылыктуулук* – пландын анык шарттарга ылайык келе турган мазмуну менен темасын тандоо;

4) *келечектүүлүгү* (жакынкы жана алыскы келечекти эске алган, бирок анык максаттары жана милдеттери бар планды түзүү); д) *коллегиялуулук*

(жамааттык пландаштыруу формаларын пайдалануу);

5) *аныктык* (туюнтуулардын, мөөнөттөрдүн тактыгы, түздөн-түз аткаруучулардын так көрсөтүлүшү) жана иш-чаралардын мазмунун, формаларынын, методдорунун ар түрдүүлүгү.

Кээде айрым класстарда тарбиялоонун бирден бир жана универсалдуу формасы класстык чогулуш деп эсептелсе, жекече тарбиялоонун негизги методу болуп окуудан жетишпеген жана тартипсиз окуучулар менен аңгеме өткөрүү болуп эсептелет; системалуулук жана ырааттуулук.

Класс жетекчинин планында белгиленген иш-чаралары ар бир кийинки иш мурункулардын уландысы болушу керек.

Планды төмөнкүдөй схема боюнча иштеп чыгууга болот:

1) пландаштыруунун жалпы негиздери боюнча адабияттарды жана илимий сунуштарды окуп-үйрөнүү;

2) өткөн жылкы иш пландын кемчиликтерин анализдөө;

3) пландын долбоорун даярдоо;

4) пландын айрым шарттарын коллектив менен талкулоо;

5) иш планынын долбоорун методикалык бирикмеде кароо жана педагогикалык кеңештин жыйынында бекитүү.

Тажрыйба көрсөткөндөй, класс жетекчи планды түзүүдө жалпы иштөө ритмин көрсөтүүчү циклограмма түзүп алса, ал абдан ыңгайлуу болот:

1. *Күн сайын*: сабакка кечиккен жана келбеген окуучулардын себептерин аныктоо жана алар менен иштөө, график боюнча дежурлукту мектепте, класста жана ашканада уюштуруу, жекече иш жүргүзүү.

2. *Жума сайын*: окуучулардын күндөлүгүн текшерүү, план боюнча класста иш-чараларды өткөрүү, кырдаалга карата ата-энелер менен жолугушуу жана алар менен иштөө, окуучулардын справкалары боюнча мектептин врачы менен иштөө.

3. *Бир айда бир жолу*: өзүнүн классынын сабактарына катышуу, адистер менен биргеликте иш алып баруу.

4. *Ар бир чейрек сайын*: педагогикалык консилиумду жана ата-энелер чогулушун уюштуруу жана өткөрүү. 5. *Бир жылда бир жолу*: окуучулардын өздүк делолорун толтуруу, өткөн жылдын тарбиялык планын талдоо жана жаңы окуу жылына план түзүү.

Төртүнчүсү, уюштуруучу-координациялык функциянын максаты - тарбия процессинде предметтик мугалимдер, мектеп психологу жана социалдык педагог, окуучулардын ар кандай ишмердүүлүгүнө өбөлгө түзүү жана ата-энелер менен биргеликте иш-аракеттерди жүргүзүү менен байланыштуу.

Бешинчиси, класс жетекчи текшерүү жана коррекциялоо функцияларынын аткарууда тарбиялоо процессинин үзгүлтүксүз түрдө өнүктүрүүгө жетишет. Текшерүү милдетин ишке ашыруу бир жагынан жакшы иштин натыйжаларын аныктоону камсыз кылса, экинчи жагынан тарбиялоо процессинде пайда болгон мүчүлүштүктөрүн аныктоого мүмкүндүк берет. Текшерүүнүн натыйжаларынын негизинде мугалим класс коллективинин иштерин коррекциялайт.

Коррекция - бул класс жетекчи менен класс жамаатынын, андагы топтордун жана жеке окуучунун ортосундагы биргелешкен ишмердүүлүк болуп саналат.

Класс жетекчинин милдеттери сөзсүз түрдө иш-аракетинин багыттары менен тыгыз байланыштуу. Алиш-аракеттердин багыттарын атап кетсек төмөнкүлөр: *ден-соолукту чыңдоо, интеллекти өнүктүрүү, мамиле түзүүгө үйрөтүү, адептик аң-сезимди өнүктүрүү, бош убакытты туура пайдалануу, жарандык аң-сезимди калыптандыруу, үй-бүлө менен иш жүргүзүү.*

1) *Ден-соолукту чыңдоо багытында* иш алып барууда класс жетекчинин милдети – ар бир баланын физиологиялык жактан туура жетилишине,

калыптанышына багыттоо, психикалык соолугун чыңдоого кам көрүү, ушул багытта педагогикалык жана методикалык ыкмаларды көрсөтүү. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- окуучуну жашоонун сергек мүнөзүнүн нормаларын сактоо менен, өзүнүн ден-соолугу үчүн жоопкерчиликте болуу зарылдыгын түшүндүрүү;
- класстан жана мектептен тышкары учурда саламаттыкты сактоо мекемелеринде адистер менен жолугушууну уюштуруу (наркоманиянын жана токсикоманиянын алдын алуу боюнча);
- окуучулардын дене жана жан дүйнөсүнүн гармониялуу өсүшүнө, эрктүүлүк, сабырдуулук жана башка сапаттарынын калыптанышына кам көрүү; дене тарбия мугалим менен бирдикте спорттук конкурстарды (класс ичинде, класс аралык), спорт боюнча кечелерди, викториналарды өткөрүү жана өлкөбүздөгү атактуу спортсмендер менен жолугушууларды уюштуруу;
- ден соолук менен байланышкан тематикалык талкууларду уюштуруу жана өткөрүү; мектептин медициналык кызматкери менен бирдикте жыныстык тарбия боюнча жеке жана группалык кеңештерди уюштуруу жана өткөрүү; жаш муундардын проблемалары боюнча газета, журналдардан макалаларды талкуулоо. Демек, дене тарбиясын туура жана системалуу түрдө жүргүзүлүшү ар бир жаш тарбиялануучунун ар тараптан жана гармониялуу өнүгүшүнө толук шарт түзүлөт.

2) *Интеллекти өнүктүрүү багытындагы* класс жетекчинин максаты – окуучунун чыгармачыл жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү, рационалдуу, натыйжалуу ой жүгүртүүгө үйрөтүү, интеллектуалдык потенциалын жогорулатуу. Бул багытта педагогдун ишмердүүлүгүнүн аткарган милдеттери:

- ✓ окуучунун окуу-таануу ишмердүүлүгүнүн мотивдеринин

калыптанышына, таанып-билүү кызыгуусуна жана өздүк билим алууга ички талаптын пайда болушуна толук шарт түзүү;

- ✓ таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн тажрыйбасына (билгичтикке жана көндүмгө) ээ болуу менен бирге чыгармачылыкта изденүүгө, стандарттык эмес чечимдерди кабыл алууга, ойлонуунун эң жогорку деңгээлдерине жетишүүгө өбөлгө түзүү;
- ✓ эрудициянын өнүгүшүнө, илимий жана прикладдык илимдер системасы боюнча билимдерге ээ болушуна, дүйнөнү илимий көз карашта кабыл алууга, ишмердүүлүктүн жаңы ыкмаларына ээ болууга шарт түзүү;
- ✓ окуучунун билим сапатын, окуудан жетишүүсүн көзөмөлдөө, жеке мүмкүнчүлүгүнө жараша дифференцирленген иш жүргүзүү (класста сабак берген предметтик мугалимдер менен кызматташуу);
- ✓ акыл эмгегин уюштуруу маданиятын жана интеллектуалдык жактан өнүгүүсүн көзөмөлдөө, кеңеш берүү, акыл тарбиясы боюнча иш-чараларды уюштуруу; мектеп психологу менен бирдикте окуучулардын интеллектуалдык өнүгүүсү боюнча коррекциялык иштерди уюштуруу;
- ✓ балдардын интеллектуалдык жактарын өнүктүрүү максатында мектептен тышкары мекмелер менен кызматташуу;
- ✓ ой жүгүртүүнү, эске тутууну өнүктүрүүгө карата (класс ичинде, параллель класстарда) интеллектуалдык марафондорду, конкурстарды, дискуссияларды, факультативдик курстарды, илимий изилдөө иштери боюнча конференцияларды уюштуруу жана өткөрүү.

Интеллекти өнүктүрүү багыты төмөнкү шарттарда иш жүзүнө ашат: класстан тышкары окууну, окуучулар конференцияларын жана окуган китептер жана көргөн кинолору боюнча диспуттарды уюштурууда кызыктуу экскурсияларды өткөрүүдө, окуган китептер жана көргөн кинолору боюнча диспуттарды уюштурууда, балдар арасында бирдиктүү ишмердүүлүктү

жүргүзүүдө жана баарлашууда, өз алдынча билим алуу процессинде. Демек, акыл-эс тарбиясынын негизги максаты - аныкталган билим системасына ээ кылуу менен бирге интеллектуалдык деңгээлди, ойлонуу мүмкүнчүлүгүн жана жөндөмдүүлүгүн жогорку деңгээлге көтөрүү эсептелет.

3. Мамиле түзүүгө үйрөтүү багыты. Класс жетекчинин максаты – эл менен мамиле түзүү боюнча улуу муундардын тажрыйбаларын өздөштүрүүгө, андагы позитивдүү жана негативдүү жактарын ачуу аркылуу социалдашуу боюнча билимге, билгичтикке жана көндүмгө ээ болууга үйрөтүү.

Бул багытта иш алып барууда класс жетекчинин милдеттерине:

- элибиздин мамиле түзүү боюнча тарыхый тажрыйбасына, анын ролуна жана алардын тийгизген таасирине кайрылуу;
- чыгыш жана батыш элдеринин мамиле түзүүдөгү өзгөчүлүктөрүн үйрөтүү;
- окуучуну улуулар, кичүүлөр, мугалимдер, жолдоштору менен мамиле түзүүгө үйрөтүү; окуучуну мамиле түзүүдө аналитикалык жана рефлексивдик (таасирге жообу) көндүмдөрүн калыптандыруу;
- окуучулардын бири-бири менен мамиле түзүүсүн көзөмөлдөө, проблемаларын аныктоо, коррекциялоо; окуучулардын ата-энелерине мамиле түзүү боюнча кеңеш берүү кирет.

Класс жетекчи мамиле түзүү багытында төмөнкүдөй класстан (сабактан) тышкаркы иштерди уюштурууда жана өткөрүүдө иш жүзүнө ашат: класстык сааттар, интерактивдүү оюндар, бала менен мамиле түзүү боюнча ата-энелер менен тренинг өткөрүү, аларга жеке консультация берүү, окуучулардын чыгармачылык иштерин презентациялоо.

4. Адептик аң-сезимди өнүктүрүү багыты. Класс жетекчинин бул багытта ишмердүүлүгүнүн максаты – окуучулардын адептик нормаларды, эрежелерди

түшүндүрүү, билимин тереңдетүү, ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү болуп саналат. Коюлган максатка жетүү үчүн педагогдун чечүүчү маселелери төмөнкүлөр:

- ✓ окуучуну өзүн курчап турган адамдар менен адептүү мамиле түзүүнү үйрөтүү; окуучулардын адептик билимин тереңдетүү жана аларга өзүн-өзү өркүндөтүү жолдорун үйрөтүү;
- ✓ жалпы адамзаттык дөөлөттөр, адептүүлүк баалуулуктар жөнүндө түшүнүк берүү; реалдуу турмуштагы адептик билимдин негизинде аракет кылуу; окуучулардын эркин өнүктүрүү, өзүнүн чабалы күчтүү жагына сын көз кароо менен кароо, ага маани берүү;
- ✓ экстремалдык шарттарга туура жол табууга тарбиялоо, оор турмуштук шартта адептик позицияда болгон инсандардын үлгүсү менен тааныштыруу; элдик традицияларга, укумдан тукумга келе жаткан тарбиялык методдорду колдонуу менен, жакшы мамилени калыптандыруу;
- ✓ уккан нерсени эске тутуп калууга, көргөн нерсени жүрөккө түйүп калууга, андан жыйынтык чыгарууга үйрөтүү;
- ✓ аң-сезимге келген жаман ойлордон кутулууга, позитивдүү ой жүгүртүүгө көнүктүрүү.

Адептик аң-сезимди өнүктүрүү багыты негизинен алганда төмөнкү иш-аракеттердин натыйжасында ишке ашат: а) окуу процессинин жүрүшүндө, өзгөчө гуманитардык предметтерди өздөштүрүүдө; б) класстан жана мектептен тышкаркы маданият, саламаттыкты жана тартипти сактоо мекемелеринин мүмкүнчүлүгүн пайдаланууда; в) класста таалим-тарбия иш-чараларын жүргүзүүдө; г) окуучулар коллективдерин калыптоо менен бирге коомдогу мамилелерге, коомдун ар мүчөсү менен туура байланышта жана мамиледе болуудагы тажрыйбага ээ болууда; д) үй-бүлөлүк тарбиялоодо, ар түрдүү коомдук уюмдардын тарбиялык таасиринин алдында. Демек, адеп-ахлактык

тарбиясынын негизги максаты - ар бир жаш тарбиялануучуда коомдо өзүн алып жүрүү маданиятын, курчап турган адамдар менен туура мамиле түзүүнү үйрөтүү болуп саналат.

5.Бош убакытты туура пайдалануу багыты. Класс жетекчи бул багытта алып баруудагы максаты – окуучуларды турмуштун ар кандай жагдайларында өз алдынчалуулукка, убакытты бааалуулук катары таанууга, ага жоопкерчиликтүү, демилгелүү мамиле кылууга үйрөтүү. Бул багыттагы педагогдун ишмердүүлүгүнүн милдеттери төмөнкүлөр:

- окуучулардын шыктарына, жөндөмдөрүнө, кызыкчылыктарына карата ар түрдүү ийримдерге, секцияларга катышуусуна кам көрүү;
- башкалардын ийгилигине карата калыс болууга, өз ийгилигин туура (адекваттуу) баалоого үйрөтүү;
- окуучуларга класстан тышкаркы иштерде өз алдынчалыкка мүмкүндүк берүү, алардын иштеринин пландаштыруусун байкоо, аларды аткарууга, жоопкерчиликке үйрөтүү;
- окуучулардын ишкердигиндеги изденүүлөрүн, ийгиликтерин, жетишүүлөрүн ата-энелерге, мугалимдерге, окуучуларга көрсөтүү.

Бош убакытты туура пайдаланууга үйрөтүү багытынын аткарылуучу иш-аракеттердин түрлөрү төмөнкүдөй болот: календардагы кызыл даталарга даярдануу, адабий, илимий кечелер, марафон, таланттуулардын конкурсу жана башкалар.

6.Жарандык аң-сезимди калыптандыруу багыты боюнча иш алып барууда класс жетекчинин максаты – окуучуга укуктук нормалар жөнүндө билим берүүнүн негизиде аң сезимдүү (өз алдынча) мамиле түзүүгө үйрөтүү. Жарандык аң-сезимди калыптандыруу багытындагы класс жетекчинин милдеттери:

- ✓ мамлекеттик укуктун нормаларына, мыйзамдарына карата жоопкерчиликтүү мамиле кылууга үйрөтүү;
- ✓ коомго (адамга) карата укуктук норманын негизинде мамиле түзүүнү, укуктук жактан маданияттуулукту калыптандыруу;
- ✓ окуучулардын укук бузууга өбөлгө болгон факторлорду, шарттарды жок кылууга аракет кылуу;
- ✓ окуучуларды башкалардын укугун сыйлоого, өзүнүн укугун билүүгө үйрөтүү;
- ✓ укуктук тарбия боюнча ар кандай маселелерди чечүүгө үйрөтүү, моралдык жактан өзүн-өзү өнүктүрүү, көйгөйлөрүн чечүүгө үйрөтүү.

Жарандык аң-сезимди калыптандыруу багытындагы төмөнкүдөй иш-аракеттердин түрлөрүн пайдаланууда ишке ашат: класс коллективин укуктук структурада иштеген, закондун тартибин билген кызматкерлер менен жолугушууну уюштурууда; укук боюнча тематикалык класстык сааттарды, викториналарды, конкурстарды, тренингдерди, диспуттарды өткөрүү менен ар кандай маселелерди чечүүгө үйрөтүү. Демек, класс жетекчи окуучулардын милдеттүүлүк, жоопкерчиликтүүлүк, ар намыстуулук, моралдык, нарктуулук, абийирдүүлүк жана башка сапаттарын калыптандырат.

7.Үй-бүлө менен иш жүргүзүү багыты. Бул багытта иш алып барууда класс жетекчинин максаты – ата-эне менен мугалимдердин кызматташуусу аркылуу окуучулардын инсандык сапаттарын өнүктүрүүгө багытталган бирдиктүү аракеттенүү. Класс жетекчинин чечүүчү милдеттери:

- ✓ окуучулардын үй-бүлөлүк традициялары, баалуулуктары менен таанышуу; ата-энелер менен тематикалык (жекече) маектешүү, кеңеш берүү;
- ✓ ата-энелер менен педагогикалык, психологиялык жактан агартуу иштерин жүргүзүү; ата-энелер менен балдардын өз ара түшүнүүсүнө жана чыр-

чатактарды, келише албастыктарды чыдамдуулук менен женип чыгууга көмөк көрсөтүү;

- ✓ окуучуларга улуулардын жагымсыз позициясына карата каяша айтуунун пайдасыздыгын, өзүн-өзү “көрсөтүүнүн”, максимализмдин зыяндуулугун түшүндүрүү.

Класс жетекчи үй-бүлө багытындагы ишмердүүлүгү төмөнкүдөй иштердин формалары менен иш жүзүнө ашырылат: биздин үй-бүлөдө өткөн тарыхый окуялар деген темада класстык саат өткөрүүдө, ата-энелердин катышуусу менен өткөрүлүүчү спорттук мелдештерди, викториналарды уюштурууда жана өткөрүүдө. Демек, үй-бүлөлүк багытындагы класс жетекчинин иш-аракеттери таалим-тарбия процессинин катышуучуларынын өз ара карым-катнашына жагымдуу атмосфера түзүүгө багытталган.

Класс жетекчинин ишмердүүлүгү таалим-тарбиянын мыйзамченемдери менен принциптерин өздөштүрүү жана аны ишке ашыра билүүсү менен байланыштуу. Таалим-тарбия процессинин негиздерин аныктаган тарбия иштеринин формаларынын жана методдорунун мазмунуна карата негизги талаптарды туюнтуучу бир катар мыйзамченемдер бар.

Мыйзамченем [121] - кубулуштардын, процесстердин ортосундагы маанилүү, объективдүү, жалпыга бирдей, туруктуу кайталануучу мамиле. Таалим-тарбия процессинин *биринчи мыйзамченеми* - өспүрүмдү тарбиялоо - окуучуну курчап турган социалдык чөйрө менен болгон өз ара карым-катнашында жана анын активдүүлүгүнүн натыйжасында гана ишке ашат. *Экинчиси* - билим берүү менен тарбиянын биримдиги. *Үчүнчү мыйзамченем* - бул балага карата бардык эле тарбия субъекттери тарабынан педагогикалык талаптардын бири-бирине карама-каршы келбөөсү, педагогдун реалдуу иш-аракети социалдык нормалардын биримдиги менен камсыз болуучу тарбиялык таасирдин бүтүндүгү.

Тарбиялоонун мыйзамченемдеринен анын принциптери - тарбиялоо процессин уюштурууда анын мазмунуна, методдоруна карата талаптардын жалпы жобосу же жетектөөчү эрежеси келип чыгат. Ал жөнөкөй эле кеңештер катары сунуш кылынбастан, маанилүүлүк жана комплекстүүлүк талаптарды аткарыш керек.

Тарбиялоонун принциптери жана ага болгон талаптар мезгилдин талабына ылайык өзгөрүп, оңдолуп турат. Окумуштуулардын [61], [65], [91], [149], [150] илимий эмгектерин талдообуз азыркы учурдагы класс жетекчи төмөнкүдөй принциптердин негизинде тарбиялык иштерди алып баруусун аныктадык:

1) *Тарбиялоонун коомдук багыттуулугу.* Бул принцип мамлекетибиздин түзүлүшүн бекемдөөгө, закондуулукту сактоого, кыргыз элинин улуттук идеологиясын жайылтууга багытталган. Анткени ар бир педагог мамлекеттин жалпы тарбиялоо максатын ишке ашырат. Бул принципти ишке ашырууда мугалим төмөнкү жоболордун негизинде иш алып барса натыйжалуу болот: мамлекеттик жалпы талап менен тарбиялануучунун өзүк талабын айкалыштыруусу; таалим-тарбиянын мазмунуна өлкөбүздүн жалпы түзүлүшү, анын негизги идеологиясы, укуктук нормалар жөнүндөгү маалыматтарды камтуу; кыргыз элинин нукура каада-салттарынын, адеп-ахлактуулуктун нормаларын, элдик баалуулуктардын негизиндеги кыргыз улутунун мүнөздөрүн калыптоо; таалим-тарбияны коомдук пайдалуу иш-аракет, эмгек, турмуш менен айкалыштыруу болуп саналат.

2) *Тарбиялоону турмуш жана эмгек менен байланыштыруу принциби.* Ар бир тарбиялануучунун инсан катары калыптанышы анын коомдук турмушка катышкандыгы, активдүүлүгү менен мүнөздөлөт. Окуучу эмгектенүү маданиятына ээ болгондо гана, коомдо өзүнүн ордун, статусун аныктай алат. Эмгектенүү менен гана ар бир тарбиялануучу физиологиялык, руханий жактан

өнүгөт жана мүнөздөрү, сапаттары калыптанат, социалдык тажрыйбага ээ болот. Класс жетекчинин окуучуларга коомдогу жана адамдын жашоосундагы эмгектин ролун туура түшүндүрүүсү, эмгектенүүгө жана эмгек адамдарын сыйлоого үйрөтүүсү маанилүү ролду ойнойт. Мисалы, мектеп окуучулары мектептин айланысында бак-дарактарды тигүүгө, гүл өстүрүүгө, кабинеттери жабдууга, китепканаларда иштөөгө, эс алуучу парктарды тазалоого жардам беришет. Бул аларды коомдук турмуштун маанилүүлүгүн түшүнүүгө жана тарбия ишинин таасирдүүлүгүн жогорулатууга, анын жыйынтыктарын туура баалоого мүмкүндүк берет.

3) *Тарбиялоодо оң таасирлерге таянуу принциби.* Класс жетекчи бул принципти ишке ашыруу үчүн төмөнкү жоболорду жана эрежелерди жетекчиликке алып иштесе ийгиликке жетет: биринчиси, тарбиялоо процессинде тарбиялануучунун жакшы жактарын баса көрсөтүп, анын жагымдуу эмоциясынын жардамы менен терс сапаттарын, мүнөздөрүн басаңдатуу. Экинчиси, ар бир окуучунун өзүнүн жетишпегендиктерин өз алдынча жоюуга, өздүк ишенимдин, сезимдин пайда болуусуна шарт түзүү. Үчүнчүсү, тарбиялануучу чөйрөдө жагымдуу психологиялык климатты түзүү болуп саналат. Өз тажрыйбабыздан мисал келтирели: А. Садыков атындагы №72 мектеп-гимназиянын 9 “а” классынын окуучусу Эрлан уулу Эльмар көп сабактардан жетишпей, мугалимдер менен, класс коллективи менен тил табышпай, тартиби абдан начар болгон. Класс жетекчи Эльмарга ишенүү менен анын мүмкүнчүлүгүн жогору баалап, ага камкордук, билгичтик, ишенүү мамиле жасаган. Окуу жылын Эльмар ийгиликтүү аяктап, азыркы учурда юридикалык колледждин IV-курсунун студенти.

4) *Тарбиялоонун гумандуулук принциби.* Тарбиялоо процесси башынан аягына чейин гумандуулуктун, тарбиялануучунун укугун жана эркиндигин сактоо жана сыйлоо, анын жаратылыштык табиятына жана мүмкүнчүлүгүнө

жараша талаптарды коюу, керектүү сапаттарды калыптандырууда күч колдонбоонун негизинде жүргүзүлүш керек.

Кыргыз элинин залкар педагогу Исак Бекбоев [23]: “Ар бир бала кайталангыс, уникалдуу жана жөндөмдүү. Башынан туура фундаментке коюлган окутуу жана тарбиялоо балага канат бүтүрүп, көкөлөтүп учурат. Чыныгы педагогдун күчү-балага карата болгон оптимисттик ишеничинде. Балада «Менин колумдан келет», «Мен жасай алам» деген ишеничти пайда кылуу – педагогдун жеңиши жана окуунун эң башкы кыймылдаткыч күчү. Окуучуларга талап менен айкалышкан ишеним жана контрол өз алдынчалуулукка көнүктүрөт, алардын эркин, мүнөзүн калыптандырат” – деп белгилейт.

А.С. Макаренко [113] көп жылдык педагогикалык тажрыйбасын жыйынтыктап: “Менин негизги принцибим: мүмкүн болушунча балага көп талап коюу, ошону менен бирге ага көбүрөөк урмат көрсөтүү”-деп белгилеген.

Биздин оюбузча эгерде мугалим өз тарбиялануучуларынын күчүнө, мүмкүнчүлүгүнө ишенсе, балдар бул ишенимди жоопкерчиликтүү сезишип, аткарууга тырышышат, аларда өз күчтөрүнө ишенүү пайда болот. Ошондуктан класс жетекчи балдардын кызыкчылыгына, ар кандай каалоолору менен өтүнүктөрүнө кош көңүл мамиле жасабай, аларга камкордук, түшүнүү жана аларды сыйлоо мамиле жасаса, мындай шарттардын натыйжасында алардын ортосунда бири-бирине ишенүү атмосферасы түзүлөт.

5) *Тарбиялоого инсандык мамиле принциби.* Класс жетекчи жаш муундарды тарбиялоодо жаш курактык жана жеке өзгөчөлүктөрүн жетекчиликке алыш керек. Бул учурда баланын касиеттерин, сапаттарын, баалуулугун, турмуштук көз карашын, өзүн алып жүрүүдөгү негизги мотивдерин билүү керек. Бул принцип төмөнкүлөрдү эске алуу менен жүргүзүлөт: ар бир окуучунун өздүк темпераментин, мүнөзүн, көз карашын,

сезимин дайыма билүү жана эске алуу; ар бир тарбиялануучунун ойлонуу мүнөзүн, өздүк жөндөмүн, кызыгуусун, турмуштук багыттуулугун, турмушка, эмгекке болгон мамилесин даана аныктоо; тарбиялоонун максатына жетүүгө тоскоол болуучу себептерин алдын-ала табуу жана аны болтурбоо үчүн тарбиялоонун методдорун, формаларын өзгөртүү; окуучунун өз алдынчалуулугун жана өздүк демилгесин ар тараптан колдоо жана аны андан ары өнүктүрүү.

б) *Тарбиялоо таасирлеринин биримдүүлүк принциби.* Бул принципти ишке ашырууда класс жетекчи төмөнкү жоболорду эсине тутуш керек: мектептеги, үй-бүлөдөгү, коомдук жайлардагы тарбиялоо таасирлерин координациялоо; тарбиялоо процессине коомчулукту көбүрөөк тартуу; мектепте жана мектептен тышкары тарбиялоону үзгүлтүксүз системага айландыруу.

7) *Педагогикалык колдоо принциби.* Окумуштуулардын илимий изилдөөлөрүн талдообуз [63], [77], [130], [205] педагогикалык колдоо төмөнкү педагогикалык ишмердүүлүктүн негизинде иш жүзүнө ашырылаарын көрсөттү: баланын инсан болуп калыптануу процесстерин камсыз кылуучу педагогикалык ишмердүүлүк катары; тарбиялануучуга дифференциалдык жардам көрсөтүү катары; окуучунун терс жүрүм-турумдагы кыйынчылыктарды жоюуга көмөк көрсөтүүчү өз ара аракеттешүүнүн өзгөчө түрү катары; педагогикалык колдоого муктаж болгон окуучуларга тарбиячынын жообу, жардамы катары.

Е.В.Бондаревская [34] жана С.В.Кульневич педагогикалык колдоону эки топко бөлүп карашат: биринчиси, окуучуларды жалпы колдоо кирет. Ал үчүн мугалим окуучулар менен өз ара түшүнүү жана кызматташтык жагдайын жана абалын түзүш керек. Экинчиси, ар бир окуучуну жеке педагогикалык колдоого, дуушар болгон тоскоолдуктарды, кыйынчылыктарды аныктоого жана жоюуга багытталган. Аларды үч топко бөлсө болот:

1) Субъективдүү (жеке) тоскоолдуктар. Аларга: «Мен»-тоскоолдук:

чечимди өз алдынча кабыл алуу үчүн керектүү маалыматтын жоктугу (мугалим маалымат берүү менен тоскоолдукту жойсо болот) жана баланы ойлондуруучу физикалык, психикалык, коммуникативдик кемчиликтери, билимдин жана тажрыйбанын жетишсиздиги.

2) Объективдүү (коомдук) тоскоолдуктар: мектеп администрациясынын, мугалимдердин, досторунун, курдаштарынынын, үй-бүлөнүн мүчөлөрүнүн жасаган терс мамилелери.

3) Материалдык тоскоолдуктар (үй-бүлөнүн каржылык абалы жана башкалар). Окуучуларга педагогикалык колдоо көрсөтүүдө класс жетекчи төмөнкүлөргө көңүл буруусу зарыл: жеке колдоого муктаж болгон окуучулар менен иштөө; мугалимдин окуучунун ата-энесине иш тартибин түзүүдө кеңештерди берүүсү, анын мектептеги ички жана тышкы жашоосу жөнүндө маалымат алуусу, окуучуну класстын жана мектептин иштерине активдүү катыштыруусу, баарлашууга тартуусу, көрсөткөн демилгесин колдоп, мактоо жана баланын өз алдынчалык ишмердүүлүгүнө, чыгармачыл жөндөмдүүлүгүнө оң баа берип туруусу; балдардын жетишкендиктерине өзүнүн баа берүүсүн сунуштоо, жыйынтык чыгаруу жана алдыга жылууга түрткү болгон өзгөчө таасирлерди аныктоо.

Окумуштуу А. В. Мудрик [133] тарбиялык иште балдарга жекече педагогикалык колдоо көрсөтүү төмөндөгүдөй шарттардын аткарылышында гана оң натыйжа берет деп эсептейт:

а) тарбиячынын психологиялык-педагогикалык даярдыгынын болушу жана тарбиялануучунун кемчиликтерин оңдоого, маалымат жана кеңеш алууга каалоосу болуусу;

б) мугалимдин жеке адамгерчилик сапаттарынын (маселени түшүнүү, балага сый-урмат мамиле жасоо, боорукердик, тамашаны туура кабыл алуу

сыяктуу) болуусу;

в) окуучунун өзүнүн пикири жана көз караштарын аныктоого жардам көрсөтүү максатында «эксперт», «кеңешчи», «опекун» катары педагогдун маек кура билүүсү. Демек, класс жетекчинин педагогикалык колдоосунун негизин жагымдуу психологиялык абалды, ийгиликтик жагдайды, баланын өсүп-өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүү, кадыр-баркын сыйлоо жана оң натыйжа алууга тоскоол болгон кыйынчылыктарды бирге жеңүү, жашоодо өз ордун издеген окуучуга жол көрсөтүүсү деп эсептейбиз.

Класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн негизги инструменти болуп тарбиялоонун технологиялары эсептелет. Заманбап илиминде технологиянын көптөгөп аныктамасы бар. Аларга көңүлдү буралы.

«Технология» терминин төркүнү латын тилиндеги *techne* – искусство, чебердик, *logos* – сөз, окуу, билим деген сөздөрдөн алынган [64]. Ал кыргыз тилинде искусство, чебердик жөнүндөгү илим деп которулат да, алдын-ала белгиленген касиетке ээ болгон продуктуну алуунун гарантияланган жолу дегенди түшүндүрөт (Э.Мамбетакунов).

А.К. Колеченконун аныктамасына ылайык [] педагогикалык технология - бул конструкциялоо боюнча иш-аракеттерди, билимди, шыкты, жөндөмдү калыптандыруунун жыйындысы.

В.П. Беспальконун аныктамасы боюнча педагогикалык технология-бул техникалык жана адамдык ресурстардын бири-бири менен тыгыз байланышын эске алуу менен окутуу процессинин жана билимди өздөштүрүүнүн системалык методун иштеп чыгуу жана аны практикага киргизүү.

Көрүнүктүү окумуштуу Г.К. Селевко [172] педагогикалык технологиянын үч аспектин сунуштаган: 1) *илимий аспекти*: мында педагогикалык технология педагогикалык илимдин бир бөлүгү катары каралат да,

педагогикалык процесстин максаты, мазмуну, жана методдору проектиленет (бул педагогикалык теория менен дал келет); 2) *процессти сүрөттөп жазуу аспектиси*: мында окутуунун максаты боюнча пландаштырылган натыйжага жетүү үчүн керек болуучу методдор, каражаттар, шарттар, окутууну уюштуруунун формалары, текшерүү жана баалоонун конкреттүү материалдын мисалында жазылып, мугалимдерге сунушталат (накта педагогикалык технология); 3) *процессти аткарууга аракет жасоо аспектиси*: мында мугалимдин жана окуучунун жеке инсандык сапаттары, педагогикадагы методологиялык инструменттердин бардыгын эффективдүү колдонуунун шарттары эске алынат. Демек, таалим-тарбиянын технологиясы - тарбиялануучулар тарабынан түшүнүү менен кабыл алынган жана алардын инсандык сапаттарынын өнүктүрүүгө багытталган класс жетекчи менен окуучунун өз ара карым-катнаш процесстин түшүнөбүз.

Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн компетентүүлүктүн негизинде өнүктүрүүдө ар бир компоненттин өзүнчө орду бар, бирок алар биримдикте каралганда гана процесс натыйжалуу, эффективдүү болот. Алардын компетентүүлүгүнүн түзүмүндөгү борбордук орунду анын социалдык-психологиялык багыт алуучулугу ээлейт. Педагогикалык процесстин катышуучулары менен иштөөгө карата чын ыкластуу мамиле бир өзөк катары кызмат кылат, калган иш-аракеттер бул өзөктүн айланасында топтоштурулган. Ишмердүүлүктүн ушул түрүнө болгон класс жетекчинин компетентүүлүгүнүн ядросун педагогикалык ишмердүүлүккө теориялык жана практикалык жактан даярдыгын аныктоо менен андагы билимдүүлүгү жана билгичтиги түзөт. Билимдүүлүк - өз ичине педагогика илиминин категорияларын жана методологиялык негиздерин, инсандын өнүгүүсүндөгү закон ченемдүүлүктөрдүн мазмунун, таалим-тарбиянын максатын жана технологияларын, психологиялык, анатомиялык закондорун өздөштүрүүнү

камтыйт. Ал эми билгичтик (ыктуулук)-деп, педагогикалык түрдүү кырдаалдарда аң-сезимдүүлүккө, турмуштук тажрыйбага жана алган билимине таянып тез, так жана дайыма даяр боло алганды айтабыз.

Компетенттүүлүк [2], [62], [69] - мугалимдин аналитикалык, прогностикалык, проективдик, рефлексивдик билгичтиги менен байланыштуу. Аларды чечмелеп көрөлү: аналитикалык билгичтик - анализдеп (ажыратып, талдап) ой жүгүртө билүү дегенди билдирет. Аналитикалык билгичтик аркылуу адистин педагогикалык жалпы ой жүгүртө билүүсү аныкталат. Мисалы, таалим-тарбиянын негизги теориясынан негизги идеяны, ойду, максатты, анын жыйынтыгын, закон ченемдүүлүгүн аныктоо менен ар кандай педагогикалык проблемалардын өзөгүн жана аны чечүүнүн оптималдуу жолдорун таба билүү.

Прогностикалык билгичтик - деп (прогноз-алдын-ала айта билүү) инсанды таалим-тарбия процессинде педагогикалык максатты жана маселени алдыга коюу, ага жетүү жолдорун тандоо, натыйжасын алдын-ала сезе, көрө билүүнү айтабыз. Педагогикалык прогноздоо-бул мугалимдин кыялында модель (үлгү) түзүү, гипотеза жаратуу, эксперимент жүргүзө билүү сыяктуу методдорго ээ болуусун талап кылат.

Проективдик билгичтик - (проект-долбоор) ойду, педагогикалык прогноздоонун жыйынтыктарын материалдаштыруу же болбосо таалим-тарбия иштерин ойдон, кыялдан конкреттүү иш жүзүнө ашырууну билдирет.

Рефлексивдик билгичтик - деп (рефлекс-организмдин тышкы таасирге кайтарган жообу) класс жетекчинин окутуучу жана тарбиячы катары өз ишмердүүлүгүнө, анын натыйжасына туура баа бере алышын, бирге иштеген кесиптештеринин, окуучуларынын, ата-энелеринин өзү жөнүндө кандай ой-пикирде экендигин сезүү жана андан жыйынтык чыгара алуу жөндөмдүүлүгүн айтабыз.

Коомубузда жүрүп жаткан гумандаштыруу, демократиялаштыруу

процесстерге байланыштуу класс жетекчи адамдык ыйык сапаттарга ээ, адамзатка таандык баалуулуктарды өзүндө чагылдырылган, ар бир окуучунун таанып билүү жөндөмдүүлүгүнө таасир эткен, өз кесибин, предметин сүйгөн, аны жеткиликтүү, кызыктуу, чыгармачылык деңгээлде алып барган устат, чебердүү педагог [158] болушу керек десек жаңылышпайбыз.

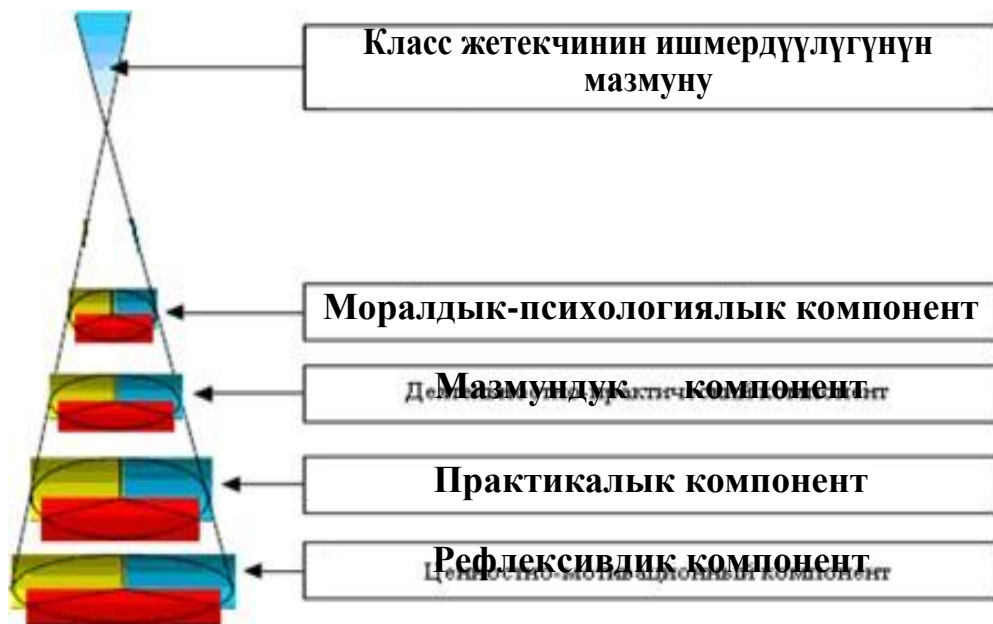
Жогоруда каралган класс жетекчинин мүнөздөмөлөрүн ишке ашырууда орчундуу жана маанилүү орунда мобилдүүлүк жана коммуникабелдүүлүк (өзгөчө иш мамилесинин аспектиси катары) сапаттары турат. *Мобилдүүлүк* коомдо, педагогикалык илимде жана практикада болуп жаткан өзгөрүүлөргө тез таасирденүүнү билдирет. Азыркы күндө мобилдүүлүк сапатына ээ болбогон адисти элестетүү кыйын. Мобилдүү болуу - замандын өзгөрүшүнө жараша педагогикалык илимди жана практиканы өнүктүрүү максатында өзүнүн оюн, эмоцияларын, аракетин тез өзгөртө алуу жөндөмдүүлүгү жана педагогикалык ишмердүүлүктө (зарыл учурда) өтө тездик менен өнүгүп жаткан коомдун керектөөлөрүнө айкашуу үчүн башка толкунга өтүүнү билүү деп эсептейбиз. *Коммуникабелдүүлүк* - бул педагогикалык процесстин бардык субъектилери менен маек кура билүү жөндөмдүүлүгү. Кызмат маегинин түрлөрүнө маселени чечүүдө биргелешкен изденүүнү, конкреттүү педагогикалык маселелерди чечүүдөгү маектерди киргизсек болот. Ошондуктан, кесиптик-педагогикалык билим теориялык, практикалык компоненттердин биримдигин чагылдыруу менен биринчи кезекте анын методологиясын, теориясын, методикасын жана практикасын моделдөөгө жана ишке ашырууга милдеттүү.

Класс жетекчинин ишмердүүлүгү “социалдык-маданий чөйрө” түшүнүгүн мектеп жана мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүгүнүн контекстинде андоо зарылдыгын жаратты. Бул зарылдык К.Д. Ушинский тарабынан “*Адамдар өзү жашаган чөйрөнүн таасири астында өсүшөт жана тарбияланышат, демек, алардын жан дүйнөсүнүн калыптанышындай эле*

ошол чөйрөнүн таасири чечүүчү мааниге ээ” – деп эскертилген.

Буга байланыштуу кыргыз мектептериндеги таалим тарбия иштеринин өзгөчөлүктөрү жана ага шайкеш педагогикалык ишмердүүлүккө даярдоонун көп кырдуу маселелери А. Алимбеков, Н.А. Асипова, Д.Б. Бабаев, И.Б. Бекбоев, Н.К. Дюшеева, А.Т. Калдыбаева, Н.С.Шадиев, А.Мамытов, Э.Мамбетакунов, Ж. К. Каниметов, А.С. Раимкулова, Г.Мадаминов жана башкалардын чагылдырылган.

Жогоркудай методологиялык жоболорго негизденүү жана топтолгон эмпирикалык материалдарды мазмундук жана статистикалык талдоодон өткөрүү класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн моделинин мазмунун жана структурасын иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берди. Анын мазмунун моралдык-психологиялык, мазмундук практикалык жана рефлексивдик компоненттер таризинде мүнөздөп көрсөттүк (1-сүрөт).

1-сүрөт. Класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн өнүктүрүүнүн модели.

Аталган компоненттердин мааниси чечмелесек төмөнкүдөй болот:
Моралдык-психологиялык компонент: предметтик мугалимдер, мектеп социалдык педагог, ата-энелер коомчулуктун өз ара кызматташтыгын

координациялоо жана анын негизинде окуучуларды окутуу тарбиялоо боюнча бакубат педагогикалык чөйрө түзүүгө карата чын -ыкластуу мамиле.

Мазмундук компонент: класс коллективиндеги моралдык-психологиялык климатты диагноздоо, кемчиликтерин айкындоо, балдарга эффективдүү педагогикалык таасир көрсөтүү багытында бүтүндөй субъекттердин бирдиктүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун каражаттарын, ыкмаларын, формаларын, методдорун билүү.

Практикалык компонент – класс коллективиндеги татаал педагогикалык иш чараларды анализдөө, долбоорлоо, конкреттүү чечимдерди кабыл алуу, прогноздоо боюнча кесиптик компетенттүүлүктөрүнүн калыптанышы.

Рефлексивдик компонент – өзүнүн кесиптик -педагогикалык компетенттүүлүктөрүндөгү кем-өксүктөрүн анализдөө, өз алдынча өркүндөтүү билгичтиги. Изилдөөнүн натыйжалары класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн өлчөө-баалоо төмөнкүдөй критерийлер менен аныкталды:

а) өзүн класс чөйрөсүндөгү татаал окуу-тарбия милдеттерин чечүүнүн эң жооптуу катышуучусу катары сезүү жана аны чын ыкластуу чечүүгө карата туруктуу мамиле;

б) ал милдеттерди чечүү үчүн зарыл болгон психологиялык, педагогикалык билимдер;

в) класстагы кырдаалды диагноздоо, педагогикалык иш чараларды таасирдүү долбоорлоо, чечүүнүн ыкмаларына ээ болуу.

Класс жетекчилердин педагогикалык ишмердүүлүгүнүн сапаттык жана сандык айрымачылыктарын жогорку, ортоңку, төмөнкү үч деңгээлге ажыратып кароо мүмкүн экендиги айкындалды.

Биринчи глава боюнча корутунду

1. Билим берүү мекемелеринин тарыхындагы класс жетекчи институтунун пайда болушу, өнүгүш тенденцияларын жана тарыхын үч этапка бөлүп кароо ылайыктуу: совет дооруна чейинки (1864-1917 ж.ж), союз убагындагы (1917-1991 ж.ж.), союздан кийинки (1991жылдан-азыркы учурга чейин). Бул мезгилдер аралыгында класс жетекчилердин ишинин мазмуну, кесиптик функциялары тарыхый-педагогикалык кырдаалдарга байланыштуу олуттуу өзгөрүүлөр менен коштолуп олтурган.

2. Эгемендүүлүк жылдарында Кыргызстандын коомдук -педагогикалык турумушунун өзгөрүшүнөн улам класс жетекчинин ишмердүүлүгүнө тикеден тике тиешелүү олуттуу өзгөрүүлөр болду. Класс жетекчиден педагог катары тайманбай, чебердик менен чечүүнү талап эткен стандарттардан тыш милдеттер келип чыкты. Алардын баары класс жетекчинин ишмердүүлүгүн жаңы чен-өлчөмдөрдүн чегинде өркүндөтүү талабын жаратат.

3. Класс жетекчинин кесиптик компетенттүүлүгүнө коюулуучу мазмунун моралдык-психологиялык, мазмундук жана практикалык компоненттер таризинде мүнөздөөгө болот.

Класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн төмөнкүдөй критерийлердин негизинде өлчөө баалоого болот: өзүн класс чөйрөсүндөгү татаал окуу-тарбия милдеттерин чечүүнүн эң жооптуу катышуучусу катары сезүү жана аны чын ыкластуу чечүүгө карата туруктуу мамиле; ал милдеттерди чечүү үчүн зарыл болгон психологиялык, педагогикалык билимдер; класстагы кырдаалды диагноздоо, педагогикалык иш чараларды таасирдүү долбоорлоо, чечүүнүн ыкмаларына ээ болуу.

4. Класс жетекчилердин педагогикалык ишмердүүлүгүнүн сапаттык жана сандык айрымачылыктарын жогорку, ортоңку, төмөнкү үч деңгээлге ажыратып кароо мүмкүн.

ГЛАВА II. АЗЫРКЫ КЫРГЫЗ МЕКТЕПТЕРИНДЕ КЛАСС ЖЕТЕКЧИНИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН МАЗМУНУН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

§ 2.1 Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары

Бул главада класс жетекчинин ишмердүүлүгүн компетенттүүлүк негизде өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары жана аларды камсыз кылууунун формалары, методдору, каражаттары талдоого алынды.

Мурдагы главада көрсөтүлгөндөй класс жетекчин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү татаал педагогикалык система. Ар кандай эле педагогикалык системанын реалдуу педагогикалык процесстин компонентине айланышы белгилүү педагогикалык шарттарды сактоодон көз каранды. Ушундан улам класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү боюнча педагогикалык процесс кайтарымдуу жана туруктуу натыйжаларды жаратышы үчүн изилдөө ишибиздин биринчи главасында үчүнчү параграфында аныкталган моделдин жыйынтыктоочу этабы катары аны камсыз кылуучу педагогикалык шарттарды аныктоо зарылчылыгы келип чыкты.

Илимий адабияттардагы «шарт» деген терминди анализдөөбүз төмөнкүнү көрсөттү: 1) кандайдыр бир нерседен көз каранды болгон жагдай; 2) кандайдыр бир ишмердүүлүк чөйрөсүндө кабыл алынган эрежелер, көрсөтмөлөр; 3) болуп өткөн окуя кырдаал катары чечмеленет.

Шарт проблемасы алгач В.И. Андреев, А.Я. Найн, Н.М. Яковлева, Н.В. Ипполитова, М.В. Зверев, Б.В. Куприянов, С.А. Дынина сыяктуу жана башка окумуштуу педагогдордун эмгектеринде педагогикалык түр түспөлгө ээ болуп, «педагогикалык шарт» деген өз алдынча термин катары колдонула баштаган.

В.И. Андреевдин пикири боюнча «педагогикалык шарттар кандайдыр бир максатка жетүү үчүн окутуунун мазмунун, формаларын, методдорун, ыкмаларын тандап алуу, конструкциялоо, колдонуунун натыйжасы» [9].

Н.М. Борытко педагогикалык шарттарды педагогикалык процесстин жүрүшүнө олуттуу таасир этүү үчүн педагог тарабынан атайылап ойлонуштурулган сырткы жагдайлар катары мүнөздөйт[36].

Окумуштуулардын ар кандай позицияларын анализдөөбүздүн негизинде, педагогикалык шарттарды ал системанын инсандык жана процессуалдык аспектинде олуттуу таасир этип, анын ийгиликтүү иштешин жана өнүгүшүн камсыз кылуучу таалим-тарбиялык, материалдык-мейкиндик чөйрөсүнүн мүмкүнчүлүктөрүнүн тутуму катары карайбыз.

Педагогикалык шарттарды тандап негиздөө түзүлгөн моделибиздин мазмундук өзгөчөлүктөрү менен шартталган. Педагогикалык шарттарды тандоодо натыйжаларга колдо болгон реалдуу ресурстар аркылуу тоскоолдуксуз жетүү жагына артыкчылык берилди класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү логикасына туура келет.

Илимий педагогикалык адабияттардын анализине жана эмпирикалык божомол моделдерге таянуу бизге мектеп шартында класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн төмөнкүдөй педагогикалык шарттарын айкындоого мүмкүнчүлүк берди:

- 1) класс жетекчинин ишин өнүктүрүүгө өбөлгө болуучу мотивациялык-стимулдаштыруучу чөйрөнү түзүү (аткаруучулардын группасын түзүү, максатын, милдеттерин, натыйжаларын белгилөө, класс жетекчилердин методикалык бирикмесин уюштуруу);
- 2) класс жетекчинин ишмердүүлүгүн компетенттүүлүк негизде өнүктүрүүгө арналган семинар-практикумдун мазмунун иштеп чыгуу жана ага ылайык окутуу процессин уюштуруу;

3) класс жетекчилердин иновациялык ишмердүүлүгүн уюштуруу.

Сунушталган педагогикалык шарттар өз ара өтмө катар тыгыз байланышкан жана аларды практикалоо арасында мезгилдик жана мейкиндик ажырым жок.

Алардын өз ара байланышы канчалык бекем жана ар тараптуу болгондо гана класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү бүтүн жана системалуу түрдө ишке ашат. Алсак, билим берүүчү орто мектептерде мотивациялык-стимулдаштыруучу билим берүү чөйрөсүн түзүү.

«Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү» атайын семинар - практикунунун алкагындагы иш чараларга активдүү катышуу ыкласын жаратуу максатында анын башталгыч этабында ишке ашат. Ал эми контексттик окутуу тикеден тике ошол курсту окутуу процессин уюштуруунун жетектөөчү принциби.

Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүсүнө өбөлгө болгон факторлор катары анын төмөндөгү ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн бөлүп көрсөтүүгө болот:

- a) класс жетекчинин ишмердүүлүгү (тарбиялык иштерди пландоо, уюштуруу жана өткөрүү);
- b) өзүнүн ишмердүүлүгү боюнча окуу - методикалык куралдарды долбоорлоого иштеп чыгууга катышуу;
- c) класс жетекчинин өз алдынча билим алуу ишмердүүлүгүн уюштурууга багытталган тапшырмалар сериясын иштеп чыгуу жана практикалоо;
- d) ишмердүүлүктүн натыйжаларын баалоонун критерийлерин жана көрсөткүчтөрүн түзүү жана иш жүзүнө ашыруу.

Ошондуктан класс жетекчилер үчүн инновациялык - стимул берүүчү чөйрө түзүү үчүн төмөнкүдөй атайын иш-чаралар долбоорлонуп ишке ашырылды: *биринчиси*, класс жетекчилерди инновациялык ишмердүүлүккө

даярдоо боюнча атайын долбоордун алкагында аны аткаруучулардын группасы түзүлдү. Ага тарбия иштери боюнча мектеп директорунун орун басарлары тажрыйбалуу мугалимдер атайын чакыруу менен катышышып салмактуу салымдарын кошушту.

Экинчиси, инновациялык-стимулдаштыруучу чөйрөнүн жалпы жана локалдык милдеттери жана күтүлгөн натыйжалары белгиленди. Инновациялык-стимулдаштыруучу чөйрөнү түзүүнүн максаты жана түпкү натыйжасы класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн жогорку даражада камсыз кылуу боюнча мурдагы параграфтарда белгиленген компетенттүүлүктөрүн, алардын көрсөткүчтөрүн камсыз кылууга багытталаат. Буга байланыштуу эксперименталдык долбоорго катышкан бардык класс жетекчилер тарабынан өздөрүнүн кесиптик компетенттүүлүктөрүн кайсы багытта өнүктүрүүсү керектигин түшүнүүсүнө жетишүү зарылдыгы белгиленди жана ага байланыштуу мектепте өткөрүлүүчү техникалык иш чаралар менен тааныштырылды.

Үчүнчүсү, инновациялык- стимулдаштыруучу чөйрөнүн өзөктүү компоненти болгон материалдык-техникалык шарттар да түзүлдү. Анын эң негизгиси «Класс жетекчилердин методикалык бирикмеси» деп аталган кабинет болуп, анда жалпы билим берүүчү мектептердеги инновациялык процесстер, алардын өнүгүү тенденциялары техникалык тапшырма мүнөзүндөгү иш чаралар ага катышуучулар арасында талкууланып айрым коррективалар аркылуу такталды. Төртүнчүсү, инновациялык-стимулдаштыруучу чөйрөнүн түзүүнүн башкы субъекти класс жетекчилердин өзү.

Ошондуктан бул чөйрөнү толук баалуу түзүү үчүн «Класс жетекчинин ишмердүүлүгү» атайын семинар-практикумунун баштапкы сабактарын жалпы билим берүүчү орто мектептердеги инновациялар менен класс жетекчинин

ишмердүүлүгүн өнүгүшү бири биринен көз каранды өз ара шартталган кубулуш катары каралды.

Билим берүүчү орто мектептерде инновациялык долбоорлордун чындыкка айланышы эң оболу тарбия иштери боюнча мектеп директорунун орун басарларынын жана тажрыйбалуу, ийгиликтүү иштеген тажрыйбалуу мугалимдердин курамынын бул маселеге карата чын ыкластуу мамилесинен жана компетенттүүлүктөрүнөн көз каранды болоору педагогикалык кеңештин жыйындарында «Класс жетекчинин компетенттүүлүкү - тарбиялоонун жүзөгө ашыруунун негизги фактору» -деген проблема катары талкууланды.

Класс жетекчилерди инновациялык процесстердин субъектине айландыруу багытындагы практикалык жумуштар «Класс жеткчинин ишмердүүлүгү» атайын семинар –практикумунун алкагында аткарылды.

Экинчи шарт - «Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү» семинар – практикумунун мазмунун иштеп чыгуу жана ага ылайык аларды окутуу процессин уюштуруу (4-таблица).

Класс жетекчилер арасында окутуу стратегияларын максатын жана мазмунун иштеп чыгууда төмөнкү жагдайларды эске алдык. Окутуу программасынын мазмуну жана ал боюнча окутуу технологиялары класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн шарттарын жана компоненттерин кылдат эске алуу менен долбоорлонду. Ошондуктан анын программасы класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн компоненттерин этап-этап боюнча калыптандыруунун логикасына дал келет. Бирок бул атайын семинар-практикумдун алкагы класс жетекчилердин ишмердүүлүгүнүн өнүктүрүүнүн бардык милдеттерин чече албайт бирок, бул багыттагы илимий-методикалык иш чаралардын өзөгү катары кабылданат.

Атайын семинар-практикумдун максаты: класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү максатында зарыл болгон психологиялык-педагогикалык билим жана билгичтиктерин өркүндөтүү.

Ал эми милдеттерине төмөнкүлөр кирет:

1) билим берүү орто мектептин чөйрөсүндө инновациялык процесстердин өнүгүү тенденцияларын чагылдыруу;

2) класс жетекчинин компетентүүлүгүнүн компоненттерин этап-этап менен өнүктүрүү технологиясын ишке ашыруу;

3) тарбиялоо процессинин максатын, милдеттерин, принциптерин, мазмунун, методдорун, каражаттарын, дидактикалык системанын компоненттери катары ачып көрсөтүү;

4) тарбия процессинин активдүү субъекттери катары класс жетекчинин окуучулар, предметтик мугалимдер, адистер, окуучулардын ата-энелери менен болгон өз ара биргелешкен ишмердүүлүктөрүнүн өркүндөтүү;

5) класс жетекчилердин ишмердүүлүктөрүнүн кемчиликтерин толуктоо, ишмердүүлүктүү өнүктүрүүнүн эффективдүү стратегиялары, ыкмалары менен куралдандыруу.

Бул окуутуу дисциплинасын өздөштүрүүгө катышкан класс жеткчилер натыйжада төмөнкүдөй кесиптик-педагогикалык билимдерге ээ болушат:

а) билим берүүчү орто мектептердеги заманбап инновациялык процесстердин маани-маңызын жана ал милдеттерди жүзөгө ашырууга байланыштуу класс жетекчинин компетенттүүлүктөрүнүн критерийлерин билишет жана ага ээ болууга умтулушат;

б) тарбиялоо процессинин эффективдүүлүгү анын мазмунунан, принциптеринен, методдорунан жана каражаттарынан көз каранды экендигин билишет;

в) тарбияны уюштуруунун инсанга багытталган парадигмаларга негизделген заманбап технологияларын конкреттүү максаттарга ылайык тандап алуунун жана колдонуунун принциптерин билишет;

г) өзүнүн жана окуучунун ишмердүүлүгөндөгү кемчиликтерди диагностикалоо жана коррекциялоонун технологиясын билишет;

д) класс жетекчинин ишмердүүлүккө карата мотивациясын ишке ашырууга жана педагогикалык процесстин катышуучуларынын инсандык өз ара мамилелерди түзүүнүн психологиялык-педагогикалык негиздерин өздөштүрүү менен аны тереңдетет.

Бул атайын семинар-практикумга катышкан класс жетекчилер төмөнкүдөй компетенттүүлүктөргө ээ болушу күтүлөт:

1) тарбиялоо процессин инсан таламдуу парадигмаларга эң башкысы класс жетекчинин өз алдынча активдүүлүгүнө негиздеп уюштуруу;

2) тарбиялоонун максатын жана натыйжаларына эффективдүү жетишүү үчүн ишмердүүлүгүн активдештирүүчү түрдүү формаларын заманбап технологияларын колдонуу;

3) класс жетекчинин ишмердүүлүгүн долбоорлоодо тарбиянын мыйзамченемдерин жана принциптерин активдүү колдоно алуу;

4) тарбия иштеринин пландарынын компетенттүүлүктүн негизинде долбоорлоо;

5) өзүнүн тарбия берүү ишмердүүлүгүн объективдүү жана адекваттуу баалоо, аны тарбиялоо процессиндеги инновациялык талаптарына ылайык өркүндөтүү жана коррекциялоо;

6) тарбиялоонун натыйжаларын баалоонунун критерийлерин жана көрсөткүчтөрүн эффективдүү колдонуу.

Таблица 2. - Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү боюнча семинар-практикумдун мазмуну.

№	Модульдардын тематикасы жана мазмуну	Структуралык – функционалдык модель	Өнүктүрүү этаптары.
Модуль -1	Киришүү бөлүмү. Программага катышуучулардын суроо талаптарын, керектөөлөрүн үйрөнүү, мотивациялоо, диагностикалоо. Киришүү тести. Семинар-практикумдун максаты жана милдеттерин, мазмунун аныктоо.	Моралдык - психологиялык	Актуалдаштыруу
Модуль -2	Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн уюштуруунун теориялык жана методикалык негиздери. Класс коллективинде окуу -тарбия иштерин диагностикалоо, пландаштыруу, өткөрүү формалары, методдору туралуу билимдерди өздөштүрүү.	Мазмундук – методикалык блок	Өнүктүрүү, калыптандыруу.
Модуль -3	Өзүнүн ишмердүүлүгүн өз алдынча баалоо, кемчиликтерин коррекциялоо боюнча компетенттүүлүктөргө ээ болуу.	Рефлексивдик	Коррекциялоо - оптималдаштыруу

Бардыгы:	18	12
-----------------	-----------	-----------

Курстун жалпы көлөмү 36 саатка ылайыкташтырылды. Сунушталган атайын семинар-практикумдун кайтарымдуулугун камсыз кылуу үчүн анын мазмунун артыкбаш теориялык материалдардан арылтып, өткөрүү иш чараларын класс жетекчилердин күндөлүк ишмердүүлүгүнө жакындаштырууга аракет жасадык. Атайын семинар-практикум класс жетекчилердин диссертациябыздын мурдагы бөлүмдөрүндө аныкталган моделинин курамындагы компетенцияларын өнүктүрүү боюнча теориялык жана процессуалдык технологиялык аспектилерди интеграциялоого мүмкүнчүлүк түзүшүн көзөмөл туттук. Ошону менен бирдикте семинар-практикумду керектөө чөлөрдүн реалдуу талаптарына шайкеш өнүктүрүү үчүн анын мазмунун айкындоодо анкета жүргүзүү, аңгемелешүү, сурамжылоо аркылуу класс жетекчилердин ишмердүүлүгүнүн негизин түзгөн теориялык жана методикалык билимдериндеги кемчиликтер айкындалды жана ошондой эле семинар-практикумдун мазмуну педагогдордун реалдуу сунуштарынын негизинде негизинде коррекцияланды. Биринчи модулдун алкагында жүзөгө ашырылган бул жагдай эксперименталдык тажрыйба иштериндеги максаттарды, иш аракеттерди өз ара паритеттик кызматташтык принцибине ылайык түзүүгө негиз болду.

Атайын семинар-практикумду өткөрүүдө класс жетекчилик ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө байланыштуу практика таламдуу нормативдик ченемдик документтер, окумуштуу педагогдордун колдонмо китептери (В.А. Березина, Н.И. Болдырев, Е. Н. Степанов, Т.А Стефановская, Ю.Н. Таран, М.В. Солодкова., Е.Н. Шуркова, В.Р. Ясницкая ж.б.), Россиядан чыгуучу “Класс жетекчи” методикалык журналы газеталар, радио - теле көрсөтүү материалдары, мектеп турмушуна арналган фильмдер мектеп жамаатындагы башка улуу курактагы класс жетекчилердин иш тажрыйбалары таасирдүү каражат катары колдонулду.

Бул практикумдун алкагында класс жетекчинин компетенттүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүү процессин уюштуруу синергетикалык системдүүлүк, инсан таламдуу ишмердүүлүк, компетенттик, мамилелерге негизделди. Булардын башатында кесиптик ишмердүүлүктү үзгүлтүксүз өнүктүрүү философиясына негизделген синергетикалык мамиле жатат.

Синергия грек сөзү тике которгондо кызматташтык, таасир көрсөтүү, жардам, кошо аткаруу, биргеликте деген маанилерге жакын. Синергетикалык мамиле өз тажрыйбасын кесиптик компетенттүүлүгүн талдоо жана өз алдынча өнүктүрүү багытындагы тажрыйбасын өнүктүрүүгө өбөлгө болот.

Системдүүлүк жалкыдан жалпыга өтүү же класс жетекчинин ишмердүүлүгүн анын жалпы кесиптик компетенттүүлүктөрү менен туташ биримдикте өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Инсан таламдуу ишмердүүлүк класс жетекчинин компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүү процесси боюнча билим жана тажрыйбаларына, деңгээлдерине ылайык айрымалуу мамилелердин негизинде уюштурууну шарттады.

Компетентүүлүк мамиле – класс жетекчинин билимдерин анын сапаттуу ишмердүүлүгүн камсыз кылгандай туташ биримдикте өнүктүрүүнү камсыз кылууга багытталат. Бөлүнүп көрсөтүлгөн принциптер педагогдорду субъективдүү ишмердүүлүккө даярдоо процессин анализдөө, моделдештирүү, долбоорлоо үчүн концептуалдуу негиз боло алаары көптөгөн изилдөөлөрдө тастыкталган.

Биринчи модулдун алкагындагы “Азыркы Кыргызстандын таалим-тарбия чөйрөсүндөгү кризисттик абал жана аны жакшыртуу багытындагы класс жетекчилердин ролу” - деген теманын материалдары аларды өздөрүн мектептеги таалим-тарбия иштеринин эң жооптуу активдүү субъекти уюштуруучусу катары туткан позициясын актуалдаштырууга багытталды.

Ошондуктан баштапкы темалар класс жетекчинин өсүп келе жаткан муундун жан дүйнөсүн калыптандыруу жаатындагы граждандык, педагогдук парызын андатуу менен бир контекстте ачып көрсөтүүгө багытталат.

Бул жана башка сабактардын алкагында класс жетекчинин образы “Насаат нускачы”, “Таасирлүү чоң адамдын идеалы”, “Турмуш жана дүйнө тааным булагы”, “Балдардын жан дүйнөсүнүн чебер билерманы, эң жакын жардамчысы” катары өз элинин маданиятын дүйнөлүк маданияттын өрнөк үлгүлөрү менен жуурулуштуруп, балдарды билим жана маданият чөйрөсүнө баштоочу “гид” (А. Алимбеков) болушу шарт экендиги кызыл сызык менен белгиленип өттү.

Экинчиден, класс турмушундагы ар бир көйгөй кырдаалдын туура чечими балдарды туура жолго багыттап жаңылыштыктардан сактап калуунун аралжысы экендигине ынандыруу аракеттери жасалды. Ырасында эле класс жетекчи балдардын көйгөйлөрүн башкалардан баштараак туюп, аны чечүүгө өзүнүн, ата-энелердин жана коомчулуктун көмөгүн уюштурууга милдеткер биринчи адам.

Бул модулдун алкагында өздөрүнүн таалим-тарбия практикасында дамамат кайталана берип көнүмүш стереотипке айланып калган эски парадигмалар менен балдардын жан дүйнөсүн, интелектинин өнүгүшүн илгерилеткен иновациялык табылгаларды салыштырып артыкчылыктарына ынандырууга; мектептеги, класс жетекчилердин иш практикасындагы тажрыйбалардын жана буруш жактарын салыштырып анализдеп, алгылуулуктарын тандап иргеп алууга установка берилет. Булардын негизинде класс жетекчилер өздөрүнүн кесиптик компетенттүүлүктөрүндөгү кем өксүктөрдү анализдеп, семинар практикумдун мазмунунда өздөрүн андан ары өнүктүрүү боюнча субъективдүү позицияларын, сунуштарын билдиришти.

Атайын семинар – практикумдун өзөктүү бөлүгү болуп эсептелген экинчи модулдун алкагында класс жетекчилер бүгүнкү күндүн талабына ылайык тарбиялоонун максатын, функционалдык милдеттерин, иш-аракеттеринин багыттарын, технологияларын аныктоого жана тарбия иштерин компетенттүүлүк негизде долбоорлоого үйрөнүшөт. Бул модулдун алкагында өзгөчө “Класс коллективиндеги тарбиялоо концепциясы”, «Конфликтердин алдын алуу багытында педагогдордун ишин координациялоо», “Тарбия ишинин үч таянычы :толеранттуулук, эмпатия, рефлексия”, “Ата энелерди үйрөнүү же алардын педагогикалык маданиятын көтөрүү маселелери”, “Жаш класс жетекчинин ишмердүүлүгүндөгү проблемалар”, “Класстагы өзүн өзү башкаруу жана лидерди тарбиялоо”, “Бардык ийгилик ойлонулуштурулган пландан башталат” - деген лекция жана талкуу формасында өткөн иш чаралар класс жетекчилерди өзүнүн билимдерин толуктоо, өркүндөтүүгө өбөлгө болду.

Дүйнөлүк тажрыйбалар көрсөткөндөй ар кандай билим берүү мекемесинин, иштелип чыккан программанын же дисциплинанын майнаптуулугун айкындаган шарттардын бири - аны окутуу парадигмасы жана методдору. Дүйнөдө таанымал билим берүү мекемелери да бири биринен эң обол окутуу ишин уюштуруу методдорунун прогрессивдүүлүгү менен айрымаланышат. Бул жагынан алып караганда класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү процесси адекваттуу мамилени талап эткен өзгөчө татаал феномен.

Кадыресе, салттуу билим берүү чөйрөсүнөн айрымаланып бул программага белгилүү өлчөмдө өз билиминдеги өксүктөрдү толуктоо, ишмердүүлүгүндө көйгөй жараткан суроолордун жообун табуу, тарбия ишин ийгиликтүү жүргүзүү боюнча рационалдуу тажрыйбага ээ болууну көздөгөндөр катышышат. Ушундан улам, изилдөө ишибизде психологиялык-педагогикалык

адабияттарды талдоонун жана тажрыйбаларыбыздын негизинде заманбап тарбиялоо технологияларын класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү өңүтүндө колдонууга ийкемдүү *контексттик мамилени* тандап жетекчиликке алуу зарылдыгы жөнүндө тыянакка келдик. Контексттик окутуунун концепциясына ылайык, класс жетекчилерди окутуу ишмердүүлүгү алардын ишмердүүлүгүн моделдештиргендей таризде уюштурууну талап этет. Бул жагдай семинар-практикумда окутууну биринчиси экинчисинин контекстинде аткарылуучу окутуу жана кесиптик максаттардын эки тибин бир максаттын системасы катары моделдештирүүнү шарттайт.

Контексттик окутуунун концепциясы көрүнүктүү психолог А.А. Вербицкий [38] тарабынан иштелип чыккан. Аны реализациялоонун айрым аспектери, Н.В. Борисова, [30], Т.Д. Дубовицкая [58], М.В. Картежникова [74] жана башкалардын илимий эмгектеринде чагылдырылган.

А.А. Вербицкий окутуу ишиндеги ишмердүүлүк парадигмасына таянуу жана талдоо менен биринен бирине өтүүчү төмөнкүдөй үч негизги формасын айкындаган: биринчиси, *академиялык типтеги окуу ишмердүүлүгү* - бул кесиптик ишмердүүлүктүн негизин түзгөн маалыматтарды жеткирүү жана активдүү өзөштүрүүгө багытталган проблема таламдуу лекция же семинар дискуссия процесстери. Бирок, ушул процесстердин өзүндө да кесиптик ишмердүүлүктүн социалдык жана предметтик контексттери көңүл борборунда болушу абзел.

Экинчиси, *квазикесиптик ишмердүүлүк* – предметтик, социалдык жана психологиялык мазмундагы иммитациялык жана иштиктүү оюндар аркылуу үйрөнүүчүнү кесиптик ишмердүүлүктү аткаруу процессине аралаштыруу. Мында үйрөнүүчү кесиптик ишмердүүлүктүн толук контекстинин ичинде болот.

Үчүнчүсү, окуу процессиндеги кесиптик ишмердүүлүк - бул үйрөнүүчүнүн мурдагы үйрөнгөндөрүнө негизденип тажрыйбасында аткаруу процессиндеги нукура иш жүзүндөгү кесиптик ишмердүүлүгү.

Контексттик мамиленин чегинде класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган окутуу процесси төмөнкү принциптерди эске алуу менен түзүлдү:

1) класс жетекчинин башынан эле өзүн ишмердүүлүк позициясында тутушу абзел анткени, окутуу иши ишмердүүлүк формасында уюштурулат;

2) чечимдер биргеликте гана кабыл алынгандыктан класс жетекчилер өздөрүнүн активдүүлүк потенциалын түгөлү менен колдонушу талап этилет;

3) окутуу иши класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн негизги компоненттерин моделдештирүү таризинде өнүгүп олутурушу шарт;

4) билимдер алар үчүн таанымдык кесиптик инсандык маани-маңызга ээ болуп атайын моделдештирилген кесиптик педагогикалык кырдаалдарды чечүү контекстинде өздөштүрүлүшү шарт;

5) окутуу процессинин мазмунунда жогорку кесиптик билим берүүнүн теориясында жана практикасындагы прогрессивдүү баалуулуктар бир түйүнгө бириктирилип бир эле мезгилде класс жетекчи илимий жана кесиптик компетенттүүлүгүнүн барабар өнүгүшүнө өбөлгө түзүлүшү шарт;

6) педагогикалык процесстин логикалык борборун билим берүүчү орто мектептерде ишмердүүлүктү ийгиликтүү жүрүгүзүүгө компетентүү класс жетекчинин өнүгүшү түзүшү зарыл;

7) контексттик мамиле башка парадигмалардан айрымасы бир жактуу методдорго артыкчылык берүүгө жол бербейт, башкача айтканда мында коюлган маселенин ыңгайына карай салттуу жана иновациялык ыкмалар өз ара айкалышта колдонула берет. Ошондой болсо да контексттик мамиле ишмердүүлүккө негизделген парадигма катары төмөнкүдөй интерактивдүү

методдорду ийкемдүү колдонууну талап этет. Биз диссертациябыздын мындан аркы бөлүгүндө алардын айрымдарын колдонууну конкреттүү мисалдар менен ачыктай кетебиз.

Класс жетекчилер арасында чыгырмачыл абалды жаратып, өз оюн эркин айта билүүгө, башка бирөөнүн пикирин сын көз менен кабыл алуу жана сыйлоо сыяктуу жөндөм-сезимдерин өркүндөтүүгө багытталган инсан таламдуу методдордун бири - талкуу. Мисал катары *«Класс жетекчинин укуктары: макул жана каршылар»* - деген темада өткөрүлгөн талкууну көрсөтүүгө болот.

Максаты – класс жетекчилердин маселеге карата өз пикирин билдирүү жана ошону менен бирдикте дискуссия жүргүзүүнүн методикасын өздөштүрүү талап этилет. *Талкууну өткөрүүнүн технологиясы:*

I этап: класс жетекчилер мугалимдин укуктарына байланыштуу материалдарды өз алдынча окушат. Ар ким проблемага карата өз алдынча пикирин билдирет. Андан кийин окутуучу катышуучуларды мугалимдин укуктарына карата айрымалуу пикирилери боюнча эки топко бөлүнүп башка башка олтурууну сунуштайт.

II этап: ар бир команда көз караштарын коргоо үчүн аргументтерин даярдайт. Аргументтер таасирдүүлүгө карай иретке келтирилет. Ошол эле учурда коллективдүү оппоненттин алсыратуу үчүн чаташтыруучу суроолор да ойлонуштурулат.

III этап: лидерлер каршысындагыларды өз ойлорунун тууралыгына ынандырууга аракет жасайт. Окутуучу группалык талкуу башталып кетпесине жол бербеш үчүн ар бир лидерге кезеги менен сөз берип турат. Лидерлер макул же каршы аргументтерин ортого койгон соң команда курамындагы катышуучулардын интеллектуалдык талкуусу башталат. Алар бири бирине суроо беришет, позицияларды такташат, жаңы аргументтер менен толукташат. Дискуссиянын процедурасы кызуу талаш жаратууну көзөмөл туткандыгына

карабастан окутуучу алар тарабынан талкуунун этикалык эрежелерин так сакталышын тыкыр көзөмөлгө алат. Ага ылайык опоненттер бири бирине «Эгер мен сизди туура түшүнсөм...», Сиздин пикириңиз колдоого татыктуу, бирок...» кайрылышы абзел. Мындай учурда башкаларды кебине конок берип, «активдүү угуу» дискуссиянын натыйжалуугугунун негизги шарты. Соңунда дискуссиянын жыйынтыгы чыгарылат: баштапкы пикирлерин өзгөрткөндөр такталат, ар бир командадагы ишенимдүү аргументтердин, активдүү катышкандардын саны белгиленет.

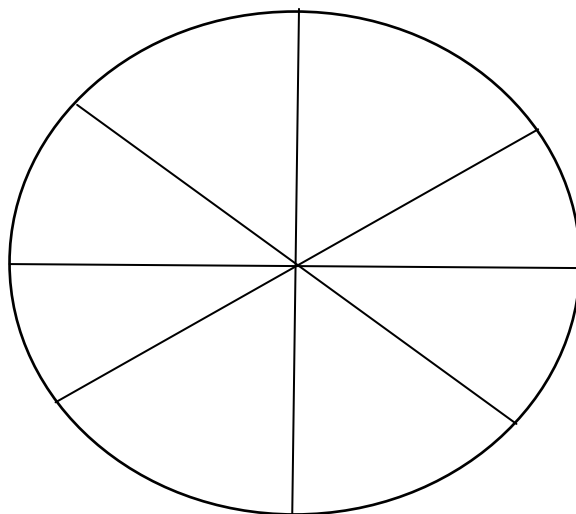
Атайын семинар-практикумдун алкагында класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн таасирдүү методдорунун бири - бул иштиктүү оюндар. Анын негизги функциясы класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн көйгөй жараткан бир кырдаалын ага катышкандар тарабынан биргелешип аткарууга, башкача айтканда, процедураларын баштан кечирүүгө шарт түзгөндүгүндө. Ал таасирдүүлүгү окутуу ишинин тигил же бул тажрыйбасын өз алдынча өзгөчө көңүлү шат бирок, акыл күчүн толук коротуп ачык маанайда өздөштүрүүгө өбөлгө болот. Атактуу психоаналитик К. Г. Юнг белгилегендей «Адам идея жаратып жатам деп ойлойт, чындыгында ал аркылуу өзүн жаратат» [204].

Эң башкысы мында класс жетекчи өз билимин педагогикалык тажрыйбасын акыл анализинен өткөрүп кербайланыш (рефлексия) түзүп, оюн эрежесине карата чечим кабыл алууда маселеге карата позициясын дагы бир ирет тактап алат. Бул класс жетекчинин аныктоочу белгилеринин бири.

Биз өз тажрыйбабызда класс жетекчилерге ишмердүүлүктү ишке ашыруу үчүн кандай компетенттүүлүктөргө ээ болуу зарыл деген маселе лекцияда түрдүү көз караштардын контекстинде тааныштырылат. Ошону менен бирдикте компетенттүүлүктөрдүн көрсөткүчтөрүнө карата субъективдүү көз караштарын үйрөнүү жана бекемдөө максатында өздөштүрүлгөн билимдери боюнча *«Класс жетекчинин компетенттүүлүгү»* деген темада иштиктүү оюн уюштурудук.

Оюндун технологиясы боюнча биринчи этапта мугалимдер 5-6 адамдан турган эки командага бөлүштүрүлүп аларга «Компетенттүүлүктөрдүн айланасын» толтуруу сунушталат. Доскага илинген ватмандагы сүрөттөгү айлананын 4 секциясына класс жетекчинин ишмердүүлүктү ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн зарыл болгон компетенттүүлүктөрдү сүрөттүн секцияларына группалаштырып жазып чыгышат. Ар бир команданын лидерлери класс жетекчинин компетенттүүлүктөрүнүн ядросун түзгөн билим билгичтиктерди негиздеп чечмелеп беришет. Эки команданын пикирлерин жыйынтыктоо менен компетенттүүлүктөрдүн негизги көрсөткүчтөрү такталат.

Класс жетекчинин компетенттүүлүгү

Класс жетекчилердин тарбиялоо методдорун колдонууну кандайча үйрөнгөндүгүн сыноо, баалоодо *микро үйрөтүм методу* алда канча кайтарымдуу болоору тажрыйбабызда тастыкталды.

Илимий адабияттарда микро үйрөтүм мугалимдерди чектелген шартта белгилүү бир жөндөмдөргө үйрөтүүгө негизделген иш-чаралардын системасы деп аныкталат. Мында сынактан өткөрүлүүчү негизги жөндөмдөр бир теорияны же принципти үйрөтүү процессинде суроо берүү, курал-жабдыктарды колдонуу, класстык, тарбиялык иш-чараларды жыйынтыктоо, сыяктуу иш чараларды камтышы мүмкүн. Бирок, бул мугалимдерди активдештирүү,

арттыруу, тактаны колдонуу, топ менен байланыш түзүү, ката пикирлерди да сабыр менен угуу, корутунду жасоо, сыяктуу башка ар кандай жөндөмдөрү да демонстрацияланып сыналып бааланат.

Биздин тажрыйбада класс жетекчилер тарабынан «Класстык сааттарды өткөрүүдө мээге чабуул» ыкмасын кандайча колдонууга болот? «Кейс же өрнөк окуяны талдоо» методунда класс жетекчинин аткарган функциялары кандай?-деген суроолорго жооп катары группа алдындагы аткарган микро үйрөтүм тажрыйбалары бул методдун таасирдүүлүгүн ырастады.

Класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн субъектине айландыруу *рефлексивдик ишмердүүлүксүз* мүмкүн эмес. Рефлексия - билимдерин конкреттүү кырдаалда колдонуу учурунда ачыкка чыккан практикалык ой жүгүртүү. Педагогдун рефлексиясы өздөштүргөн билимине, аткарган ишине карата болушу мүмкүн. Өзүнүн кесиптик педагогикалык билимине, практикалык ишмердүүлүгүнүн туура жана оптималдуу экендигине дайыма санаркап аны ар дайым талдап туруу өнүгүштүн өбөлгөсү болуп эсептелет.

Д. Познер белгилегендей өз кесибинин устататы болуунун ачыкчы *«тажрыйба + рефлексия = өнүгүш» формуласына негизделет.* (Posner, 1985). Рефлексивдик ишмердүүлүк атайын ушул максатты көзөдөгөн суроолорго жооп берүүдөн башталат. Үйрөнүүчүлөр рефлексивдик суроолорго жооп берип жатып өзүнүн сезим туюмундагы, ишмердүүлүгүндөгү ачыкталып андала элек моменеттердин баарын акыл сыдыргыдан өткөрүп «бет пардасын» ачат, айрым маселелерге карата мурдагыдан айрымалуу ой жүгүртүүгө ыклас коет. Ушул максатты мугалимдерге класс жетекчинин сапаттарын талдоого байланыштуу төмөнкүдөй суроолорду сунуштоого болот:

Мектеп окуучуларын тарбиялоодо класс жетекчи кандай кесиптик жана инсандык сапаттарга ээ болуш керек?

Изилдөө ишибизде класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган тапшырмалар өзгөчө мааниге ээ болоорун көрсөттү. *Компетенттүүлүккө негизделген өз алдынча тапшырмалар* сөздүн кеңири маанисинде - бул интегративдик предметтик билимдер аркылуу тикеден-тике кесиптик маселелерди чечүү ишмердүүлүгү. Компетенттүүлүккө негизделген тапшырмалар класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдө – диагностикалык, уюштуруучу, технологиялык, натыйжаларды баалоо функцияларын аткарат. Алар класс жетекчинин таанымдык, долбоордук, квазикесиптик, изилдөөчүлүк ишмердүүлүккө байланыштуу жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө болот. Муну белгилүү өлчөмдө төмөнкүдөй тапшырмалардын үлгүлөрү аркылуу тастыктап көрсөтүүгө болот.

Мындай практикага багытталган тапшырмаларды долбоорлоодо төмөнкүдөй шарттарды сактоо зарыл:

1. Класс жетекчилер өздөрүнүн ишмердүүлүгүн өнүгүшүнө карата кызыгуусун керектөөсүн ойготуу, өнүктүрүү, өз күчүнө ишенимин арттырууга багытталышы шарт.

2. Тандалып алынган тапшырмалар кесиптик ишмердүүлүктүн милдеттерине шайкеш келиши шарт.

3. Тапшырмалар өнүктүрүүчү мааниге ээ болушу үчүн татаалдыгы жагынан класс жетекчилердин калыптанган компетенттүүлүгүнөн бир кадам алдыда болуп алардын өнүгүшүнүн жакынкы зонасына багытталышы шарт.

4. Долбоорлоногон тапшырмалар сөзсүз түрдө класс жетекчинин тигил же бул тажрыйбалык маселени чечүүгө үйрөткөндөй таризде пландалышы абзел. Тапшырманын максаты - жалпы билим берүү мекмелерде салттуу жана компетенттүүлүккө негизделген педагогикалык процесстин айрмалуу жактарын айкындоо. Тапшырма – салыштырма концептуалдуу таблицаны толтуруу аркылуу аткарылат. Салыштыруу үчүн параметрлер төмөнкү

таблицанын биринчи бөлүмүндө берилген. Бирок, мугалимдер өздөрүнүн параметрлерин да сунуштаса болот. Маселен «Тарбия иштерин долбоорлоо, уюштуруу жана өткөрүү» деген теманын алкагында таблицаны түзүп чыгышты (3-таблица)

Таблица 3. -Тарбия иштерин долбоорлоо, уюштуруу жана өткөрүү

№	Салыштыруу үчүн параметрлер	Салттуу	Компетенттүүлүккө негизделген
1	Мектеп окуучулуруна тарбия берүүнүн максаты		
2	Тарбиялоо процессинин мыйзамченемдери, принциптери		
3	Тарбиялоонун мазмуну		
4	Класс жетекчинин ролу		
5	Окуучунун ролу		
6	Тарбиялык иштердин натыйжаларын баалоонун критерийлери жана көрсөткүчтөрү		

Мындай типтеги тапшырмаларды тандап алуубуздуң себеби, класс жетекчилер жаңы курстун мазмунун кесиптик билим берүүнүн логикасына ылайык долбоорлоп иштеп чыгууда көп кыйынчылыктарга дуушар болушат. Ырасында эле бул иш бир нече этаптардан турган жана көп убакытты талап кылган татаал ишмердүүлүк. Ошондон улам биз жогорку тапшырманы аткаруу алдында лекцияда берилген рационалдуу принциптерди эске түшүрүү менен маселеге байланыштуу методикалык сунуштар менен таанышып чыктык жана

ар бир мугалимди ушул дисциплина боюнча программасын аталган принципте иштеп чыгуусун талап кылдык.

Аталган ишти эреже талаптарга ылайык, туура аткарыш үчүн обол класс жетекчилерден таза баракта окуткан дисциплинанын схемасын түзүп чыгууну талап эттик. Анда окутуунун бөлүмдөрү, негизги сабактары, үйрөнүү натыйжаларын өлчөө баалоо формалары чагылдырып алардын өз ара байланышы стрелкалар менен белгиленет. Андан соң дисциплинаны окутуунун максат жана милдеттерин үйрөнүүчүнүн үйрөнүү натыйжалары катары айкындашат. Ар бир бөлүм өз алдынча программалык бирдик. Ошондуктан класс жетекчилер дисциплинанын структурасында канча бөлүм болсо стол үстүнө ошончо барак коюшуп ар бир боюнча лекциялык-практикалык сааттарды, аралык жана финал сынактарды белгилешет.

Кандай гана инновациялык методдор болбосун класс жетекчилердин теориялык билимдерин тажрыйбада колдонуусу - семинардык сабактар аркылуу жүзөгө ашырылат. Ошондуктан эксперименталдык тажрыйба иштер убагында класс жетекчилерге окутуунун семинардык сабактарын пландаштыруу, өткөрүү тажрыйбаларын өркүндөтүүгө да өзгөчө маани берилди.

Бул максатта класс жетекчилерге семинардын темасын аныктоо, максаттарын белгилөө, зарыл каражаттарды тандоо, көрсөтмө жана таркатма материалдарды тандоо жана ар бир этапта аткарылуучу иштерди жазып чыгуу боюнча жеке тапшырмалар берилди. Тапшырмаларды аткарган мугалимдер өз ара бири-биринин даярдаган иштерин талдап баалашты жана бири бирине эреже талаптарга негизделген методикалык сунуштарды даярдашты.

Класс жетекчинин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн кайтарымдуу жана натыйжалуу методдорунун бири бул *тегерек столду өткөрүү методу*. Тегерек стол үйрөнүүчүлөрдү кандайдыр бир иш аракетти аткарууга көнүктүрүү

машыктыруу же иш аракетиндеги айрым жаңылышытыктарды оңдоп түздөп туура аткарууга үйрөтүү үчүн жагымдуу мейкиндик жаратат.

Изилдөөнүн алкагында мындай максатты көзөмөл туткан бир катар тегерек стол өткөрүлдү. Ошолордун бири – “Класс жетекчинин окуучулардын терс жүрүм-турумун оңдоо жолдору” деген темага арналды. Тегерек стол коюлган маселени чечүүгө үйрөнүүгө, өзүнүн ой-пикирин далилдөөгө багытталды. Тегерек столду өткөрүү учурунда мугалимдер бетме-бет жайгашып, бардык процедураларын ирети менен аткарышына жетишти. Класс жетекчилерге төмөндөгүдөй суроолор берилди: Окуучулардын терс жүрүм-турумунун себеби эмнеден? Кандай жолдор менен оңдосо болот? Натыйжада класс жетекчилер жөн гана жоопторду бербестен, берилген жооптун далилдүүлүгүн, сунуштардын маанилүү экендигин далилдөөгө үйрөнүштү. Биздин пикирибиз боюнча өткөрүлгөн тегерек стол класс жетекчилердин инсандык жана кесиптик рефлексиясын өнүктүрүүгө да өбөлгө түздү.

Эксперименталдык атайын семинар-практикумдун алкагында ага катышуучулардын педагогикалык компетенттүүлүгүнүн өнүгүш динамикасын ачыкка чыгарып, стимулдаштырган тасирдүү методдордун бири “Класс жетекчилер конкурсу” болду. Бул иш чарага кадыресе ишмердүүлүктөн жаңычыл багытка кадам таштап белгилүү өлчөмдө өз билиминдеги өксүктөрдү байкоо, жаралган суроолордун жообун табуу, тарбия ишин ийгиликтүү жүргүзүү боюнча рационалдуу тажрыйбага ээ болууну көздөгөндөр катышышты.

Конкурс төмөнкүдөй номинациялар боюнча өткөрүлдү: **класс “уюштуруучусу”** (класстагы окуучуларды уюшкан, ынтымагы бекем коллектив катары өнүктүрүү багыты); **класс психологу** (балдардын жандүйнөсүнө жакын болуп көйгөйлөрүн кыркалык менен баамдай билүү, класста өз ара сыйымдуу, көтөрүмдүү гуманисттик мамилелердин өнүктүрүү

багыты); *классын колдоочусу, жол көрсөтүүчүсү* (негизги багыты балдардын ө зүн ө зү ачуусу, жеке чыгармачылык жө ндө мүнүн ө нүгүшү үчүн “ө згө чө педагогикалык мейкиндик” түзө билүү); *классын «коомдук уюштуруучусу»* (негизги багыты- класс окуучуларын коом мүчө сү, коомдун ячейкасы катары ө нүктүрүү ишмердүүлүгү); *ата –энелердин консультанты* (класс окуучуларын тарбиялоо ата-энелердин активдүү ишмердүүлүгүсүз мүмкүн эмес деген ишенимди бекем тутуп, алардын педагогикалык потенциалын ө нүктүрүүнү колго алган ишмердүүлүк).

Конкурса катышуулар тө мө нкүдө й материалдарды сунушташты:

1. Тандалган номинацияга ылайык класс жетекчинин максат милдеттерин, колдонгон форма жана методдорун, иновациялык изденүүлө рүн ошондой эле жетишкен натыйжаларын баяндоо.

2. Тандалып алынган номинация боюнча материалдардын педагогикалык, методикалык негиздемеси.

3. Тиешелүү номинацияларга шайкеш тарбиялык иш-чаралардын долбоору.

4. Класс жетекчи жө нүндө гү коллегаларынын окуучуларынын, ата-энелердин пикирлери, сунуштары, мүнө здө мө лө рү (Биздин класс жетекчибиздин портрети».

Изилдө ө процессинде класс жетекчилердин өзүнүн ө нүгүш динамикасын баалоо, жетишкендиктерин өз алдынча каттоо иштерин уюштуруу максатында ар бир катышуучунун портфолио түзүүсүнө жетиштик. Портфолиону *максатка багытталгандык, жаңычылдык, маалыматтардын көп кырдуулугу, өз алдынчалык; методикалык чыгармачылык жаратуучулук* сыяктуу принципиалдуу талаптардын чегинде аткарууну сунуштадык. Ошентип калыптандыруучу эксперименттин алкагында биз иштеп чыккан каражаттардын системасы класс жетекчилердин ишмердүүлүгүнүн дээрлик

бардык компоненттерин өнүктүрүүгө мүмкүндүк берди. Ошентип талдоого алынган материалдар класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн өнүктүрүү процессинде ага шайкеш методдорду колдонуу бул процесстин натыйжалуулугун камсыз кыла алды деген тыянакка келсек болот.

§ 2.2 Класс жетекчинин окуучулар, предметтик мугалимдер, мектеп психологу, социалдык педагог жана ата-энелер менен иш алып баруунун методикасы

Жогорку главада каралгандай коомдун өнүгүшү көбүнчө мугалимдердин ой жүгүртүүсүнө, рухий абалына жана компетенттүүлүгүнө байланыштуу болот. Компетенттүү класс жетекчи окуучулардын төмөнкүдөй компетенцияларын калыптандыра алат [105]: 1) *коммуникативдүү компетенттүүлүк* - адамдар менен байланыша билүү, башкаларга пикирин түшүндүрө билүү. Коммуникативдүү компетенцияны калыптанышы үчүн төмөнкү жөндөмдөрүн калыптандыруу зарыл: мамиле түзүү жөндөмүн өнүктүрүү, башка адамдын позициясын түшүнүү, бирөөлөргө санаалаштык, учурдагы абалды, башкалардын абалын, шартты, баалай билүү, өз кылык-жоругун, ишин баалоо, ага жоопкерчиликтүү болуу, чырды айлана билүү, сүйлөшкөн адамды уга билүү, кунт коюу, оюн так, кыска баяндоо, өз позициясын маданияттуу түшүндүрө билүү, өз жүрүм-турумун көзөмөлдөө. 2) *Маалыматтык компетенттүүлүк* – маалымат технологиясын өздөштүрүү, маалымат табуунун бардык каналдарын билүү. 3) *Автономдук компетенттүүлүк деп* – баланын өз алдынча билим алууга, өз жолун өзү табууга, өзүн өзү өнүктүрүүгө, атаандаштыкка туруштук берүүгө жөндөмдүүлүктөрүн айтабыз. 4) *Социалдык компетенттүүлүк дегенибиз* – жакындар жана бөтөн адамдар менен, класс же башка жамаат менен кызматташууга жөндөмдүү болуу. 5) *Өндүрүмдүүлүк компетенттүүлүгү деп* – иш таба билүү жана иштей билүү, өзү чечим кабыл алып, өзү продукция өндүрө

билүү жөндөмүн түшүнөбүз. 6) *Адеп-ахлактык компетенциясы деп* – жалпы адептик нормалардын, мыйзамдын негизинде жашоого жөндөмдүүлүгүн түшүнөбүз. 7) *Кесиптик компетенциясы деген* – айрым кесиптик өнөрлөрдү билүү. 8) *Предметтик компетенциялар* – бир адистик (предмет) боюнча билгичтиктерге ээ болуу.

Компетенттүү окуучунун инсандык сапаттары төмөнкүлөрдү киргизсек болот: улууларды урматтоо, толеранттуулук, сылыктык, тартиптүүлүк, жолдоштук мамиле, чын ыкластуулук, жоопкердик, ак ниеттүүлүк, чынчылдык, ийкемдүүлүк, кыраакылык, сезимталдуулук, эрктүүлүк, тыкандык, чыдамдуулук жана башкалар. Бүгүнкү окуучунун компетенциясы – анын эртеңки жашоо образы.

Учурда бүткүл дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде окуучу ээ боло турган негизги компетенцияларды иштеп чыгуу боюнча бир канча долбоор иштелип келгендигине карабастан, универсалдуу документ ушул мезгилге чейин сунуш кылына элек. Соңку тыянак Швейцария, Америка мамлекеттеринин институттарында чыгарылган. «Негизги компетенттүүлүктөрдү тандоо жана аныктоо» - деген долбоор аягына чейин иштелип чыга элек. Ал эми Европа мейкиндигинде Европа кеңеши тарабынан өткөрүлгөн атайын симпозиумда «Европалыктар үчүн негизги компетенциялар» иштелип чыккан документ азыр кыйла популярдуу.

Ал документке ылайык окуучулардын компетенциясынын божолдуу тизмеси төмөнкүлөрдөн турат:

1. Үйрөнүү: а) улуулардын пайдалуу жактарын үйрөнө билүү; б) өз алдынча билим алуу ыкмаларын иштеп чыгуу, билимин толуктоо, өркүндөтүү тажрыйбалары; в) өз проблемаларын чече билүү.

2. Изден табуу: а) маалымат базаларын колдоно билүү; в) айлана-чөйрөсүнөн өзүнө керектүү маалымат ала билүү; г) эксперт, консультация ала билүү; д) документ менен иштөө жана аларды классификациялай билүү.

3. Ой жүгүртүү: а) мурдагы жана азыркы окуялардын ортосундагы байланыштарды түзө билүү; б) коомдук өнүгүүнүн тигил же бул аспектилерине сынчыл мамиле кылуу; в) кыйынчылыкка каршы тура билүү (А.Алимбеков, И.Бекбоев).

Ошондуктан компетенттүү класс жетекчи окуучулар, предметтик мугалимдер, адистер жана ата-энелер менен иш алып барууда оптималдуу методикаларды пайдалана билүүсү зарыл.

Тажрыйбада тарбиялык методдордун ичинен оптималдуусун тандоо милдетин чечүү – жеңил эмес маселе. Оптималдуу методун класс жетекчи тандаса, аз убакыт ичинде аз энергия каражат коротуп, көздөгөн максатына жетет. Ошондуктан оптимизациянын критерийи катары тарбиялык иштин натыйжалуулугу саналат.

Оптимизация (лат. *optimum* – эң жакшы) деп – окутууда, тарбиялоодо мазмундун, методдун, каражаттын мүмкүн болгон варианттарынын ичинен эң жакшысын тандоо, аны жүзөгө ашыруу процессин атайбыз.

Тарбия процессин оптимизациялоо үчүн төмөнкүлөрдү эске алуу менен негиздүү метод катары тандалышы керек: тарбия саатынын (баланы өнүктүрүүчү) милдети, материалдын татаалдыгы, класстын даярдыгынын деңгээлине ылайыктыгы; педагогикалык консилиумунун жыйынтыгынын негизиндеги класстын мүнөздөмөсү; окуучулардын мүмкүнчүлүгү; ар кандай методдун күчтүү-чабал жагы; мугалимдин күчтүү жагы; окуучулардын өзгөчөлүгү; окуу кабинетинин мүмкүнчүлүгү; убакыттын кенен-тардыгы, мектептеги моралдык-психологиялык абалы; учурдагы шарт жана башкалар эске алынат.

Класс жетекчинин тарбиялоодо оптималдуу жол издөөсү айрым методду абсолютташтыруудан, айрым методдун негизсиз үстөмдүк кылуусунан, айрым методдон баш тартуудан коргойт. Окуучулардын шыгына, кызыгуусуна, жөндөмүнө, мүмкүнчүлүгүнө, жеке өзгөчөлүгүнө жараша мугалимдин дифференцирлеп тарбиялоосу да оптимизациялоого кирет. Жакшы уюштурулган тарбия сааты, максатка ылайык иш-чара, мугалимдин оптимизациялоо методуна көңүл бөлгөндүгүн күбөлөндүрөт. Ал интуитивдүү ойдун негизинде оригиналдуу мазмун тандап, теориялык жактан тааныш идеяны жүзөгө ашырат.

Мектепте окуу-тарбиялык ишти оптималдуу жолдорун издөө дайыма болуп келген, боло берет, оптималдуу жолду издөө токтогондо педагогдун чеберчилигинин өсүшү токтойт. Ошондуктан жакшы деңгээлде уюшулган класстык саат, тарбиялык иш-чаралар, окуучулардын ар кандай компетенциясын, билимин, билгичтигин, көндүмүн калыптанышына, тартиптин оңолушуна өбөлгө болсо, мугалим «оптимизация» деген терминди такыр колдонбосо да, эмпирикалык жол менен жылдап натыйжалуу жолду издеп аракеттенсе, ал оптимизацияга көңүл бөлгөн мугалим катары эсептелет.

Ю.К.Бабанский менен М.М.Поташник [15] окуу-тарбия процессинин мазмунун оптимизациялоо критерийлерине төмөнкүлөрдү киргизет:

а) азыркы социалдык турмуштун, маданияттын, өндүрүштүн, илимдин абалына жараша окутуунун жана тарбиянын мазмуну толук чагылдырылышы;

б) окутууда жана тарбиялоодо илимий жана практикалык маанисине карата негиздүү мазмундун, маанилүү компоненттердин тандалышы; в) окуу жүктөмү, тарбиялык сааттардын мазмуну окуучулардын мүмкүнчүлүгүнө ылайыктыгы;

в) мазмундун азыркы мезгилдин талабына төп келиши, иш-чаралардын учурга ылайыктуулугу;

г) окуу-тарбиянын мазмуну эл аралык тажрыйбага ылайыктыгы; д) окуучулардын иш-аракетине ылайык иштөөнүн темпи, техникалык каражаттарды пайдаланышы, жеке жана топ менен иштөөнүн оптималдуу формасын тандалышы;

е) тарбиялык сабактын структурасынын, методунун, колдонулган каражаттардын мазмунга ылайыктыгы; ж) окутуунун-тарбиянын мазмуну азыркы мектептин окуу-материалдык базасына, анын жакынкы өнүгүү келечегине ылайык тандалышы.

Окуу-тарбия процессин оптимизациялоого карата класс жетекчинин аракети төмөнкү көндүмдөрүнүн калыптанышына өбөлгө болот:

1) окутуу-тарбиялоо маселелерин натыйжалуу чечип, окуучуларды жалпы өнүктүрүүнү комплекстүү чечкенге жардам берет;

2) окуучулардын мүмкүнчүлүгүн эске алып, айрым ийгиликке жетүүнү максат кылып ишин пландаштырат;

3) мугалим окуучулардын реалдуу мүмкүнчүлүктөрүн билип калат, тарбиялык ишти пландаштырууда алардын кызыкчылыгын эске алат;

4) дайыма материалдын маңыздуу, негиздүү, олуттуу бөлүгүн бөлүп алууга үйрөтөт;

5) бир эле тарбия сабакта көп методдорду колдонууга мүмкүндүк берилбей, абдан рационалдуу методдорду, каражаттарды орундуу колдонуу көндүмүнө ээ болот;

6) жетишпеген окуучулар менен кошумча сабак өтсө, таланттуу окуучулар менен (программаны) тереңдетип иштөө көндүмдөрү калыптанат;

7) иштөөгө ылайык моралдык-психологиялык климат, гигиеналык шарт түзүүгө, оптималдуу материал тандоого, эстетикалык сезим тартуулоого үйрөнөт;

8) окуучулар жана мугалимдер окуучулардын мүмкүнчүлүгүнөн жогору эмес материал тандап, убакытты үнөмдөп, натыйжалуу аракеттенүүгө көнөт;

9) мугалим билим сапатын гана көзөмөлдөп чектелбей, методикалык чеберчилиги, чыгармачыл, стратегиялык ойлому өнүгөт.

Оптималдаштыруунун методикасын билбеген класс жетекчи эмгегин илимий негизде уюштура албай, тышкы факторлор менен алагды болуп, өзөктүү маселелер чечилбеген бойдон кала берет. Тарбиялоо процессин оптималдаштыруунун методикасын өздөштүрүп кеткен педагогдор өзүнүн маданияты жалпы деңгээли жогорулап, педагогикалык мыйзамченемдүүлүктөрдү, принциптерди өзүнчө карабай, өз ара байланыштагы бирдиктүү система катары көргөнгө, берилген шартта эң жакшы жол издөөгө көнүп, анын профессионалдык адатына айланат. Бул – азыркы мектептердин татаал маселелеринин бири. Аз күч, убакыт сарптоо менен маселени рационалдуу чечүү азыркы мектептердин социалдык-практикалык жактан маанилүү болуп чектелбестен, гуманисттик мааниге да ээ. Оптимизация системасына ден соолукту коргоого багытталган санитардык-гигиеналык иш чаралар, валеологиялык ыкма-каражаттар, билим берүү чөйрөсүн эстетикалаштыруу, индивидуалдык иш жүргүзүүлөр да кирет.

Класс жетекчинин тарбия иштерин оптималдаштыруу процесси окуучулардын өнүгүү деңгээлинин диагноздоодон башталат. Анткени педагог окуучулардын өнүгүүсүндөгү өзгөрүүнү билбесе, ишин пландаштырууда оптималдуу жолду табалбай кыйналат. К.Д.Ушинский «Эгерде окуучунун телегейи тегиз болуп чоңоюшун кааласаң, анда аларды ар тарабынан изилдеп билиш керек, аны үчүн алардын абалын диагноздоо зарыл»-деген [193].
Диагноздоо (грекче.dia-ачык, gnosis-билим) деп – окуу-тарбия процессинин абалын аныктоо, иштин жүрүшүн, натыйжасын, тартиптин абалын, окуучулардын мүмкүнчүлүгүн, жөндөмүн, кызыкчылыгын, талантын,

окуучуларга түзүлгөн шарттарды жана башкаларды аныктоону аташат. Диагноздоосуз окуу-тарбия процессин натыйжалуу уюштурууга, башкарууга, жакшы жыйынтык алууга, окуучуларга өнүгүүгө оптималдуу шарт түзүүгө мүмкүн эмес.

Окуучулардын окуудагы жетишкендигин, билимин, билгичтигин, көндүмүн, физикалык өнүгүшүн баалоо оңой. Тарбиялык абалын, рухий, социалдык өнүгүүсүн диагноздоо кыйын. Азыркы педагогика илиминде колдонулуп жүргөн методикалар көп мээнетти талап кылат, татаал, бирок дайыма эле так корутунду чыгарууга мүмкүн эмес. Диагностиканын жардамы менен окуучулардын рухий өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн азыркы абалын так, даана билүүгө мүмкүнчүлүк түзүү менен, класс жетекчиден жогорку компетенттүүлүктү, жоопкерчиликти талап кылат. Класс жетекчинин окуучулардын өнүгүшүн диагноздоонун методикасын билиши – педагогдун профессионалдык даярдыгынын маанилүү компоненти.

Баарыбызга белгилүү болгондой, мектептерде тарбиялык иш-чараларды өткөрүүсү пландаштырылат. Класс жетекчилер предметтик мугалимдер, администрация менен бирдикте класстан тышкары иш-чараларга катышып, ал иш-чаралардын уюштурулушун, мазмундуулугун, даярдалышын анализдешет. Тажрыйбабыз көрсөткөндөй, педагогдор өткөрүлгөн иш-чаранын кемчиликтери гана айтылып, ал эми класс жетекчи менен окуучулар коллективинин жетишкен ийгиликтери жок сыяктуу айтылбай калат. Мындай мамиле көпчүлүк мугалимдердин чыгармачылык түрдө иш алып баруусуна тоскоолдукту жаратат. Ошондуктан мектеп практикасына класстан тышкары иштерди төмөнкү параметрлер боюнча талдоону сунуштадык:

1. Иш-чаранын максаты, милдеттери так аныкталганбы?
2. Иш-чаранын мазмуну окуучулардын курак өзгөчөлүгүнө ылайык тандалганбы?

3. Окуучулардын жекече өзгөчөлүгү эске алынганбы?
4. Класстан тышкаркы иш-чараны уюштуруу деңгээли кандай?
5. Иш-чараны уюштурууда убакытты оптималдуу пайдалануу жагы ойлонулганбы?
6. Класстан тышкаркы иш-чаралар системалуу уюштурулабы же бири-бирине байланышсыз чаржайыт, анда-санда уюштурулабы?
7. Окуучулардын класстан тышкаркы иштерге мамилеси жакшыбы?
8. Класстагы бардык (көпчүлүк) окуучулар ага катышабы?
9. Эң активдүү окуучулар ким, алар менен кандай иш жүргүзүү керек?
10. Кайсы окуучулар жүрүм-туруму коркунучтуу балдардын тобуна кирет, алар менен кандай иш жүргүзүү максатка ылайык?
11. Өткөрүлгөн иш-чара окуучуларды кандай эмоцияга алып келди?
12. Коллективде жагымдуу психологиялык атмосфера түзүлгөнбү?
13. Иш-чаранын ийгиликтүү жактары кайсы, кемчилиги кайсы, аны кантип оңдоо керек?

Класстан тышкаркы иштерди иш-чаранын анализинин жыйынтыгын 10 баллдуу система менен баалап, төмөнкү таблицага (4-таблица) толтуруп койсо, кийинки жылы класс жетекчинин ишиндеги динамиканы (өсүшүн же төмөндөшүн) байкоого мүмкүндүк берет.

Таблица 4. - Класстан тышкаркы иштерди иш-чаранын анализинин жыйынтыгы

№	Критерийлери	2016-ж баллдар	2017-ж баллдар
1	Теманын окуучулардын курак өзгөчөлүгүнө ылайыктуулугу		
2	Иш- чаранын максатка, жакшы натыйжага жетиши		

3	Мазмунга жараша формасы менен методун тандашы		
4	Окуучулардын уюшулгандыгы		
5	Окуучулардын активдүүлүгү		
6	Психологиялык атмосферасы		
7	Иш-чаранын окуучуларга эмоционалдык таасири		
8	Класстык тарбиялык системадагы өткөрүлгөн иш-чаранын маанилүүлүгү		
9	Убакытты оптималдуу пайдаланышы		

Аягында мугалимдер төмөнкү жагын жазуу түрүндө белгилешсе, диагностика толук болот: иш-чаранын жетишкен ийгилиги; айрым кемчиликтери, аны оңдоого карата сунуштар; окуучулар менен иштегенде класс жетекчи эмнеге көңүл бөлсө, иштин натыйжалуулугу жогоруламак. Иш-чаранын аягында класс жетекчи окуучулардын өзүнө-өзү, классташтарына баа берүүгө мүмкүндүк берилет. Окуучуларга таасирдүү болуш үчүн төмөнкү жоболорду толтуруш керек:

- 1) Бүгүнкү иш-чарадан мен ... пайдалуу нерселерди үйрөндүм.
- 2) Өзүмдө ..., коллективде ... туура аракетти, ... кемчиликти байкадым.
- 3) Кийинки иш-чараларды өткөрүүдө классташтарыма... өзүмө ... өзгөрүү керек деп ойлойм.
- 4) Мен ...билгиликке ээ болуш үчүн ... жардамга муктажмын ...ишти аткарууга дилгирмин.

Тарбиялык иштерди диагноздоонун бир түрү - бүтпөгөн тезис. Анын максаты баланын негативдүү багытын аныктоо. Мында окуучулар төмөнкүдөй сүйлөмдөрдү толукташат: Сүйүү деген ... Досу болуш үчүн ... Музыканы жакшы

(жаман) көрөм, анткени... Адамдын өмүрүндөгү негизги нерсе... түшүнөм. Мендеги проблемалар...

Тарбиялык процесстин натыйжалуулугун биз тарбиялык процессте класс жетекчи менен тарбиялануучунун мамилесиндеги позитивдүү өзгөрүүнү түшүнөбүз. Тарбиялык процесстин натыйжалуулугу педагогодун алдына койгон максаты, божомолдогон натыйжасы менен реалдуу жетишкендигинин катышы менен аныкталат, башкача айтканда пландаштырган иш натыйжага жетишсе, педагогикалык процесс натыйжалуу болуп саналат.

Педагогикалык теорияда жана практикада тарбиялык процесстин натыйжалуулугун билүү (текшерүү) кыйын маселе. Анткени балдар жалаң мектептин тарбиялык таасири менен чектелбейт. Ошого карабастан балдардын учурдагы абалын баалоо керек, болбосо, уюшпаган чаржайыт «өнүгүү» башталат. Биздин пикирибизче, тарбиялык процесстин натыйжалуулугу баалоо үчүн окуучулардын бир нече жылкы көрсөткүчүн салыштыруу керек (5-таблица)

Таблица 5. -Тарбиялык процесстин натыйжалуулугу баалоо

№	Окуучулардын тартиптүүлүгүнүн көрсөткүчү	5 кл.	6 кл.	7 кл.	8 кл.	9 кл.
1	Эркин тандоосу:					
	- өзүнө карайт - башкаларды карайт - белгисиз багытта					
2	Өз эрки менен иш аткаруусу:					
	- мектепке пайдалуу иш - кичүү балдар үчүн иш					

	- өзү үчүн иш					
3	Мотивдерине карай:					
	-коомдук мотив үстөмдүк кылат, - өздүк мотив үстөмдүк кылат, - кадыр-баркка умтулуу мотиви					
4	Жазылып бүтө элек тезис:					
	-социалдык позитивдүү багыт - социалдык негативдүү багыт - анык эмес багыт					

Тарбиялык процесстин натыйжалуулугу деп – мугалимдин жана окуучунун аз энергия жана убакыт сарптоо менен жогорку жыйынтыкка жетишкен тарбия процессин түшүнөбүз. Буга тарбиялык маселенин көп чечилиштердин ичинен оптималдуу вариантын табуу жана реалдуулукка ылайык педагогикалык каражат тандоо өбөлгө болот. Тарбиянын натыйжалуулугу деген жөн эле педагогдун ишин жакшыртуу эмес, илимий жол менен изденүү аркылуу тарбиялык системанын оптималдуу вариантын түзүү.

Тарбиялык иштердин натыйжалуулугунун критерийлери төмөнкүлөр:

- 1) коллективдин адептүү жүрүм-турумга көнүккөндүгү;
- 2) бири-бири менен туура мамиле түзүп, ынтымактуу эмгектениши;
- 3) окуучулардын өзүн өзү башкаруу системага салынгандыгы; класстан тышкаркы иштердин системалуу иштеши;
- 4) окуучулардын шыгы, жөндөмү, мүмкүнчүлүгү, кызыкчылыгы эске алынып, предметтик, техникалык, спорттук, көркөм өнөргө үйрөтүүчү ийримдерге, секцияларга, клубдарга катышуусу;

5) окуучулардын ички дүйнөсүнүн тынчтыгы, негативдүү сезимдерга караганда позитивдүү сезимдердин үстөмдүк кылышы;

б) аң-сезиминин абалы, өз проблемаларын өзү чече билиши, жоопкерчилиги, калыстыгы жана башкалар.

Тарбия процессин натыйжалуулугун өлчөөнүн маанилүү критерийлеринин бири – окуучулар коллективинин тарбия иштерине катышуучулардын өз ара мамилеси эсептелет. Коллективдин өнүгүүсүнүн маанилүү мүнөздөмөсү – социалдык-педагогикалык климат (шарттарды) төмөнкү көрсөткүчтөр аркылуу текшерилет: 1) коллективдин мүчөлөрүнүн өз ара мамилеси менен окуучулардын, жетекчинин уюштуруу иш-аракетине канааттандыгы; 2) маанайынын (көбүнчө) жакшылыгы; 3) улуу менен кичүүлөр, балдар менен чоңдордун өз ара бири-бирин түшүнүүсү; 4) окуучулардын өзүн өзү башкаруусунун өнүгүүсү; 5) коллективдин мүчөлөрүнүн коомдук ишке катышы; 6) окуучулардын ынтымактуулугу, биримдиги, жемиштүү аракети; 7) коллективдин мүчөлөрүнүн өзүнүн нарктуулугу, кишинин кадырын билиши, абийирдүүлүгү, сезиминин позитивдүүлүгү, коллектив үчүн сыймыктануусу жана башкалар; 8) окуучулардын коопсуздугу, корголгондугу.

Окуучулар коллективинин мамилесин диагноздоо методикасына токтололу. Максаты: коллективдин өз ара аракетине окуучулардын канааттануусун ачуу. Окуучуларга алты ырастоо сунуш этилет. Анын пикири менен дал келген ырастоонун номерин көрсөтүш керек. Мисалы, коллективдин ынтымактуулугун, биримдигин же чыр-чатак менен жашап жаткандыгын аныкташ үчүн төмөнкү ырастоолордун сериясын сунуштоо керек:

1. Биздин класс ынтымактуу, биримдиги бекем.
2. Биздин класс ынтымактуу.

3. Биздин класста талаш-тартыш болбойт, биздин классты чыр-чатагы көп класс деп атоого болбойт.
4. Кээде биздин класста талаш-тартыш чыгат, бирок биздин классты чыры көп коллектив деп атоого болбойт.
5. Биздин класстын ынтымагы жок, талаш-тартыш көп эле чыгат.
6. Биздин класстын ынтымагы өтө жок, Мындай класста окуу кыйын.

Башка ырастоолордун сериясы окуучулардын өз ара мамилесин, бири-бирине көмөктөшүп, кызматташуусун же анын жетишсиздигин ачат.

1. Биздин класста эсине салбай эле бири-бирине жардам берет.
2. Биздин класста ар ким өз досторуна гана жардам берет.
3. Биздин класста окуучу жардам сураса гана көмөк көрсөтүлөт.
4. Биздин класста мугалим талап кылган учурда гана жардам берилет.
5. Биздин класста бири-бирине жардам берүү адатка айланган эмес.
6. Биздин класста бири-бирине жардам берүүдөн баш тартышат.

Көпчүлүк окуучулар белгилеген ырастоолор окуучулардын өз ара мамилесин, коллективде абалдын көрсөткүчү болот. Коллективдин өнүгүү динамикасын аныктоо үчүн жыл сайын диагноздун жыйынтыгын төмөнкү таблицаны толтуруп, салыштырыш керек (8-таблица).

Таблица 6. - Коллективдин өнүгүү динамикасын аныктоо

№	Коллективдин өнүгүшүнүн көрсөткүчү (кашаанын ичинде методикасы көрсөтүлгөн Бөлүнгөн балдардын саны (социометрия)	5кл	6кл	7кл	8кл	9кл
1	Окуучулардын саны (% коллективи мамиленин диагноздоо методикасын жыйынтыгы					
	6					
	5					

	4					
2	Окуучулардын өзүн өзү башкаруу коэффициенти (өнүгүүсү)					
3	Үлгүлүү окуучулардын саны					
4	Педагог менен окуучунун мамлесин оң, терс деп эсептеген окуучулар саны					
5	Башталгыч класста жардам берип иштеген окуучулардын саны					

Уманский: коллективде эң маанилүү нерсе – анын социалдык-психологиялык жетишкендиги-деп эсептейт. Коллективдин өнүгүүсүнүн критерийи болуп ал төмөнкүлөрдү бөлгөн: 1) коллективдин багыты – топтун багыты менен дал келиши. Топтун багыты деп – балдардын социалдык баалуулуктарын, максатын, иш-аракетинин мотивин түшүнөбүз. Топтун аң-сезиминин негизин – алар аныктаган багыты, гумандуулугу, мамилесинин нормалдуулугу эсептелет. Антигумандуу же ар башка багытта, мамилеси начар болсо, топ социалдык бирикмеге айланат. Мында топтун лидеринин позициясы негизги ролду ойнойт; 2) коллективдин өзүн өзү башкарууга жөндөмдүүлүгү; 3) өз алдынча биргелешип аракеттенүүгө даярдыгы, чыгармачыл деңгээли, компетенттүүлүгү.

Класс коллективинин өнүгүшүнүн көрсөткүчү болуп, *интеллектуалдык, эмоционалдык, эрктик, коммуникативдүүлүгү* (байланыш, мамиле түзө билиши) эсептелет. *Интеллектуалдык коммуникативдүүлүгү* деп – коллективдин иш-аракетинде биринин аракетин экинчиси айттырбай кол кабыш кылышын, өз ара түшүнүшүн аташат. *Эмоционалдык коммуникативдүүлүгү* деп – эмоционалдык мүнөздөгү элдик акылмандуулуктун негизинде өз ара мамиле түзүшүн түшүнөбүз. *Эрктик коммуникативдүүлүк деп* – кыйынчылыкка

туруштук берүү, стресске туруштук берүү жөндөмүн, экстремалдык шартта ишенимдүүлүгүн аташат. Коллектив дайыма прогрессивдүү болуп өсө бербейт, кээде өсөт, кээде төмөндөйт. Окуучулардын арасында мамиле начарлайт. Коллективдин ар бир мүчөсү тарбиялык процесске катышса, объект да, субъект да болуп эсептелет.

Класс коллективинин өсүшү карама-каршы пикирлерди жеңүүгө жана төмөнкүлөр менен байланыштуу: 1) класста окуучулар арасында ынтымактуулугу; 2) окуудан артта калган балдар менен жөндөмдүү балдардын ынтымактуулугу; 3) активдүү окуучулардын өз ара ынтымактуулугу; 4) коллективдин, ар бир окуучунун келечеги жөнүндө камкордук көрүлгөндүгү; 5) адептик жүрүм-турум нормалар менен коллективдин «жазылбаган мыйзамдары» каршы болбошу; 6) окуучулардын баалууктары, багыты бири-бирине карама каршы келбеши; 7) тоталитардук башкаруу системасынан демократиялык башкаруу системасына өтүү. Коллективдин ар бир мүчөсү өзүнүн укугу менен милдетин жакшы билип, башкарууда бийликке жоопкерчилик менен мамиле кылган учурда, коллективге башкаруучу таасирдүү болгондо гана тарбия процессин оптимизациялоого болот. Окуучулардын өзүн өзү башкаруусу коллективдик турмушка тартуу үчүн, коомдук маанилүү максатка жетүү үчүн ар кандай практикалык маселени чечиш керек. Аны үчүн өз алдынчалыкка үйрөтүү, ар бир баланын өсүшүнө камсыз кылган уюштуруу формасын тандоо керек.

Эми класстын өзүн өзү башкаруунун өнүгүүсүн ачуу методикасына токтололу. Ар бир окуучу төмөнкү үлгүнү толтуруш керек. Сүйлөмдөрдүн номери көрсөтүлгөн. Бул сүйлөмдөргө макулдугун билдиргендер төмөнкүчө бааланат: 4 – «ооба», 3 – «жок дегенден көрө ооба деген туура», 2 – «айтуу кыйын», 1 – «ооба дегенден жок деген туура», 0 – жок.

1	5	9	13	17	21
2	6	10	14	18	22
3	7	11	15	19	23
4	8	12	16	20	24

1. Мен өзүмдүн классымдын эң жакшы болушуна жетүү маанилүү деп эсептейм.
2. Класстын ишин өркүндөттүүгө сунуштарды айтам.
3. Өз жолдошторум менен класста кызыктуу иш-чараларды уюштурурам.
4. Класстын жакынкы милдетин аныктоодо, иштин жыйынтыгын чыгарууда өз салымымды кошом.
5. Биздин класс өз алдынча ынтымактуу аракетке жөндөмдүү.
6. Биздин класста милдеттер окуучуларга текши бөлүштүрүлөт.
7. Биздин шайланган класс активи коллективдин мүчөлөрүнүн арасында авторитетке ээ.
8. Биздин класстын активи өз милдетин өз алдынча жакшы аткарып жатат.
9. Биздин класстын окуучулары өзүнүн коомдук милдеттерин ак ниеттүүлүк менен аткарышат-деп эсептейм.
- 10.Класстык чогулушта класстын активи кабыл алган чечимди өз убагында так аткарам.
- 11.Класстын алдына койгон милдетинин аткарылышына бардык күч-кубатымды жумшаганга аракеттенем.
- 12.Өзүмдүн жана жолдошторумдун кылган ишинин натыйжасына жооп берүүгө даярмын.
- 13.Мектепте чечилүүчү милдеттерди биз жакшы түшүнөбүз.

- 14.Мектепте уюштурулуучу иш-чараларга биздин биздин окуучулар көбүнчө катышат.
- 15.Биздин класстын окуучулары мектептеги өзүн өзү башкаруу органдагы балдарга ар кандай маселени чечүүгө жардам беришет.
- 16.Менин жолдошторум жана мен мектептеги проблемаларды талкуулап, чечүүгө жардам беребиз.
- 17.Мектептеги ар кандай маселелерди чечүүгө башка класстын балдары жана бирикмелер менен кызматташууга умтулабыз.
- 18.Менин жолдошумдун башка классын окуучуларына кылган мамилеси мени канааттандырат.
- 19.Биз башталгыч класстын окуучуларына, башка коллективдерге кыйынчылыгын жеңүүгө жардам берүүгө умтулабыз.
- 20.Өзүн өзү башкаруу органда шайланган балдар авторитетке татыктуу деп эсептейм.
- 21.Менин классташтарым жалпы коллективдин тапшырмасын ак ниеттүүлүк менен аткарышат.
- 22.Биз мектеп коллективи жогору натыйжага жетишине аракеттенебиз.
- 23.Башка коллективде жана коомдук бирикмеде өз мектебимдин кызыкчылыгын коргоого умтулабыз.
- 24.Мектептин ишинин натыйжалуулугуна жогорулатууда өз жоопкерчилигимди билем.

Натыйжасын иштеп чыгуу: 24 сүйлөм 6 топко бөлүнөт. Бул система өзүн өзү башкаруунун ар кандай аспектилерин ачууга арналган.

- 1) Окуучулардын өзүн өзү башкаруу ишине катышы (1, 2, 3, 4).
- 2) Класстын коллективинин уюшулгандыгы (5, 6, 7, 8).
- 3) Классын бирдиктүү ишинин натыйжалуулугуна жоопкерчилиги (9,10,11,12)

- 4) Мектептин башкаруу иштерине классын катышы (13,14, 15, 16).
- 5) Жалпы мектептин турмушунда класстардын өз ара кызматташы (17,18,19,20).
- 6) Мектептин жалпы ишинин натыйжалуулугуна жоопкерчилиги (21,22,23,24).

Класстын өзүн өзү башкаруусу окуучулардын активдүүлүгүнөн, тартиптүүлүгүнөн көз каранды жана анын өнүгүүсүнүн үч маанилүү факторун бөлүүгө болот: *биринчиси*, маалымдуулук, ошондуктан балдарга ар кандай класстан тышкаркы иш-чараларды өткөрүү боюнча семинар өтүп, маалымат берүү керек. *Экинчиси*, өз убагында ишти тез бүтүрүү. Проблеманы чечүүнүн методдору, (иш-чара) уюштурууда билимин колдонуу, учурдагы уюштурууну моделдештирүү, уюштуруу көндүмдөрдү, билгичтиктерди калыптандыруу боюнча практикалык сабактарда үйрөтүлөт. *Үчүнчүсү*, башкаруу практикасы. Тарбиялык сабактарда практикалык билгендерин айтып, көндүмдөрүн көргөзүп, өзүн өзү башкаруу коррекцияланат.

Класс жетекчинин ишмердүүлүгүндө окуучунун багыттуулугунун аныктоо өзгөчө орунду ээлейт. Окуучунун багыттуулугунун үч негизги «өзүнө», «объектке», «башка адамга» түрүн бөлүүгө болот. Өзүнө көңүл бөлөт деп – өз ден-соолугуна караган, бир же бир нече ишке кызыккан, билимге умтулган, өздөштүргөн баланы айтабыз. Башкага жардам берүүгө умтулган баланын достору көп болот, жаратман эмгекке алагды болот, жамандыктан оолак жашайт. Окуучунун багытын туура же туура эместигин аныктоо үчүн жазылып бүтпөгөн тезис сунуш этүү керек. Сүйлөмдү толуктап бүтүрүш үчүн 15-20 секунд убакыт берилет. Мисалы: Адам бактылуу болуш үчүн Жакшы мектептерде дайыма.... Эгерде кенч (дүнүйө) таап алсам, ... Эгерде менин колуман келсе.... Жашоодо эң маанилүү нерсе... ... мунсуз өмүр сүрүүгө болбойт. Бул сүйлөмдөр аркылуу окуучулардын а) индивидуалисттик же

коллективисттик; б) материалисттик же рухий; в) чөйрөгө карата жакшы же жаман мамилеси; г) жаратман эмгекте же бүлдүрүүгө багытталгандыгы аныкталат.

Окуучулардын мүнөзүн, баалуулуктарын аныкташ үчүн төмөнкү анкетаны сунуш этүү керек. Эмне үчүн сабакка кечикпей келүү керек? Сенин баарынан жаман көргөн нерселериң (10 сүйлөм жаз). Бош убактыңды кантип өткөрөсүң? Сен үчүн өтө маанилүү үч каалоонду жаз.

Окуучунун жетектөөчү мотивин аныктоо үчүн төмөнкү суроолорду коюу керек: Иш-аракеттердин кайсынысы көңүлүңдү бурат?

1. Кызыктуу иш.
2. Ар кандай адамдар менен мамиле түзүүгө мүмкүнчүлүк.
3. Жолдошторго жардам берүүгө мүмкүнчүлүк.
4. Өз билимимди башкага үйрөтүүгө мүмкүнчүлүк.
5. Чыгармачылыкка мүмкүнчүлүк.
6. Жаңы билим алууга, көндүмгө ээ болууга мүмкүнчүлүк.
7. Башкаларды башкарууга мүмкүнчүлүк.
8. Коллективдин ишине катышуга мүмкүнчүлүк.
9. Жолдоштордун урматына ээ болууга мүмкүнчүлүк.
10. Башкаларга жакшылык каалоого мүмкүнчүлүк.
11. Башкалардын арасынан бөлүнүүгө мүмкүнчүлүк.
12. Айрым мүнөзүмдү оңдоого мүмкүнчүлүк.

Буга төмөнкү шкаланы колдонуу керек: 0 – такыр көңүлүмдү бурбайм, 1 – бир аз көңүл бурам, 2 - көңүлүмдү бурам, 3 - өтө көп көңүл бурам.

Натыйжасын аныктоо: коомдук мотив (3, 4, 8, 10), өздүк мотив (1, 2, 5, 6, 12) кадыр барка ээ болуу мотив (7, 9, 11). Ар бир блоктун орточо баасын салыштыруу аркылуу окуучунун иш-аракетинин басымдуу мотиви аныкталат.

Класс жетекчинин ишмердүүлүгүндө окуучуларды педагогикалык колдоо методу абдан маанилүү.

Кыргыз Республикасынын Эл мугалими И.Б. Бекбоев окуучулардын сабактан жетишпегендиктеринин, тарбияланышынын начардыгынын себептерине мугалимдердин окуучуларды таанып-билүүдө, үйрөнүүдө пландуу, рационалдуу байкоолорду жүргүзүшпөгөндүктөрүн жана аларга жаш курактык, педагогика, психология илимдери боюнча билимдердин жетишпегендигин абдан туура белгилешкен.

Чындыгында эле өз тажрыйбабыз көрсөткөндөй мектеп администрациясы, мугалимдер көп учурда окуучулардын ички дүйнөсүн, мүдөөсүн, мүнөзүн, окуу процессиндеги мүмкүнчүлүктөрүн, жөндөмдүүлүктөрүн билишпей, окуучулардын сырткы келбети, сабакты өздөштүрүүсү боюнча баалап, мамиле жасашат.

Ошондуктан класс жетекчи предметтик мугалимдер, адистер, коомчулук, ата-энелер менен ишмердүүлүгүн уюштурууда педагогикалык консилиум [94], [148] методу менен иштөөсү эффективдүү натыйжага алып келет. Ал үчүн класс жетекчи ар бир окуучуну жана класс коллективин таанып-билүү, иликтеп үйрөнүү ишин болжолдуу программаны өздөштүрүүдөн баштап, параметрлердин ар биринин мазмуну кандай белгилер менен чечмелене тургандыгын билүүсү зарыл.

Параметрлерден турган программа боюнча класс жетекчи педагогикалык консилиум методу менен класстагы окуучулардын ар бирине объективдүү мүнөздөмө бере алат жана ал маалыматтарды класста эмгектенген предметтик мугалимдер өздөрүнүн окутуу иштеринде толук пайдалана алышат. Негизги ишти мектеп директорунун окуу-тарбия иштери боюнча орун басарынын жетекчилиги астында класс жетекчи иштейт.

Консилиумдун катышуучулары (мектеп директору же анын орун басарлары, предметтик мугалимдер, мектеп психологу, врач, социалдык педагог, ата-энелер, коомчулуктун өкүлдөрү) өздөрүнүн күндөлүк ишинде ушул класстын окуучуларына байкоо жүргүзүшөт да байкоонун натыйжасы боюнча ар бир окуучуга жараша өзүнүн баасын таблицалардагы параметрлер боюнча тушуна “+”, “-“, “0” деген белгилер менен толтурулат. “+” белгиси-окуучунун көрсөткүчү нормалдуу, жакшы, “-“ белгиси-окуучунун көрсөткүчү жаман, нормага туура келбейт, “0” белгиси-окуучунун бул параметр боюнча көрсөткүчүнүн кандай экендигин мен азырынча билбейм-деген маанини түшүндүрөт. Белгилүү бир убакыт өткөндөн кийин (бир чейректе бир жолу) класс жетекчи консилиумдун катышуучуларынан материалдарды чогултуп, алардын байкоолорунун жыйынтыктап, маалыматтардын негизинде жалпы корутундуну чыгарып, предметтик мугалимдерди тааныштырат.

Тарбия процессин оптималдаштырууну иш жүзүнө ашыруу негизинен үч этаптан турат: *биринчи этапта* ар бир окуучунун жана бүткүл классты изилдеп үйрөнүүнүн жогоруда көрсөтүлгөн программалары такталып, мугалимдерге, класс жетекчилерине толук түшүндүрүлөт. *Экинчи этапта* ар бир окуучуну жана классты үйрөнүп, мүнөздөө үчүн педагогикалык консилиум өткөрүлөт. Керектүү материалдарды топтоо үчүн окуучулар, алардын ата-энелери менен аңгемелерди, анкеталык суроолорду жүргүзүп окуучулардын жоопторун, алардын чыгармачыл иштерин, ден-соолуктары жөнүндөгү документтерди терең талдап чыгуу керек. Окуучуну жана класс коллективин үйрөнүп мүнөздөө - анын *үчүнчү этабын* педагогикалык консилиумдун кеңешмесин өткөрүүгө жол ачат.

«Консилиум» [146] деген термин медицинада кеңири таралган жана ал оорулуу адамдын оорусун жана аны дарылап айыктыруунун жолун биргелешип аныктоочу врачтардын кеңешмеси деп түшүнүшөт. Педагогикалык консилиум

- бул белгилүү бир класска сабак берүүчү предметтик мугалимдердин, мектеп директорунун же анын орун басарларынын, медициналык кызматчысынын, мектеп психологунун, социалдык педагогдун, коомчулуктун өкүлдөрүнүн, ата-энелердин катышуусу менен өткөрүлүүчү кеңешмеси [94].

Биздин оюбузча, билим берүүчү орто мектептерде педагогикалык консилиумдун кеңешме орун алышы эң зарыл, анткени мында окуучулардын сабакты өздөштүрө албоосун, окууну каалабоосун, окуу көндүмдөрүнүн жоктугун, тарбиясыздыгын, тартипсиздигин алдын ала эскертүүгө жана натыйжалуу “дарылоого” жана ар бир окуучуга жана бүткүл класска берилүүчү мүнөздөмөлөрдү так жана даана аныктоого мүмкүндүк берет.

Педагогикалык консилиумду жүргүзүү *эки максатты көздөйт: биринчиси*, ар бир окуучунун жана бүткүл класс коллективинин окуй алуу мүмкүнчүлүктөрүн, тарбиялык деңгээлин, адептүүлүк жана башка сапаттарын аныктоо үчүн алар изилдеп үйрөнүлөт. *Экинчиси*, окуучулардын билимдериндеги, билгичтериндеги жана практикалык машыгууларындагы кемчиликтерди жоюу жана алардын тарбиялык деңгээлин жогорулатууга керектүү бирдиктүү педагогикалык позицияны жана конкреттүү иш-чараларды иштеп чыгуу боюнча.

Педагогикалык консилиумда кабыл алынган чечимдин мүнөзүнө жараша ар бир окуучунун же класстын андан аркы жакшыртууну камсыз кылууга керектүү конкреттүү иш-чаралары белгиленүү менен алардын аткарылышы, жетишпеген жактары оңдолуп толукталат. Демек, педагогикалык консилиумдун жыйынтыгын жетекчиликке алып иштөө - бул таалим-тарбия процессин натыйжалуулугун бир кыйла жогорулатат жана ар бир окуучуга жана класс коллективине биринчи иретте көңүлдүн борборун кайсы проблемага буруу керек экендиги аныкталат. Ал педагогикалык консилиумдан алынган маалыматтар, сунуштар жана жыйынтыктар менен предметтик мугалимдерди

тааныштырат. Педагогикалык консилиумдун сунуштарын ишке ашыруунунун ылайыктуу формасы катары төмөнкү таблицаны көрсөтө кетели (6-таблица)

Таблица 6. Педагогикалык консилиумдун сунуштары

№	Сунуштар	Аткаруу чулар	Окууч. фамилия- лары
1	Коомдук иштерге тартуу	Класс жетекчи	
2	Кызыгуусу боюнча ийримдерге тартуу	Физика, адабият мугалимдери	
3	Адептүүлүгүн жакшыртуу	Класс жетекчи, сабак берген мугалимдер	
4	Окууга кызыгуусун күчөтүү	Химия, тарых мугалимдери	
5	Жалпы окуу билгичтиктерин (окуу китеби менен иштөө, негизгени ажырата билүү, ишти пландаштыруу, китеп окуунун керектүү темпи, өзүн-өзү контролдоо жана башкаларды) калыптандыруу	Кыргыз тили, физика, химия, биология мугалимдери	
6	Окуудагы туруктуулукка, кыйынчылыкты жеңе билүүчүлүккө үйрөтүү	Класс жетекчи предметтик мугалимдер	
7	Сабактарда жардам берүүнү күчөтүү	Предметтик мугалимдер	

8	Окуудагы кемчиликтерди жоюу боюнча жекече тапшырмаларды берүү	Предметтик мугалимдер	
9	Убактылуу кошумча окутуу	Предметтик мугалимдер	
10	Жумушка, ишке жөндөмдүүлүктү күчөтүү, организмди чыңдоо	Үй-бүлө, класс жетекчи	
11	Үй-бүлө менен иштөөнү жакшыртуу.	Класс жетекчи	
12	Окуучулардын жеке өзгөчүлүктөрүнө жараша берилүүчү башка сунуштар	Класс жетекчи	

Класс жетекчи окуучуну жана класс коллективин таанып-билүү, иликтеп үйрөнүүнүн программасы боюнча топтолгон маалыматтарды пайдаланып педконсилиумдун сунуштарын картанын графаларына жазып толтуруулары зарыл (5-тиркеме). Карта - класстык журналдын кошумча баракчасы катарында пайдаланса болот. Картага жазып толтурууга кетүүчү убакытты үнөмдөө жана ишти пайдаланууга ылайыктуу кылып аткаруу үчүн корутунду маалыматтар “картанын” графаларына кыскартылган цифралар же өзүнчө белгилер менен жазылат. Мисалы, окуучунун сапаты оң болсо жана анын ошол сапаты туруктуу байкалып турса, анда аны “+” белгиси менен көрсөтүүгө болот. Тескеринсине, эгерде окуучунун мүнөздөлүп жаткан сапаты калыптанган болсо же тескериси жагынан байкалса, анда “-“ белгиси колдонулат. Эгерде окуучунун мүнөздөлүп жаткан сапаты туруксуз экендиги байкалса же анын айрым кемчиликтери болсо, анда аны “0” белгиси (орточо деген сөздөн алынган) менен көрсөтүүгө болот. Эгерде корутундуланаган маалыматтар жок болсо же алар өз ара карама-каршылыктуу болуп калса, анда картанын графасын убактылуу толтурбай коё туруу керек.

Белгилеп кетүүчү нерсе, картаны толтурууда төмөнкүлөргө көңүл буруусу зарыл: 1) Окуу жылынын башында мектептин администрациясы окуучуларды жана класстык коллективди иликтеп үйрөнүүнүн сунушталган картада жазылган программасы менен мугалимдерди тааныштырат, алардын кандай сапаттарын иликтеп мүнөздөмө түзүү керек экендигин талкуулайт. 2) Таалим-тарбия процессинде мугалимдер жана класс жетекчилер окуучулардын ар түрдүү ишмердүүлүктөрүнө максаттуу байкоо жүргүзүү менен аңгемелешүү, окуучулардын ар түрдүү өз алдынча аткарган текшерүү иштерин талдап чыгуу жана алардын ден-соолуктарынын медпунктагы карталары менен таанышып чыгуу жана башка методдорду пайдаланып иш жүргүзүшөт. 3) Биринчи чейректин аягында класс жетекчи жана предметтик мугалимдер өздөрүнүн байкоолорунан топтолгон материалдын негизинде коллективдик талкуу жүргүзүү жолу менен ар бир окуучунун инсандык сапаттарын баалап чыгышат.

Педагогикалык консилиумда окуучуга жана класстык коллективге тарбиялык жактан таасир этүүчү башка факторлор да кошо каралат, бирок картага мугалимдердин ою боюнча туура деп эсептелинүүчү маалыматтар гана жазылат. Ал эми күмөндүү болгон маалыматтар кошумча методдор (мисалы, ата-энелер жана окуучулар менен атайын түзүлгөн болжолдуу программа боюнча аңгемелешүү) менен текшерилип такталып, жазгы каникул мезгилинде зарыл болгон учурда картага тиешелүү өзгөрүүлөр киргизилет.

Класс жетекчи жана предметтик мугалимдер, адистер картаны таалим-тарбия процессинде толук пайдаланууга тийиш. Анткени маалыматтар педагогдорго окуучулардын чыныгы окуй алуу мүмкүнчүлүктөрүн даана билишип, алардын ички ой-тилегин, мүдөөлөрүн, окууга, тарбияланууга, туюнуп билүүгө болгон муктаждыктарын толугураак канаатандыруу үчүн пайдаланып иштей алышат. Ал эми класс жетекчилер педагогикалык консилиумдан алынган корутунду маалыматтарды өздөрүнүн окуучулар менен

иштөөдөгү эң таасирдүү, эң пайдалуу, эң конкреттүү иш пландарын түзүүдө толук пайдалана алышат деп эсептейбиз.

Эгерде биз *класс жетекчинин, мектеп психологунун жана социалдык педагогдун* аткарган функцияларын салыштырып көрсөк, алар көп жагынан окшош жана алардын айырмачылыгы функцияларды ишке ашыруунун көлөмү боюнча ар түрдүү. Класс жетекчи бир класстын окуучулары, алардын ата-энелери, мектеп администрациясы жана предметтик мугалимдер менен иштесе, ал эми мектеп психологу жана социалдык педагогдун ишмердүүлүгү бүткүл мектептин педагогикалык процеске катышуучуларын камтыйт.

Психолог [20], [39], [132] - инсандын ички дүйнөсүндө өтүүчү психикалык процесстердин тегин, түзүлүшүн, өсүп-өнүгүшүн, абалын иликтейт. Тажрыйбабыз көрсөткөндөй, өлкөбүздө мектеп психологдорунун максаты, милдети жана аткаруу иштери так белгиленген эмес. Билим берүүчү орто мектептерде психологго кайрылган балдардын кандайдыр бир психикалык оорусу бар деген пикир, шектенүү мектеп администрациясынын, педагогикалык коллективинин арасында жашап келет. Андыктан окуучулар да, ата-энелер да психологго кайрылган учурду туура эмес кабылдашып, тартынышат жана ага чөйрөдөгүлөрдүн этият, узактан мамиле кылып калуу ыктымалынан коркушат. Мектеп психологуна күнүмдүк турмуштук проблемаларды чечүүдө же бир маселе тууралуу олуттуу чечим чыгарууда да кайрылса болоорун мектеп администрациясы, мугалимдер, ата-энелер да, окуучулар да толук түшүнө элек. Ушундан улам, мектеп психологунун кесиптик өзгөчөлүгүн, ишинин, милдетинин жана жоопкерчилигинин аныктамасы берилүүсү зарыл.

Мектеп психологу [128], [129], [139] психологиялык, социалдык проблемалары бар болгондорго жардам берүү менен гана чектелбей, ар кандай психологиялык проблемалардын, кыйынчылыктардын алдын алуу иштерин жүргүзүүсү зарыл. Психологиялык кеңеш берүү кызматтары албетте балага

түрдүү кырдаалдарга жараша психологиялык жактан колдоо көрсөтүп жардам берүүнү көздөйт. Бул кызмат окуучунун өзүн-өзү таанып, түшүнүүсү, эмне каалаганын билүүсү, проблеманы чечүүсү, чындыкка жакын реалдуу чечим кабыл алуусу, өз билимин өзүнүн жекече өзгөчөлүгүнө жараша өнүктүрүүсү, айланасындагы инсандар менен жакшы мамиледе болушу, ошону менен бирге өзүнүн жекече «Мен» көз карашын калыптандыруусу үчүн атайын билими бар психологдор тарабынан берилет.

Психологдун жардамы - окуучунун эң жакшы өнүгүүсүнө жана социалдык чөйрөгө оңой көнүүсүндө керектүү нерсени тандай алышына, план түзүүдө, анализ жасоодо, чечим чыгаруусунда зарыл болгон билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ болуусуна көмөктөшө турган профессионалдуу жардам.

Окуучуларга психологиялык кеңеш берүү кызматына анын жашоосунун түрдүү кырдаал жана баскычтарында өсүп өнүгүүсүнө таасир тийгизген факторлорду билип, абалга жараша өз орду менен туура чечим чыгарышына, жоопкерчиликти, аң сезимдүү болуп өсүшүнө жана баланын жөндөмүнө, кызыгуусуна жараша келечекте кесип тандоосунда багыт берет. Бериле турган кеңеш баланын «Мен» түшүнүгү калыптанып жатканда анын күчтүү, чыгармачыл, сынчыл ойлоно алган, аң сезимдүү чоңоюшуна таасир тийгизе турган өзгөчөлүктө болушуна басым жасалат.

Класс жетекчи менен мектеп психологунун биргелешип аткарган иш чараларынына токтоло кетели:

1. Мектеп администрациясы, мугалимдер, социалдык педагог менен бирдикте жыл ичинде аткарылуучу иштердин планын талкуулоо.

2. Мектепте жүргүзүлө турган ар түрдүү тесттер, кеңештер, терапиялар кандай, качан, кимдерге, кайсы маселеге жараша жасала турганын, убактысын белгилөө.

3. Окуучулар менен тесттерди, байкоо жүргүзүү жана чыккан натыйжалар боюнча балдардын жекече керектөөлөрүнө карата жол көрсөтүү (6-тиркеме).

4. Башка балдар менен байланышы начар болуп, уялчаак, тартынчаак, өзүнө ишене албаган, ар кандай кружокторго, коомдук иштерге катышуудан корккон, сабактан ийгиликсиз болгону үчүн батына албаган же класста тартиби начар балдар менен, ошондой эле сабактарынан өтө ийгиликтүү болуп, бирок өз жөндөмүн каякта, кантип колдоноорун билбеген балдарга жардам берет.

Илимий булактарды талдообуз [161], [168] жана өз тажрыйбабыз көрсөткөндөй, мектеп психологу төмөндөгүдөй кесиптик этикага ээ болуу экендигин белгилейбиз: *биринчиси, чынчылдык*. Алар өз иштеринде кесиптештери, ата-энелер, окуучулар жана башкалар менен байланыш мамилелеринде, өзгөчө кеңеш берүүдө чынчылдыкка, чын жүрөктөн мамиле кылуусу керек.

Экинчиси, балага аяр, сый мамиле. Психолог - өзгөчө кеңеш сурагандарга өтө аяр, өзүн анын ордуна коё билген, адамдар арасында байланышта түшүнүп мамиле кылуу ар түрдүү кыйынчылыкты жеңүүдө ачкыч экенин билген кесип ээлери. Ошондуктан, ага кеңеш сурап келгендердин жеке укуктарына урмат менен мамиле кылып, аны кемсинте турган, көңүлүн чөгөрө турган же өзүн ыңгайсыз, күнөөлүү сезе турган сөздөрдү айтбай, маселени чечүү күчүнө, өз чечимин өзү чыгаруу укугуна ээ экенине ишендирүү зарыл.

Үчүнчүсү, окуучуну урматтоо жана жоопкерчиликүү менен мамиле кылуу. Жашы, жынысы, ишенген дини, тили, расасы, этникалык өзгөчөлүгү, улуту, социалдык-экономикалык деңгээлине карабастан ар бир окуучуга түшүнүү, сабырдуулук жана жеке укуктарына урмат менен мамиле кылып бирдей кызмат көрсөтүүсү зарыл. Демек, мектеп психологунун инсандык сапаттары, кесиптик этикасы маанилүү ролду ойнойт жана баланын туура

чечим чыгарышына, жоопкерчиликтүү, аң сезимдүү өнүгүүсүнө көмөктөш болот.

«Социалдык педагог» кесибинин аталышы «педагог» жана «социалдык» деген эки туунду сөздөн чыгат. Социалдык педагогдун көңүл борборунда баланы коомго аралаштыруу баланын жагымдуу социалдык мамилелердин алкагынан «чыгып калышына» жол бербөө үчүн аны коомго ийгиликтүү жуурулуштуруудан турат.

Педагогикалык ишмердиктин өзгөчөлүгү - ал үзгүлтүксүз, узак мезгилдүү жүргүзүлгөндүгүндө. Социалдык-педагогикалык ишмердик баланы коомго аралаштырууга байланышкан маселелерге көз каранды болуп, анын коомдо жана коомдук мамилелерде ыңгайлашуусуна жана жардам көрсөтүүсүнө багытталган.

Социалдык педагог класс жетекчиге салыштырмалуу окуучулардын үйдөгү жана мектептеги жүрүм-турумун түшүнүүнү шарттаган жана ага таасир этүүчү күчтүү факторлор болуп саналган балдардын мектептен сырткары турмушу тууралуу көп маалыматтарга ээ болот. Ал класс жетекчиге үй-бүлөнүн, ата-энелердин жана окуучу жашаган микрорайондун социалдык портретке тартып берип, анын потенциалын окуп-үйрөнөт. Бул мектептеги тарбиялоо процессинин жүрүшүндө үй-бүлө менен болгон байланышта алда канча натыйжалуу пландаштырууга мүмкүндүк берет. Социалдык педагог мектептин ар бир окуучусуна социалдык баракча түзсө, ал абдан ыңгайлуу экендигин тажрыйба көрсөттү (7-тиркеме).

Илимий адабияттарды талдоонун негизинде [11], [160], [207] жана тажрыйба жүзүндө класс жетекчи менен социалдык педагогдун кызматташуусунун төмөнкүдөй иш-аракеттерин аныктадык:

1. Бала менен үй-бүлөнүн, социалдык чөйрөнүн, социалдык кызматтардын, ведомстволордун, укук коргоочу жана административдик

органдардын ортосунда арачы катары иш жүргүзүп, турмуш-тиричиликтин маселелерин чечүүдө балдардын кызыкчылыгын колдоо.

2. Социлогоиялык сурамжылоо жүргүзүп, балдардын жашоо-шарттарын аныктайт жана иликтөө.

3. Балдардын жүрүм-турумундагы чектен учурларды жана чырдуу кырдаалдарды иликтөө.

4. Балдардын өмүрү менен ден-соолугун сактоо жана укуктарын коргоо боюнча иш-чараларды жүргүзүү.

5. Камкордукка жана асыроого муктаж болгон балдарга жардам көрсөтөт жана балдар иштери боюнча комиссиянын иштерине катышуу.

6. Зарылдыкка жараша балдардын өздүк документтерин (туулган жөнүндө күбөлүк, паспорт жана башкалар) калыбына келтирүүгө көмөктөшүү.

7. Окуучулардын жеке маселелерин чечүү жана аларга шарттарды түзүү боюнча мамлекеттик уюмдарга расмий суроо-талап жөнөтүү.

8. Ата-энелердин педагогикалык маданиятын жогорулатууга, өз милдеттерин аң-сезимдүү мамилесин калыптандырууга, балдардын ата-энелери менен баарлашууда пайда болгон көйгөйлөрүн чечүүгө көмөктөшүү. Демек, класс жетекчи окуучулар, социалдык педагог жана мектеп психологунун ортосундагы бириктирүүчү звено болуп саналат.

Коомдогу бардык таалим-тарбия берүүчү мекемелердин ичинен үй-бүлөнүн мааниси зор, анткени балдардын алгачкы өсүп-өнүгүүсү, калыптанышы, социалдык мамилени, байланышты, иш-аракеттерди өздөштүрүүсү үй-бүлөдөн башталат.

Класс жетекчи менен үй-бүлөнүн карым-катнашынын чыгармачыл кызматташтыгынын маңызын, баарынан мурда бул эки тарап тең, баланы таанып-билүүгө, үйрөнүүгө, өзүнчө жакшы сапаттарды жана касиеттерди ачууга жана өнүктүрүүгө кызыкдар экендигинде турат. Бул иш-аракеттер ата-

энелердин, окуучулардын өзүн-өзү аныктоосу жана реализациялоосу үчүн зарыл болгон сапаттарды жана касиеттерди калыптандыруудагы биргелешип иш алып баруусун күчөтөт.

Класс жетекчи үй-бүлөнү изилдөө үчүн ар кандай психологиялык-педагогикалык диагностикаларды: байкоо, ангемелешүү, тестирилөө, анкеталоо, иштиктүү оюндар, тренингдер, балдар чыгармачылыгынын материалдарын, интерактивдүү оюндарды колдоно алат. Аларга токтоло кетели.

1. «Балага билим берүүнүн жана тарбиялоонун келечеги» боюнча анкета:

1) Кандай сезим менен Сиздин уулуңуз же кызыңыз мектеп босогосун аттап жатат?

2) Окуучулар коллективинде Сиздин бала өзүн кандай сезет?

3) Балаңыздын коллективдеги досторун жана тааныштарын билесизби?

Аларды атаңыз.

4) Предметтик мугалимдер менен балаңыздын мамилеси кандай түзүлүп жатат?

5) Сиздин оюңуз боюнча, балаңыздын окуу процесинде өзүн ачууга мүмкүнчүлүктөрдү түзүп берип жатабы? б) Балаңыздын окуу ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн кандай жардам керек?

2. «Аягына чыкпаган сүйлөм» методикасы.

А) Бул методика ата-энелер менен окуучулардын карым-катнаштарын диагностикалоо үчүн колдонулат. Ата-энелер менен окуучулар бир эле суроого жооп беришет, бул ата-энелер менен балдардын ортосундагы карым-катнаштардын, конфликттердин себебин аныктоого жардам берет. Анткени баарыбызга белгилүү болгондой, ар кыл көз караштардын, ойлордун дал келбестиги баланы тарбиялоодогу конфликттүү кырдаалдарга жана проблемаларга алып келет. Окуучулардын жана алардын ата-энелеринин жоопторун анализдөө менен, алардын жыйынтыктарын ата-энелер менен гана

эмес, окуучулар менен өткөрүүлүүчү ар кандай сабактан тышкаркы тарбиялык иштерде колдонсо болот (10 (а) -таблица).

Таблица 7 (а). - Аягына чыкпаган сүйлөм методикасы

№	Окуучулар үчүн сүйлөмдөр	Ата энелер үчүн сүйлөмдөр
1	Мектеп мен үчүн - бул ...	Менин балам окуган мектеп – бул...
2	Мен окуган класс бул - ...	Менин балам окуп жаткан класс - бул...
3	Мугалимдер мен үчүн - бул адамдар, алар ...	Менин баламдын классташтары – бул...
4	Менин классташтарым – бул ...	Менин балам үчүн үй тапшырмасын аткаруу- бул...
5	Сабактар мен үчүн - бул ...	Менин балама жаккан сабактар – бул...
6	Мага жаккан сабактар – бул...	Менин балама жакпаган сабактар - бул...
7	Мага жакпаган сабактар – бул ...	

Б) Окуучунун үй-бүлөсүнүн традицияларын жана үрп-адаттарын, нравалык байлыктарын изилдөө үчүн да төмөнкүдөй бүтпөгөн сүйлөмдөрдү колдонсо болот (7 (б) таблица).

Таблица 7 (б). - Аягына чыкпаган сүйлөм методикасы

№	Окуучулар үчүн сүйлөмдөр	Ата энелер үчүн сүйлөмдөр
1	Мен сүйүнүчкө батам, качан ...	Мен сүйүнүчкө батам, качан менин балам...
2	Мен капаланам, качан...	Мен капаланам, качан менин балам ...
3	Мен ыйлайм, качан ...	Мен ыйлайм, качан менин балам...
4	Мен кыжырланам, качан...	Мен ачууланам, качан менин балам ...

5	Мага жагат, качан ...	Мага жагат, качан менин балам...
6	Мага жакпайт, качан...	Мага жакпайт, качан менин балам...
7	Мен ишенбейм, качан...	Мен ишенбейм, качан менин балам жөнүндө ... айтышса
8	Эгерде менде жакшы жаңылыктар болсо, анда мен...	Эгерде менин баламда жакшы кабарлар болсо, анда ...
9	Эгерде менде жаман жаңылыктар болсо, анда мен...	Эгерде менин баламда жаман кабарлар болсо, анда ...
10	Эгерде мен жасап жаткан нерсе ойдогудай болбосо, мен анда...	Эгерде менин баламдын колуна бир нерсе келбесе, анда ...

3. Баяндама ой жүгүртүүлөр методикасы. Мындай диагностика класс жетекчи менен ата-энелер баланын мектептеги турмушун жана үй-бүлөдө жакшы кылуу аракети менен бириккен учурда мүмкүн. Баяндама ой-жүгүртүүлөрдүн темалары ар кандай болушу мүмкүн. Эң башкысы – ата энелер менен балдар өзүлөрүнүн ой толгоолорунда ачык болушу керек.

Балдар менен ата-энелердин баяндамаларынын темалары төмөндөгүдөй болушу мүмкүн: «Чоң баланын (кыздын) ата энеси болуу – бул ... », «Менин үйүм – менин коргонучум?!», «Менин келечектеги үй-бүлөм...Ал кандай болушу керек?», «Эмне үчүн мен өзүмдүн ата-энемди жакшы көрөм», Биздин үйдүн кубанычтары», «Бул адамдарсыз менин жашоом мүмкүн эмес», «Менин үй-бүлөмдүн майрамдары жана күнүмдүк жашоосу», «Менин ат-бабалардын тарыхы жана уламыштары»,«Менин үй-бүлөмдүн эң кайгылуу күнү»,

«Балдарды тарбиялоо боюнча ата энелерге кеңештер», «Үй-бүлөнүн турмушунун закондору» жана башкалар. Мындай баяндама ой-жүгүртүүлөр ата-энелерди балдарына, турмушка болгон көз караштарына, өз үй-бүлөсүнө башка көз караш менен кароого багыттайт жана келечекте балдары кандай проблемалар менен кезиге тургандыгын элестетишет.

4. Баланын өз алдынчалуулугун аныктоо методикасы. Ата-энеге төмөнкү маселени берүү менен баласынын өз алдынчалуулугун аныктоо болот. Баланын иш-аракеттеринин жыйындысы ата энеге берилет. Алар өз алдынча эки колонкага иш-аракеттерди бөлүштүрүшөт (8-таблица).

Таблица 8. Баланын өз алдынчалуулугун аныктоо методикасы

№	Сиздин балаңыз өз алдынча аткарат	Сиздин гана талабыңыз менен; Сиздин жардамыңыз менен; Сиздин уруксатыңыз менен.
Иш аракеттердин жыйынтыгы:		
1	Мектепке чогулат	
2	Мектепке жана майрамдар үчүн кийим кече таңдайт	
3	Сабактар боюнча тапшырмаларды аткарат	
4	Ким менен достошууну аныктайт	
5	Эгерде керек болсо, тамак аш даярдайт	
6	Өз каалоосу боюнча үй ичин жыйнайт	
7	Бир нерсе сатып алуу үчүн дүкөнгө барат	
8	Үйдө жардам берет	
9	Өз досторун үйгө чакырат	
10	Мектеп кечесинен же дискотекадан	

	кайтуу убагын аныктайт	
11	Күнүмдүк турмушта кандайдыр чечим кабыл алат	
12	Сиз берген акча каражаттарын өз алдынча сарптайт	
13	Өзүн жана өз иш аракеттерин баалайт	
14	Башка адамдар менен карым катнаш түзүүдө терс сапаттарын көрсөтпөй өзүн кармай алат	
15	Өзүнөн кичине бир туугандарына жакшы мамиле кылат	
16	Кичине бир туугандарын тарбиялоого жардам берет	

Иш аракеттердин жыйынтыгынын тизмеги менен иштөөдө ата энелер өз үй-бүлөсүнө сырттан кароого жана өз тарбиялоо системасынын натыйжалуулугун баалоого жардам берет.

Баарыбызга белгилүү болгондой тарбиялоодогу эң негизги проблема бул - баланы жазалоо, ал баланын инсан катары калыптануусунда өтө терең изин калтырат жана эки жүздүүлүккө алып келет. Бала чактагы жазалоо кийинки өздүк жашоодогу баарын өзүн-өзү билүүгө алып келет. Класс жетекчи сөзсүз түрдө класстык коллективде жана ата-энелердин үй-бүлөдө баланы жазалоого болгон мамилесин аныктоосу керек. Бирок ошол эле учурда бул теманын өтө кылдат иш экендигин эстен чыгарбоо зарыл. Ата энелерге төмөнкү анкетаны толтуруу сунушталат (9-таблица)

Таблица 10. - Үй-бүлөдөгү жазалоо

№	Жазалоонун түрлөрү	Сиз бала кезиңизде жазалашчу беле “+” же “-“ белгиси менен белгилегиңиз	Сиз колдонгон жазалоонун түрлөрүн белгилеңиз	Эң таасирдүү жазалоо
1	Бөлмөнүн бурчуна тургузуу			
2	Көп убакытка чейин сүйлөшпөй калышуу			
3	Денеге урууну колдонуу			
4	Эркиндикти чектештирүү			
5	Жакшы көргөн нерседен чектештирүү			
6	Дайыма акыл-насаат окуу			
7	Достурунун жана тааныштарынын жанында уят кылуу			
8	Кемсинтип жана урушуп туруу			

Окуучуларга төмөндөгүдөй суроолорду берсе болот:

1. Сени тарбиялоодо ата-энең кандай жазаларды колдонушат?
2. Алардын кайсынысын сен эң эле таасирдүү деп эсептейсиң?

3. Алардын кайсынысын эң эле оор жана коркунучтуу деп эсептейсиң?
4. Өзүндүн кийинки үй-бүлөлүк турмушунда сен жазалоону эч качан колдонбойсунбу?

Класс жетекчи ата-энелер менен байланыш түзүүдө бир катар төмөнкүдөй психолого-педагогикалык эрежелери сактоосу зарыл: *биринчиси*, мектептин жана класс жетекчинин үй-бүлө жана коомчулук менен болгон ишинин негизин ата-энелердин кадыр-баркын бекемдөөгө жана жогорулатууга багытталган иш-аракеттер түзөт. *Экинчиси*, ата-энелердин тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрүнө ишенүү, тарбиялоодо алардын педагогикалык маданиятын жана активдүүлүгүн жогорулатуу. *Үчүнчүсү*, педагогикалык такт, ар бир баланын ата-энесине сый сезимин билдирүү жана балага зыян тийгизбей, кандайдыр пайдалуу нерсе бериши керек. *Төртүнчүсү* тарбиялоо проблемаларын чечүүдө баланын оң сапаттарына, үй-бүлөнүн күчтүү жактарына таянуу.

Класстагы таалим-тарбия иштеринин милдеттери жана абалы менен тааныштыруу максатында ар бир окуу чейрегинин аягында ата-энелердин чогулушу өткөрүлөт. Жакшы даярдалган жана билгичтик менен өткөрүлгөн чогулуштун максаты-ата-энелерди педагогикалык билимдер менен куралдандыруу, балдарды үй-бүлөдө тарбиялоонун алдыңкы тажрыйбалары менен тааныштыруу болуп саналат. Ата-энелер чогулушунун темаларын мектептин, класс турмушунун өзү көрсөтөт. Мисалы алар төмөнкүдөй болушу мүмкүн: «Суицид деген эмне?», «Мектеп окуучуларынын жаш курактык өзгөчүлүктөрү», «Жакшы окуу үчүн балдарга кандай жардам керек?», «Баланын кесип тандоосунда ата-эненин ролу» жана башкалар.

Ата-энелер чогулушунун [162] төмөндөгүдөй көптөгөн түрлөрү бар: багыттоочу мектептин турмушу менен тааныштыруучу (жетишүү, катышуу, медициналык кароонун жыйынтыгы, тартип бузуулар жана башкалар); консультациялык ата-энелер менен балдар менен бирдикте кээ бир суроолорду

чечүү боюнча; жыйынтыктоочу, кандайдыр бир бөлүмдөгү балдардын (чыгармачыл, техникалык, театрдык, жана башка) жетишкендиктерин же узак жүрүштүн, экскурсиянын жыйынтыгы боюнча; маалыматтык-агартуучу, тарбиялоо жана билим берүү проблемаларына багытталат.

Биз көп жылдык тажрыйбабыздан алынган ата-энелер менен иш-чаралардын планын сунуштайбыз (10-таблица).

Максаты: ата-энелерди психологиялык-педагогикалык жактан агартуу.

Милдеттери:

- 1) Ата-энелерге баланын психологиясын түшүнүүгө жана өз ара түшүнүүгө жардам берүү;
- 2) Бала менен ата-энелердин ортосундагы түшүнбөстүктү жоюуга аракеттенүү;
- 3) Мектептин жана класстын турмушуна активдүү катышууга ата-энелерди тартуу.

Таблица 10. Класс жетекчинин ата-энелер менен иш алып баруунун планы

№	Мөөнөтү	Өткөрүлүүчү иш-чаралар
1	Сентябрь	1.Ата-энелер чогулушун өткөрүү, ата-энелер комитетин шайлоо жана алардын иштерин пландаштыруу; 2.“Балдардын билим алуусун камсыздоодогу ата-энелердин ролу” деген темада тренингди өткөрүү; 3. Окуучулардын үйүнө баруу.
2	Октябрь	1. Ачык эшик күндөрүн өткөрүү. Максаты-ата-энелерге класс бөлмөлөрүн көрсөтүү, предметтик мугалимдер менен тааныштыруу; 2. Ата-энелер үчүн педагогикалык кеңеш “Баланын жакшы окуусу үчүн кандай жардам көрсөтүш керек?”

		3. Окуучулардын үйүнө баруу.
3	Ноябрь	<p>1. Ата-энелер чогулушун өткөрүү. Биринчи чейрек боюнча жыйынтык чыгаруу. Окуучулардын ата-энелерге окуудан жана башка иштерден жетишүүлөрү боюнча маалымат берүүсү;</p> <p>2. Ата-энелерге педагогикалык тапшырманы (доклад) берүү “Баланы тарбиялоодо ата-эненин кетирген катасы”;</p> <p>3. Балдар жана компьютер: акылдуу машинанын зыядуулугу жана пайдалуулугу-окутуучу семинар.</p>
4	Декабрь	<p>1. “Баланы тарбиялоодо ата-эненин кетирген катасы”- докладды талкулоо</p> <p>2. Анкета өткөрүү “Сиз өз балаңызды жакшы билесизби?”</p> <p>3. Коллективдүү чыгармачылык иш “Жаңы жылга даярдык”</p>
5	Январь	<p>1. Экинчи чейрек боюнча жыйынтык чыгаруу. Окуучулардын ата-энелерге окуудан жана башка иштерден жетишүүсү боюнча маалымат берүүсү;</p> <p>2. Ата-энелер чогулушун өткөрүү “Үй-бүлөдөгү жазалоо”.</p> <p>3. Анкета өткөрүү “Сиз жакшы ата-энесизби?”</p>
6	Февраль	<p>1. Тематикалык консультация: “Үй-бүлөдө эркек баланы тарбиялоо”</p> <p>2. Концерттик программа «Эр жигит эл четинде жоо бетинде». Ата Мекенди коргоочулардын күнүнө карата коллективдүү чыгармачылык иш</p> <p>3. Диспут “Ырайымдуулук, боорукерлик деген эмне?”</p>
7	Март	<p>1. Тематикалык консультация: “Үй-бүлөдө кыз баланы тарбиялоо”</p>

		2. Концерттик программа “Атыңдан кагылайын алтын апам”. Аялдардын Эл аралык күнүнө карата коллективдүү чыгармачылык иш
8	Апрель	1. Ата-энелер чогулушун өткөрүү ““Сиздин балдарыңыз менен мамилеңиз кандай?”. Үчүнчү чейрек боюнча жыйынтык чыгаруу. Окуучулардын ата-энелерге окуудан жана башка иштерден жетишүүсү боюнча маалымат берүүсү; 2. Диспут “Үй-бүлөдөгү бакыт... Ал кандай болуу керек?”
	Май	1. Жылдык жыйынтык чыгаруу. Окуучулардын ата-энелерге окуудан жана башка иштерден жетишүүсү боюнча маалымат берүүсү. Жайкы каникулга даярдык 2. “Тынчтык болсо элинде, ырыскы жайнаар жериңде”. 9-май-Жеңиш майрамына карата чакан концерттик программа. 4. Балдардын кесип тандоосунда ата-эненин ролу 3. Баланы экзаменге даярдоо боюнча ата-энелерге кеңеш

Демек, класс жетекчи ата-энелерди өзүнө тартууга, жогорку деңгээлде педагогикалык кеңеш берүүгө, алардын ишенимине жетишүүгө аракеттениш керек жана алар менен иштөө эффективдүү болушу үчүн алар байланышуунун ар түрдүү формаларын пайдалануу зарыл. Бул тыгыз байланыш окуучуларга тарбиялык таасир берүү чөйрөсүн кеңейтет жана окуучуларды тарбиялоонун маселелерин ийгиликтүү чечүүгө жардам берет.

Экинчи глава боюнча корутунду

1. Теориялык жана эксперименталдык изилдөөлөрдүн натыйжасында класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары айкындалды: класс жетекчинин ишин өнүктүрүүгө өбөлгө болуучу мотивациялык-стимулдаштыруучу чөйрөнү түзүү (аткаруучулардын группасын түзүү, максатын, милдеттерин, натыйжаларын белгилөө, класс жетекчилердин методикалык бирикмесин уюштуруу); класс жетекчинин ишмердүүлүгүн компетенттүүлүк негизде өнүктүрүүгө арналган семинар-практикумдун мазмунун иштеп чыгуу жана ага ылайык окутуу процессин уюштуруу; класс жетекчилердин иновациялык ишмердүүлүгүн уюштуруу. Сунушталган педагогикалык шарттар өз ара өтмө катар тыгыз байланышта аракетке келгенде гана кайтарымдуу болот.

2. Класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдө төмөнкүдөй методдор ийкемдүүлүгүн жана кайтарымдуулугун көрсөттү: модель түзүү жана реконструкция (кайта куруу) методдору (мисалы, сабак шартында ар түрдүү класста өткөрүлүүчү иш чараларды долбоорлоо, пландаштыруу же түрдүү көйгөй кырдаалдарды оптималдуу чечимин аргументтер менен ачыктап берүү тажрыйбасына катышуу); оюн жана драма методдору (класс турмушунан алынган олуттуу окуядагы класс жетекчинин позициясын, чеберчилик дараметин, компетенттүүлүгүнүн деңгээлин моделдештирүү); талкуу методдору (кесиптештери менен класс турмушунан алынган педагогикалык кырдаалды талкуулоо, ой бөлүшүү, тажрыйба алмашуу же бир баланын тагдыры туралуу “педагогикалык консилиум” өткөрүү); маек жана талкуулоолор (класс жетекчинин ишмердүүлүгүнө байланыштуу фактты жана маалыматты анализдөө ыгын калыптандырууга, өзүнүн оюн билдирүүгө, көңүл коюп угууга жана башкаларды угууга багытталган); класс турмушунан алынган

кейсттер (татаал педагогикалык конфликтердин табиятын түшүнүүгө багытталат, ошол эле мезгилде ал көйгөйлөрдү чечүүгө катышуусун шарттайт); рефлексия методу (класс жетекчинин ишмердүүлүгүнө байланыштуу өзүнүн компетенттүүлүгүн өзү баалай билүү жана өзүн өзү өнүктүрүүгө дитин ыкласын буруу); долбоор методу (класс жетекчинин кандайдыр бир маселени изилдеп териштирип оптиалдуу чечимин негиздеп жазып чыгып, кесиптештеринин алдында презентациялоосу); класс жетекчилердин конкурсу.

ГЛАВА III ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТ ЖАНА АНЫН НАТЫЙЖАЛАРЫ

§ 3.1 Педагогикалык экспериментти уюштуруу

Аталган параграфта педагогикалык экспериментти өткөрүүдө төмөнкүдөй максаттары аныкталды:

1. Азыркы учурдагы класс жетекчилердин ишиндеги алардын көпчүлүгүнө мүнөздүү болгон мүчүлүштүктөрдү аныктоо, анын пайда болуу себептерин табуу (аныктоочу эксперимент);

2. Класс жетекчинин ишиндеги кемчиликтерди жоюнун жана аларды болтурбоонун алдын алууга арналган изденүүчү эксперименттин максаты – иштелип чыккан педагогикалык шарттардын, методикалардын натыйжалуулугун сыноо жана текшерүү;

3. Изденүүчү эксперименттин жыйынтыгында тандалып алынган тарбиялык технологиялардын эффективдүүлүгүн текшерүү максатында окутуучу экспериментти өткөрүү жана алардын жыйынтыктарын мектеп практикасына киргизүү.

Эксперименталдык иштер изилдөөдө коюлган милдеттерге ылайык аныктоочу (2012-2013-ж.ж.), изденүүчү (2013-2014-ж.ж.) жана өнүктүрүүчү (2014-2016-ж.ж.) болуп, үч этапта өткөрүлдү.

Аныктоочу эксперимент Бишкек шаары, Чүй, Талас, Ысык-Көл областтарынын жалпы билим берүүчү мектептеринин 400дөн ашуун класс жетекчилеринин арасында өткөрүлүп, алгач алардын ишмердүүлүгүндө кездешкен типтүү кыйынчылыктар аныкталды.

Педагогикалык практикадагы бул маселени изилдөө үчүн интервью, анкета, педагогикалык ишмердүүлүккө байкоо жүргүзүү, өзүн-өзү баалоо

методдору колдонулду. Анализдин натыйжалары диссертациянын биринчи главасынын үчүнчү параграфында берилди.

Аныктоочу экспериментте айкындалган типтүү кем-өксүктөрдү четтетүү, абалды андан ары алдыга жылдырып өнүктүрүүнүн жолдорун табуу максатында изденүүчү эксперимент жүргүзүлдү. Ал Бишкек шаарынын А. Садыков атындагы №72 жана №74, Түп районунун И. Касмалиев атындагы, М. Темиров атындагы жана Кара-Буура районунун Ч. Айтматов атындагы орто мектептеринде өткөрүлдү.

Изденүүчү экспериментте класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн, компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталган педагогикалык шарттар өзгөчө семинар-практикумдун максаты, милдеттери, мазмуну андан күтүлгөн натыйжалар, өткөрүү методдору долбоорлонду, эксперттик пикирлердин негизинде толукталып коррекцияланды.

Педагогикалык стажы бирдей болгон (5-20 жыл) класс жетекчилерди камтыган эксперименттик жана текшерүүчү топтор тандалып алынды. Алардын тарбиялык иш - аракеттеринин сапаты – коюлган критерийлердин «жогорку», «ортоң ку», «төмөнкү» деңгээлдери боюнча өлчөнүп жыйынтыктары диссертациянын үчүнчү главасынын үчүнчү параграфында чагылдырылды. Ошентип изденүүчү эксперименттин программасы 2013-2014-окуу жылынын аягында толук иштелип чыгып педагогикалык коллективдердин кеңешмелеринин жана эксперттердин пикиринин негизинде аны эксперименталдык мектептерде ишке ашыруу боюнча чечимдер кабыл алынды.

Изилдөөнүн үчүнчү этабында изденүүчү тарабынан аныкталган педагогикалык шарттардын натыйжалулугун текшерүү максатында жогоруда аталган мектептерде өнүктүрүүчү эксперимент өткөрүлдү.

Эксперименталдык-тажрыйбалык иш чаралардын алкагында класс жетекчилерди жаңы шарттагы педагогикалык баалуулуктарга ылайык

ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө өбөлгө болуучу программалык иш чараларды жүзөгө ашырдык.

Бул иш чаралар “Класс жетекчинин ишмердүүлүгү” атайын семинар-практикумунун структурасында модулдук принципте интеграцияланып этап-этап боюнча ишке ашты.

Атайын семинар-практикумду өткөрүү процессиндеги заманбап педагогикалык парадигмалар жана методдор класс жетекчилерди өздөрүнүн көнүмүш стереотипке айланган көз караштарын инновациялык табылгалар менен салыштырып артыкчылыктарына ынанып шыктануу, өздөрүнүн активдүү катышуусунун негизинде класс ичиндеги тарбия иштерин пландаштыруу, өткөрүү, баалоонун технологияларын өздөштүрүү мүмкүнчүлүгүн жаратты.

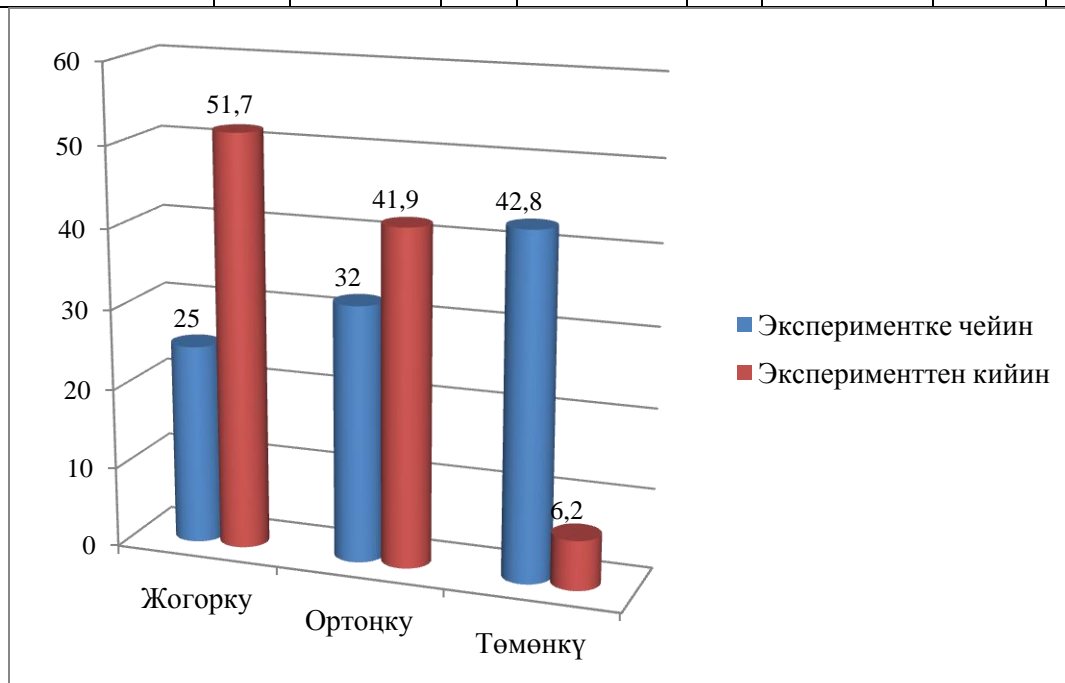
Бул иш класс жетекчилердин ишмердүүлүгүнөн ажыратылбай үйрөнгөндөрүн ишке киргизүү аркылуу бекемделип, субъективдүү тажрыйбаларынын негизинде коррекцияланып олтурду.

Эксперименттик топтогу класс жетекчилердин ишмердүүлүгү өнүккөндүгүнүн натыйжалары 11-таблицада жана 2-сүрөттө берилди.

11-таблица. – Класс жетекчилердин компетенцияларынын эксперименталдык жана контролдук группалар боюнча калыптаныш деңгээлдеринин көрсөткүчтөрү

№	Класс жетекчилердин компетенттүүлүктөрүнүн деңгээлдери	Экспериментке чейин				Эксперименттен кийин			
		Эксперименттик группа		Контролдук группа		Эксперименттик группа		Контролдук группа	
		112		114		112		114	
		Саны	% менен	Саны	% менен	Саны	% менен	Саны	% менен
1	Жогорку	28	25	29	25,4	58	51,7	29	25,4

2	Ортоңку	36	32	38	33,3	47	41,9	38	33,3
3	Төмөнкү	48	42,8	47	41,2	7	6,2	47	41,2

Сүрөт 2. Класс жетекчилердин педагогикалык ишмердүүлүккө карата компетенттүүлүгүн калыптандыруунун жыйынтыгы.

2-таблицада жана 2-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, аныктоочу этаптагы көрсөткүчтөр менен өнүктүрүүчү этаптагы көрсөткүчтөрдү салыштырганыбызда эксперименттик группадагы класс жетекчилеринин жогорку деңгээл 25 % дан 51,7% га, ортоңку деңгээл 32% дан 41,9% га жогорулады, төмөнкү деңгээл 42,8% дан 6,2% га төмөндөдү.

Демек, эксперименттик тажрыйба иштеринин жыйынтыктарын сандык жана сапаттык талдоо этабында эксперименттик жана контролдук группада компетенттүүлүктөрдүн калыптаныш деңгээли бирдей, ал эми өнүктүрүүчү этабында эксперименттик группанын компетенттүүлүк деңгээли контролдук группанын деңгээлинен жогору болду деген жыйынтыкка келебиз.

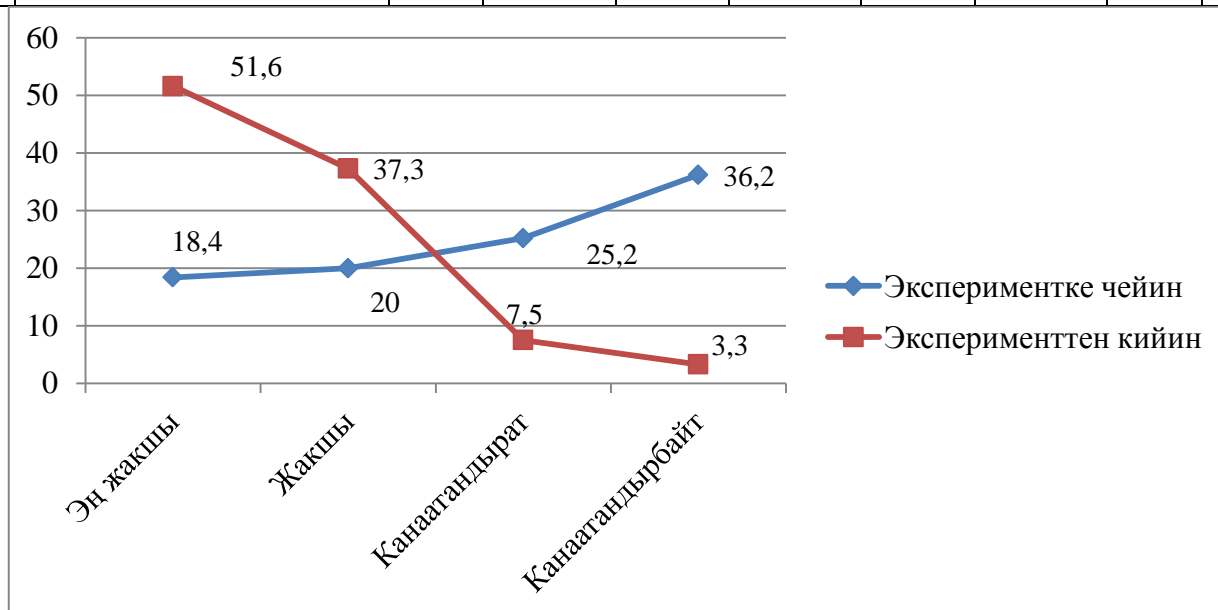
Бул класс жетекчилердин окуу-тарбия процессин мезгил талабына ылайык уюштуруу, координациялоо, жетектөө компетенттүүлүгүн калыптандырууда айкындалган шарттарды ишке киргизүү эксперименттик иште эффективдүү натыйжа бергендигин көрсөтүп турат. Арийне, эксперименттик группадагы класс жетекчилердин ишмердүүлүгүнүн сапаттык динамикасы алардын өздөрү жетекчилик класстагы окуучулардын академиялык жетишкендиктери жана жүрүм-турум көрсөткүчтөрүнүн өнүгүшү менен өлчөнөт. Буга байланыштуу экспериментке катышкан айрым класс жетекчилердин ишмердүүлүгүнүн алдында билим алып, тарбияланып жаткан окуучулардын өнүгүш өзгөчүлүктөрү өлчөнүп талдоого алынды.

2014-2016-окуу жылдарында 5-9-класстарынын окуучуларынын эксперименттик (265 окуучу) жана текшерүүчү (268 окуучу) топтору тандалып алынды жана анын натыйжалуулугун баалоо үчүн сабактардан жетишүүсүнүн жана жүрүм-турумунун жылдык бааларын “Эң жакшы”, “Жакшы”, «Канаатандырат», “Канаатандырбайт” деген деңгээлдерге бөлүү менен аларды салыштырдык (12-таблица, 3-сүрөт).

Таблица 12. – Окуучулардын эксперименттик тобунун окуудан жетишүүсүнүн жана тартиптүү жүрүм-турумунун деңгээлдери

№	Окуучулардын сабактардан жетишүүсүнүн жана жүрүм-турумунун деңгээлдери	Экспериментке чейин				Эксперименттен кийин			
		Эксперименттик группа		Контролдук группа		Эксперименттик группа		Контролдук группа	
		265		268		265		268	
		Саны	% менен	Саны	% менен	Саны	% менен	Саны	% менен
1	Эң жакшы	49	18,4	52	19,4	137	51,6	52	19,4

2	Жакшы	53	20	56	20,8	99	37,3	56	20,8
3	Канаатандырат	67	25,2	68	25,3	20	7,5	68	25,3
4	Канаатандырбайт	96	36,2	92	34,3	9	3,3	92	34,3

3-сүрөт. Окуучулардын эксперименттик тобунун окуудан жетишүүсүнүн жана жүрүм-турумунун деңгээлдери

12-таблицадагы жана 3-сүрөттөгү жыйынтыктар көрсөткөндөй, 2014-2016-окуу жылдары “эң жакшы” баага окуган жана окуучулардын тартиптүүлүгүнүн деңгээли 18,4% дан 51,6% га, “жакшы” деңгээли 20% дан 37,3% га жогорулагандыгын көрсөттү. Ал эми “канаатандырат” деңгээли 25,2% дан 7,5% га, “канаатандырбайт” 36,2% дан 3,3% га төмөндөгөндүгүн байкоого болот.

Ошентип, эксперименталдык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча алынган контролдук срездер класс жетекчинин компетенттүүлүгүн өркүндөтүү аркылуу класстагы окуу-тарбиялык иштеринин мазмунунун жакшыртууга багытталган биз сунуш кылган педагогикалык шарттар жана ыкмалардын эффективдүүлүгүн тастыктаган маалыматтарды алууга мүмкүндүк берди.

§ 3.2 Педагогикалык эксперименттин жыйынтыгын талдоо

Педагогикалык эксперименттин жыйынтыгын талдоодо окумуштуулар А.В.Усова жана Э.Мамбетакунов [115], [116] тарабынан иштелип чыккан билимдерди өздөштүрүү толуктук коэффициенти колдонду:

$$K = \frac{\sum_{i=1}^N n_i}{n \times N}$$

мында, n -класс жетекчилер үйрөнүүгө тийиш атайын болгон билимдердин маңыздуу белгилеринин саны. n_i -класс жетекчи тарабынан өздөштүрүлгөн билимдердин маңыздуу белгилери. N -тапшырманы аткарган класс жетекчилердин саны.

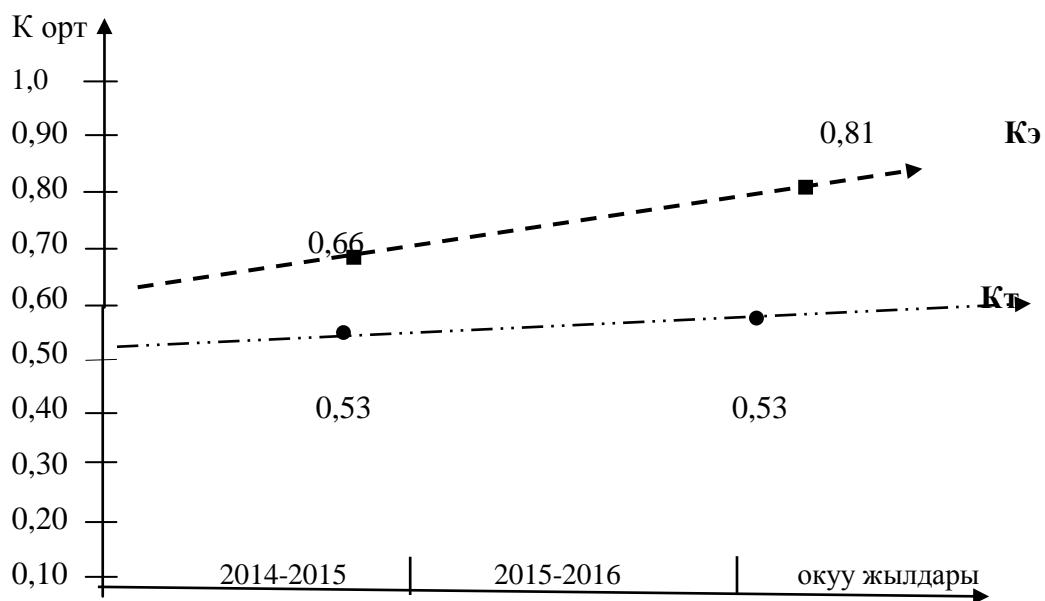
Эксперименттин шартында өздөштүрүүнүн толуктук коэффициенти (K) экспериментке коюлган класс жетекчилер үчүн өзүнчө ($K_{\text{э}}$), ал эми текшерүүгө коюлган класс жетекчилер үчүн өзүнчө ($K_{\text{т}}$) аныкталды.

Экспериментке коюлган методиканын эффективдүүлүгү ушул коэффициенттердин катышы аркылуу аныкталды. Ал (эта) $\eta = \frac{K_{\text{э}}}{K_{\text{т}}}$

Эгер η нын мааниси бирден чоң болсо, анда экспериментке коюлган методика, ыкма, каражаттар эффективдүү деп эсептелет. Анын айырмачылыгы жана өнүгүү динамикасынын деңгээлдери 13-таблицада жана 4-сүрөттө көрсөтүлдү.

Таблица 13. Класс жетекчилердин билимдерди өздөштүрүүсүнүн толуктук коэффициентинин салыштырмалуу жыйынтыктарынын динамикасы

Суроолордун саны	2014-2015 окуу жылдары			2015-2016 окуу жылдары		
	К			К		
	Э	Т	η	Э	Т	η
1	0,66	0,54	1,2	0,79	0,54	1,6
2	0,66	0,55	1,2	0,81	0,55	1,6
3	0,66	0,54	1,2	0,81	0,54	1,7
4	0,65	0,52	1,2	0,84	0,52	1,8
5	0,66	0,53	1,2	0,81	0,53	1,7
Орт.маан	0,66	0,53	1,2	0,81	0,53	1,6

4-сүрөт. Класс жетекчилердин билимдерди өздөштүрүүсүнүн толуктук коэффициентинин салыштырмалуу жыйынтыктарынын динамикасы

$$K_{\text{э орт}} = \frac{0,66 + 0,81}{2} = 0,73; \quad K_{\text{т орт}} = \frac{0,53 + 0,53}{2} = 0,53 \text{ же}$$
$$\eta = \frac{0,73}{0,53} = 1,37 \text{ (бирдик).}$$

Жогоруда көрсөтүлгөн 12-таблицанын жана 4-сүрөттүн жыйынтыктарын талдоо эксперименттик группанын класс жетекчилеринин билимдерди өздөштүрүүсүнүн толуктук коэффициенти 0,73 ке же 1,37 бирдикке жогорулагандыгын көрсөттү. Демек, класс жетекчилер үчүн иштелип чыккан семинар-практикум натыйжалуу болуп, алардын билимдерине жана тарбиялык иштеринин сапатына тийгизген таасири жогору экендигин белгилесек болот.

Үчүнчү глава боюнча корутунду

1. Илимий божомолдун тууралыгын текшерүү максатында бири-бири менен байланышкан аныктоочу, изденүүчү, окутуучу педагогикалык эксперимент өткөрүлдү. Аныктоочу эксперименттин жыйынтыгында класс жетекчинин ишиндеги мүчүлүштөрдүн себептери изилденип, анын ишмердүүлүгүнүн мазмунун жаңы нукта иштеп чыгуу зарыл деп табылды.

2. Изилдөөнүн экинчи этабында ийгиликтүү иштеген тажрыйбалуу класс жетекчилер менен бирдикте класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн критерийлери жана көрсөткүчтөрү иштелип чыкты. Эксперименттин бул этабында билим деңгээли, педагогикалык стажы бирдей болгон класс жетекчилер эксперименттик жана текшерүүчү топтор тандалып алынды жана класс жетекчинин ишмердүүлүгүнүн сапатын текшерүү максаты коюлду жана ал төмөнкүдөй натыйжаларды берди: класс жетекчилердин эксперименттик жана текшерүүчү топторунун тарбиялык иштерин алып баруунун сапаты «жогору» деңгээлдери 9 (33,3%) бирдей болду. Ортоңку деңгээлде эксперименттик топтун көрсөткүчү текшерүү топко караганда – 1 (3,7%) га төмөн, ал эми төмөнкү деңгээлде эксперименттик топтун деңгээли текшерүүчү топко караганда – 1 (3,7%) жогору болду. Бул иштелип чыккан критерийлердин жана көрсөткүчтөрдүн талаптарына жооп бербөөсү аныкталып, класс жетекчинин билимдерин өнүктүрүүнүн жана тарбиялык иштерди сапатын жогорулатуу зарылчылыгы келип чыкты.

3. Изилдөөнүн үчүнчү этабында изденүүчү тарабынан эксперименттик топтун класс жетекчилерине атайын семинар-практикум уюштурулду. Эксперименттик топтун тарбиялык иштеринин сапаты жогорулагандыгы

иликтөө ишинин жүрүшүндө аныкталды, тактап айтканда, 2014-2015 окуу жылдары эксперименттик топтун жогорку деңгээли – 18 (66,6%) ке жогорулады, орто деңгээл – 6 (22,1%) ти, төмөнкү деңгээл – 3 (11,1%) ти түздү. 2015-2016 окуу жылдары эксперименттик топтун жогорку деңгээли – 25 (92,5%) ке жетти. Ортоңку деңгээл 2014-2015 окуу жылдарына караганда – 5 (18,4%) ке жана төмөнкү деңгээл 2 (7,4%) ке төмөндөдү. Демек, бул класс жетекчилердин атайын билимдерди сапаттуу өздөштүргөндүгү үчүн системалуу жүргүзгөн иштердин натыйжалуулугун көрсөтөт.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

1. Илимий изилдөөгө жүргүзүлгөн анализдин натыйжалары мектептердин өнүгүш тарыхында класс жетекчинин функционалдык милдеттери түрдүү саясий-идеологиялык өңүттө айрымалуу аңдалып келгени менен класстагы окуу-тарбия ишин баштапкы уюштуруучусу катары ролу күн тартибинен алынбай келе жаткандыгын тастыктайт. Бүгүн класс жетекчилердин ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнү шарттаган социалдык-педагогикалык өбөлгөлөр төмөнкүлөр: мектеп экономиканын тетиги катары каралып, балдардын баалуулуктарын калыптандыруу экинчи планга сүрүлүүдө; балдар ата-энелердин мээримине, руханий колдоосуна, баарлашуусуна карата талаптары канаатандырылбай келет; коомдо муундар ортосундагы баалуулуктар ажырымы ачык байкалып “аталар” жана “балдар” көйгөйү ортого чыгууда; балдар виртуладык дүйнөдө жашоого ыкташууда; жаш өспүрүмдөр арасында кылмыштуулук күчөөдө; жумуш миграциясынан улам ата-энесинен оолак өсүп, түрдүү психологиялык кырдаалдарга туш келген балдардын саны көбөйүүдө. Бул жагдай Кыргызстандын мектептеринде класс жетекчинин өзөктүү педагогикалык компетенттүүлүктөрүнүн мазмунунун айкындоо зарылдыгын жаратат.

2. Изилдөөбүздө класстагы окуучулардын окуу-тарбия иштериндеги көйгөйлөрүн башкалардан баштараак туюп, аны чечүүгө өзүнүн, ата-энелердин жана коомчулуктун көмөгүн уюштурууга милдеткер биринчи адам - бул класс жетекчи деген идеяны бекемдөө менен бирдикте аны ишке ашыруу үчүн зарыл компетенттүүлүктөрүнүн мазмунун, критерийлерин аныктадык. Анын мазмуну моралдык-психологиялык, мазмундук, практикалык, рефлексивдик компоненттерден турат. Класс жетекчи мугалимдин бул компетенттүүлүгүнүн критерийлери: өзүн класс чөйрөсүндөгү татаал окуу-тарбия милдеттерин чечүүнүн эң жооптуу катышуучусу катары сезүү жана аны чын ыкластуу

чечүүгө карата туруктуу мамиле; ал милдеттерди чечүү үчүн зарыл болгон психологиялык, педагогикалык билимдер; класстагы кырдаалды диагноздоо, педагогикалык иш чараларды таасирдүү долбоорлоо, чечүүнүн ыкмаларына ээ болуу. Класс жетекчилердин педагогикалык ишмердүүлүгүнүн сапаттык жана сандык айрымачылыктарын жогорку, ортоңку, төмөнкү үч деңгээлге ажыратып кароо мүмкүн экендиги айкындалды.

3. Теориялык изилдөөлөрдүн натыйжасында класс жетекчинин компетентүүлүгүн өнүктүрүүнүн төмөнкүдөй педагогикалык шарттары айкындалды: класс жетекчинин ишин өнүктүрүүгө өбөлгө болуучу мотивациялык-стимулдаштыруучу чөйрөнү түзүү (аткаруучулардын группасын түзүү, максатын, милдеттерин, натыйжаларын белгилөө, класс жетекчилердин методикалык бирикмесин уюштуруу); класс жетекчинин ишмердүүлүгүн компетентүүлүк негизде өнүктүрүүгө арналган атайын семинар-практикумдун мазмунун иштеп чыгуу жана ага ылайык өнүктүрүү процессин уюштуруу; класс жетекчилердин инновациялык ишмердүүлүгүн уюштуруу. Сунушталган педагогикалык шарттар өз ара өтмө катар тыгыз байланышта аракетке келгенде гана кайтарымдуу болот.

4. Эксперименталдык тажрыйба иштеринин натыйжалары сунушталган педагогикалык шарттардын илимий-практикалык негиздүүлүгүн тастыктады. Аныктоочу этаптагы көрсөткүчтөр менен калыптандыруучу этаптагы көрсөткүчтөрдү салыштырганыбызда эксперименттик группадагы класс жетекчилеринин жогорку деңгээли 25 % дан 51,7% га, ортоңку деңгээл 32% дан 41,9% га жогорулады, төмөнкү деңгээли 42,8% дан 6,2% га төмөндөдү. Демек, эксперименттик иштердин жыйынтыктарын сандык жана сапаттык талдоо этабында эксперименттик жана контролдук группада компетентүүлүктөрдүн калыптаныш деңгээли бирдей, ал эми өнүктүрүүчү

этабында эксперименттик группанын компетенттүүлүк деңгээли контролдук группанын деңгээлинен жогору болду деген жыйынтыкка келебиз.

Бул класс жетекчилердин окуу-тарбия процессин мезгил талабына ылайык уюштуруу, координациялоо, жетектөө компетенттүүлүгүн калыптандырууда айкындалган шарттарды ишке киргизүү эксперименттик иште эффективдүү натыйжа бергендигин көрсөтүп турат. Класс жетекчилердин компетенттүүлүктөрүнүн өнүгүшү өз класстарындагы окуу-тарбия ишинин жакшырышына, окуучулардын академиялык жетишкендиктеринин жана жүрүм турумдарынын жогорулашына өбөлгө болду. Бул көрсөткүчтөр диссертацияда иштелип чыккан педагогикалык шарттардын таасирдүүлүгүн тастыктайт жана аларды массалык тажрыйбага жайылтууга болооруна негиз берет.

Ошентип диссертациябыздын максат милдеттеринин аткарылышы, алдыга койгон илимий божомолу туура экендиги далилденип, төмөнкүдөй **сунуштарды** билдирүүгө мүмкүнчүлүк берди:

1. Класс жетекчилердин компетенттүүлүктөрүн жаңы парадигмалардын негизинде билим берүү, окутуу-тарбиялоо системасын реформалоонун маанилүү багыты катары колго алынышы шарт.

2. Педагогикалык кадрлардын квалификациясын өркүндөтүү институттарында класс жетекчилердин компетенттүүлүктөрүн жогорулатуучу атайын программалар ачылып, ага катышуу ар бир мугалим үчүн милдеттендирилиши керек.

3. Педагогикалык багыттагы мамлекеттик билим берүү стандарттары класс жетекчилик ишмердүүлүккө байланыштуу компетенциялардын негизинде өркүндөтүлүшү абзел.

4. Биз тарабынан иштелип чыгып апробациядан өткөрүлгөн «Класс жетекчинин ишмердүүлүгү» атайын семинар-практикумду ЖОЖдор жана мугалимдердин квалификациясын өркүндөтүү институттары үчүн сунуштайбыз.

5. Кыргызстандык педагогдор үчүн «Класс жетекчи» журналын жана «Кут билим» газетасында класс жетекчилик бурчун ачуу зарыл.

6. Республикалык жылдын мыкты мугалими конкурсунда «Жылдын мыкты класс жетекчиси» номинациясын киризүү.

Бул диссертациялык иштин мазмунунда бардык маселелер чечилди деп айтууга болбойт. Класс жетекчилерди тигил же бул ишмердүүлүккө даярдоо маселелери атайын изилдөөлөрдүн предмети болууга тийиш.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдыкеримова, М. А., Токсомбаева, Э. Т., Кадырбекова, Р.Т. Жалпы педагогика. [Текст] /М.А.Абдыкеримова, Э.Т. Токсомбаева, Р.Т. Кадырбекова. - Бишкек: 2013.- 476 б.
2. Абдрахманов, Т.А., Ногаев, М.А. Компетентностный подход в современном образовании [Текст]/Т.А. Абдрахманова.Т.А., М.А. Ногаев.- Б.:2011.-114 с.
3. Адаптивное управление в сфере воспитания [Текст] /Н.Л. Селиванова., Е.И. Соколова.- М. - Тверь: Виарт, 2007.- 124 с.
4. Административное управление воспитательным процессом [Текст] /Н.П. Кузнецова, Е.В. Мейснер.- Волгоград: 2006. - 250 с.
5. Алимбеков, А.А. Теория и практика этнопедагогической подготовки в системе высшего педагогического образования [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / А.А. Алимбеков. – Бишкек, 2010.
6. Амонашвили, Ш. А. Размышления о гуманной педагогике [Текст]/ Ш.А. Амонашвили. - М., 1995. - 124 с.
7. Азаров Ю.П. Семейная педагогика [Текст]/ Ю.П. Азаров -М., 1989. - 357 с.
8. Андреева, В.В. Особенности деятельности классного руководителя в гуманистической воспитательной системе школы [Текст]: автореф. дисс. ... канд. пед. наук 13.00.01 / В.В. Андреева. - М., 1992. - 18 с.
9. Андреев, В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания [Текст]: Андреев, В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. - Казань: Изд-во КГУ, 1988. - 238 с.
10. Асипова, Н. А. Взаимосвязь интернационального и нравственного воспитания в школах несколькими языками обучения [Текст]: автореф.:

- дисс. ... канд. пед. наук 13.00.01 /Н.А. Асипова - г. Фрунзе, Киргиз НИИ педагогики. 1980 г.
11. Асипова, Н. А., Социалдык тарбия [Текст] /Н.А. Асипова. -Б.: КТМУ, 2004. - 185 б.
 12. Асипова, Н. А., Билим философиясы жана тарыхы: Окуу китеби.- [Текст] /Н.А. Асипова. Окуу китеби.- Б.; 2010. - 240 б.
 13. Арсеньева, Л.Н. Оценка деятельности классного руководителя. [Текст] /Л.Н. Арсеньева. – «Классный руководитель», 2003. № 6. - 40 с.
 14. Бабаев, Д.Б. Методология профессионального становления современного специалиста [Текст] / Д.Б. Бабаев. – Бишкек, 2000.
 15. Бабанский, Ю. К. Избранные педагогические труды [Текст]/сост. М.Ю.Бабанский. - Педагогика, М.: 1989.-586с. (Труды д.чл.и чл.кор. АПН СССР).
 16. Бабаян А. В. Проблема классного наставничества в теории и практике общеобразовательной школы России, вторая половина XX – начало XX века: дисс. ... канд. пед. наук 13.00.01[Текст] /А. В. Бабаян. – Пятигорск, 1999. -263 с.
 17. Байгазиев, С., Окутуунун жана тарбиялоонун философиясы [Текст] /С.Байгазиев. Б.: «Алтын тамга», 2012. - 475 б.
 18. Байгазиев, С. Мектеп окуучуларын рухий-адептик жактан тарбиялоонун жаңы концепциясы [Текст] /С.Байгазиев. Кут билим газетасы 2009-жыл 30-март.
 19. Байбородова, Л.В. Воспитательный процесс в современной школе [Текст]: учеб. пособие / Л.В. Байбородова, М.И. Рожков. - Ярославль: Изд - во ЯГПУ им. К.Д. Ушинского, 1997. - 264 с.

20. Бадмаев, Б. Ц. Психология в работе учителя. В 2-х кн. / Б. Ц. Бадмаев. – М.: ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1: Практическое пособие по теории развития, обучения и воспитания. – 232 с.
21. Барышникова, С.В. Трудный выбор классного руководителя [Текст] / С.В. Барышникова. - СПб.: КАРО, 2003. - 208 с.
22. Бедерханова, В.П. Становление личностно ориентированной позиции педагога. Монография [Текст] / В.П. Бедерханова. - Краснодар: Кубан. Гос. ун-т. 2001. - 218 с.
23. Бекбоев, И.Б. Педагогикалык процесс: эски көнүмүштөр жана жаңычыл көз караштар. Азыркы педагогдун адистигине жарактуулугунун зарыл маселелери тууралуу ой-толгоолор. [Текст] / И.Б. Бекбоев -Б.: 2006. -160 б.
24. Бекбоев, И. Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. [Текст] / И.Б. Бекбоев 3-басылышы.-Б.: «Бийиктик», 2011. - 384 б.
25. Бекбоев И., Алимбеков А. Азыркы сабакты өткөрүүнүн технологиясы. Жалпы билим берүү мектептердин мугалимдери жана жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн. [Текст] / И.Б. Бекбоев., А. Алимбеков –Б.: Бийиктик, 2011. – 192 б.
26. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии. [Текст] / В.П. Беспалько. М.: 1989. - 192 с.
27. Бешимов, Ж. Народные традиции в нравственном воспитании школьников старших классов [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ж. Бешимов. – К., 1975. – 21 с.
28. Бикеева, А. С. Семья особого назначения, или Рецепты позитивного родительства на каждый день. – М.: Генезис, 2009. – 224 с.

29. Болджурова, И. С. История развития системы образования Кыргызской Республики в переходный период (1990-2005 гг.). Дисс. ... д-ра пед. наук [Текст] / И.С. Болджурова. Москва.: 2006.- 256 с.
30. Борисова Н.В. Образовательные технологии как объект педагогического выбора в условиях реализации компетентностного подхода. Учебно-методический комплекс по образовательному модулю. [Текст] / Н.В. Борисова. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – 100 с.
31. Болдырев, Н. И., Классный руководитель. [Текст] /Н.И. Болдырев. М.; “Просвещение” 1955 г. -291с.
32. Болдырев Н.И. Классный руководитель [Текст] /Н.И. Болдырев. Изд. 2-е, испр. и доп. - М.: Просвещение, 1978. - 271 с.
33. Болдырев, Н.И. Методика работы классного руководителя [Текст] /Н.И. Болдырев. -М.: Просвещение, 1984. - 172 с.
34. Бондаревская, Е.В. Вариативность стратегии личностно ориентированного воспитания [Текст] /Е.В. Бондаревская //Лучшие страницы педагогической прессы. - 2001. - № 1. - с.63-73.
35. Бондаревская, Е.В. Теория и практика личностно- ориентированного образования [Текст] /Е.В. Бондаревская. — Ростов н/Д, 2000. -352 с.
36. Борытко Н.М. Педагогические технологии: Учебник для педагогических вузов /Н. М Борытко ИА Соловцова А.М. Байбаков. Под редак Н.М.Борытко – Волгоград: Издательство ВГИПК РО, 2006, -59 с. (Серия «Гуманитарная педагогика» Выпуск 2)
37. Бояринцева, А.В. Как измерить воспитание? Школьные технологии. [Текст] /А.В. Бояринцева. -2001. - № 2. - С. 19-22.
38. Вербицкий А.А. Теория контекстного обучения: сущность и практическое: значение /А.А.Вербицкий//Школьные технологии;- 2006.-

- №5.- с.41-45. Вербицкий А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения.- М.: ИЦ ПКПС.-2004.-84 с.
- 39.Воронов, В.А. Классный руководитель как психолог. [Текст] /В.А. Воронов /Лучшие страницы педагогической прессы. - 2002. - № 2. С 71-77.
- 40.Вершловский, С.Г. Компетентный подход как основа модернизации профессионального образования [Текст] /С.Г. Вершиловский// Народное образование. – 2006. – №2. – С. 11-15.
- 41.Воспитательная деятельность педагога. Учеб.пособие для студентов высш. учеб. заведений [Текст] /В.А. Слостенин., И.А. Колесникова. - М.: Академия, 2005. - 336 с.
- 42.Воспитательная система класса: теория и практика [Текст] / Е.Н. Степанов. — М.: Сфера, 2005. - 160 с.
- 43.Воспитательный процесс: изучение эффективности [Текст] /Е.Н. Степанов. - М.: Сфера, 2003. - 128 с.
- 44.Вульфова, Б. З. Организатор внеклассной и внешкольной воспитательной работы [Текст] /Б.З. Вульфов М.М. Поташник. - М.: Просвещение, 1983. - 208 с.
- 45.Газман, О.С. Неклассическое воспитание: от авторитарной педагогики к педагогике свободы [Текст] /О.С. Газман. - М.: МИРОС, 2002. - 296 с.
- 46.Гиппенрейтер, Ю. Б. Общаться с ребенком. Как?. – М.: АСТ Издание 6-е, стереотипное, 2007. – 240 с.
- 47.Гончаров, Н.К. Из истории русской школы [Текст] /Н.К. Гончаров Советская педагогика.- 1938, №6. С 120-137.
- 48.Гончаров, Н.К. Роль классного руководителя в воспитательной работе школы [Текст] /Н.К. Гончаров Сов.педагогика.-1937.- №4. С 40-49.
- 49.Гоноболин, Ф. Н. Книга об учителе [Текст] /Ф.Н. Гоноболин. — М.: Просвещение, 1965.-260 с.

50. Гордин, Л. Ю. Организация классного коллектива. [Текст] /Л.Ю. Гордин. - М.: Просвещение, 1984.-175 с.
51. Гордин, Л. Ю. Поощрения и наказания в воспитании детей. [Текст] /Л.Ю. Гордин. – М., 1980. - 127 с.
52. Демакова, И. Д. С верою в ученика: особенности воспитательной работы классного руководителя [Текст] /И.Д. Демакова.-М.: Просвещение, 1989.- 207 с.
53. Демакова, И. Д. Воспитательная деятельность педагога в современных условиях. [Текст] /И.Д. Демакова. СПб.: КАРО, 2007.-160 с.
54. Демушкина, К. В. Развитие классного руководства в советской школе (1917-1984): дисс...канд.пед.наук. 13.00.01[Текст] /К.В. Демушкина. - СПб, 2005, -188 с.
55. Дереклеева Н. И., М. Ю. Савченко. Справочник классного руководителя: 5-9 классы; изд. перераб. и доп. [Текст] /Н.И. Дереклеева. -М.: ВАКО, 2011.- 416 с.
56. Дюшеева, Н.К. Подготовка будущего учителя к использованию прогрессивных традиций народной педагогики в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.К. Дюшеева. – Бишкек, 2000.
57. Дюшеева, Н.К. Психолого-педагогические основы профессионально-личностного формирования будущего учителя в вузе [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Н.К. Дюшеева. – Бишкек, 2009.
58. Дубовицкая, Т.Д. Контекстное обучение как условие преодоления отчуждения и обретения личностного смысла в образовании Текст. / Т.Д. Дубовицкая // Тезисы 4-ой Всероссийской межвузовской науч.-практич. конф. Барнаул: Изд-во БГТТУ, 2002. - С.102 - 103.

59. Дружинин, И.А. Заботы и радости классного руководителя: Из опыта работы. -2-е изд., испр и доп. [Текст] /И.А. Дружинин. -М.: Просвещение, 1982.-176 с.
60. Дьяченко М.И. психологические проблемы готовности к деятельности [Текст] / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Минск.: Издательство БГУ им. В.И. Ленина, 1976. – 171 с.
61. Еникеева, Д.М. Настольная книга классного руководителя [Текст] /Д.М.Еникеева. Ростов н/Д. Феникс.:2009.-284 с.
62. Ермаков, Д. Откуда и куда ведёт компетентностный подход? [Текст] / Д. Ермаков // Народное образование. – 2008. – №4. – С. 181-187.
63. Ерхова, М.В. Помогающее поведение учителя как средство педагогической поддержки. Авторефер... дис. канд. пед. наук: 13.00.01 [Текст] /М.В. Ерхова. – Ульяновск., 2002.,- 22 с.
64. Жапанов, А. Чет тилдер сөздүгү. 2 том. [Текст] /А. Жапанов. –Б.: Турар 2013. - 480 б.
65. Жумабаева, Г. Тарбиялык иштерди уюштуруу [Текст] /Г. Жумабаева. - Б.: 2011. - 175 б.
66. Загвязинский, В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: [учеб. пособие для вузов по спец. 050706 «Педагогика и психология»] /В. И. Загвязинский, Атаханов. – 5-е изд. испр. – М.: Академия, 2008. – 206 с.
67. Зимняя, И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования [Текст] / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5. – С. 34-45.
68. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел [Текст] /И.П. Иванов. М.: 1998 -228 с.

- 69.Исаев, А. Педагогикалык кесипке киришүү. Толукталып экинчи басылышы. [Текст] /А. Исаев Ош.: 2008.-118 б.
- 70.Казакова, Т.В. Повышение квалификации кл. руководителя в системе непрерывного педагогического образования: автореф. Дисс. ...канд.пед.наук. 13.00.01 [Текст] /Т.В.Казакова - М., 1992. -16 с.
- 71.Калдыбаева А.Т. Научно-педагогические основы использования этнопедагогических идей народных акынов в воспитании молодежи: автореферат дисс... д.п.н. 13.00.01 [Текст] /А.Т. Калдыбаева. Бишкек.: 2007. - 41 с.
- 72.Капралова, Р.М. Работа классного руководителя с родителями [Текст] / Р.М. Капралова. – М.: Просвещение, 1980.
- 73.Карабанова, О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования [Текст]: учебное пособие / О.А. Карабанова. – М.: Гардарики, 2004.
- 74.Картежникова А.Н. Контекстный подход к обучению студентов в современных условиях: содержание и основные принципы Текст. / А.Н. Картежникова // Сборник статей научно-методической конференции. — Чита: ЗИП Си-6 УПК, 2005.- С.8-15.
- 75.Караковский, В.А. Воспитание? Воспитание... Воспитание!: теория и практика школьных воспитательных систем. [Текст] /В.А. Караковский, Л.И. Новикова, Н.Л. Селиванова. - М.: Новая школа, 1996. - 160 с.
- 76.Карасартова, Ж.Б. Болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу дисс... п.и.к 13.00.01 [Текст] / Ж.Б. Карасартова . Бишкек.: 2014. – 204 б
- 77.Касицина, Н.М. Педагогика поддержки [Текст] /Н.М. Касицина, Н.Н. Михайлова, С.М. Юсфин, М.М. Миркес [и др.]. - СПб.: Агенство образовательного сотрудничества, 2005. - 160 с.

78. Качиева, А.Е К вопросу становления и развития института классного руководства [Текст] /А.Е.Качиева. Вестник БГУ имени К.Карасаева. Бишкек -2012. - №2 (22). С. 57-60.
79. Качиева, А.Е. О роли классного руководителя в воспитании подрастающего поколения [Текст] /А.Е.Качиева // Вестник БГУ имени К.Карасаева. Бишкек, -2012. - №2 (22). С. 48-51.
80. Качиева, А.Е. К сущности работы классного руководителя [Текст] /А.Е.Качиева // Вестник КазНПУ им. Абая. - Алматы, – 2013. -№3 (36). С. 104-107.
81. Качиева, А.Е О сотрудничестве классного руководителя с родителями [Текст] /А.Е.Качиева /Вестник Каз НПУ им. Абая.- Алматы, 2013. -№3 (36). С. 108 – 111.
82. Качиева, А.Е Заманбап мектептин таалим-тарбия системасынын концепциялары [Текст] /А.Е.Качиева / К.Карасаев атындагы БГУнун жарчысы. Бишкек, – 2013.- №3 (26). - 142-144-бб.
83. Качиева, А.Е. Азыркы класс жетекчинин модели [Текст] А.Качиева //Жусуп Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. Бишкек, - 2014. 39-44-бб.
84. Качиева, А.Е Класс жетекчинин жаш муундарды тарбиялоодогу принциптери [Текст] /А.Е.Качиева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. Бишкек, -2015. 167-169-бб.
85. Качиева, А.Е. Класс жетекчинин ата-энелер менен кызматташуусу [Текст] /А.Е.Качиева // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. Бишкек, - 2015. 50-53-бб.
86. Качиева, А.Е. Тарбиялануучулар коллективин өнүктүрүүнүн жолдору [Текст] /А.Е.Качиева // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. Бишкек, - 2015. 61-63-бб.

87. Качиева, А.Е. Определение эффективности деятельности классных руководителей в школах Кыргызстана [Текст] /А.Е.Качиева // Вестник БГУ имени К.Карасаева. Бишкек, -2016. - №3-4 (33-34). С. 183-185.
88. Качиева, А.Е. Илимий изилдөөнүн жыйынтыктары [Текст] /А.Е.Качиева //Известия ВУЗов Кыргызстана. Бишкек, -2016. - №2 (22). 57-60-бб.
89. Карасартова, Ж.Б. Болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу өзгөчөлүктөрү [Текст] / Ж.Б. Карасартова // КББАнын Кабарлары. – Бишкек, 2010. – № 2 (14). – 41-45-бб.
90. Кибардина, Л. П. Проблемы и пути повышения профессиональной компетентности школьного педагога (в новых социально-экономических условиях): Автореф. дисс. ... д.п.н.13.00.01. [Текст] /Л.П. Кибардина. Бишкек.: 2000. -38 с.
91. Коджаспирова, Г. М. Педагогика:учебник [Текст] /Г.М.Коджаспирова - М.: КНОРУС. 2010. - 744 с.
92. Козлов, И.Ф. Педагогический опыт А.С. Макаренко [Текст] / И.Ф. Козлов. – М., 1987. - 159 с.
93. Колдошев, М. Системный подход к планированию воспитательной работы классного руководителя (на опыте общеобразовательных школ Республики Кыргызстан). [Текст] / М. Колдошев. Автореф. дисс...канд.пед.наук. 13.00.01. Алма-Ата. 1992. -24 с.
94. Консилиум-решение школьных проблем: нормативно-правовые документы, психодиагностические материалы [Текст] /Авт-сост. О.Б.Григорьева и др. –Волгоград.:2009. -271 с.
95. Корябкина, Е.В. Проблемы классного руководства в современных условиях отечественного образования. /Материалы Всероссийской научно-практической конференции “Педагог 21 века: профессиональное

- становление и развитие”. [Текст] / Е.В.Корябкина. Кемерово-2010. С. 304-306.
96. Кузнецов, Ю.К. План работы классного руководителя. Учебное пособие. [Текст] / Ю.К. Кузнецов. Калинин.:1982. - с. 48.
97. Кукушин, В.С. Введение в педагогическую деятельность [Текст]: учебное пособие / В.С. Кукушин. – Ростов-на-Дону, 1998. – 131 с.
98. Кузьмина, Н.В. Методы системного педагогического исследования [Текст]: учебное пособие / Н.В. Кузьмина. – Л., 1980. - 264 с.
99. Куцебо, Г.И. Дифференцированный подход педагога в работе с семьей [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.И. Куцебо. – М., 1993.
100. Классное руководство: новый взгляд на практику воспитания школьников [Текст] / Авт-сост. Ю.Н.Таран М.В. Солодкова.-Волгоград.: 2010.-223 с.
101. Классные часы: 5-9 классы. Сюрпризы переходного возраста [Текст] / Авт-сост. М.Ю. Михайлина, М.В.Лысогорская., М.А.Павлова. - Волгоград.: 2009.-2476с.
102. Краткий словарь по философии. Более 1000 статей [Текст] / Авт.-сост. Н.Н. Рогалевич.- Минск: Харвест, 2007.- 832 с.
103. Крупская, Н. К. Пед. соч. Т.2. [Текст] /Н.К. Крупская. Изд. АПН РСФСР., 1958.- 523 б.
104. Крупская, Н. К. Пед. соч. Т.3. [Текст] /Н.К. Крупская. Изд. АПН РСФСР., 1958.- 437 б.
105. Кыргыз Республикасында билим берүүнү 2012-2020 жылдарда өнүктүрүү стратегиясынын КУТБИЛИМ. 23-сентябрь, 2011 ж. 6 б.
106. Кыргыз педагогикасы. Энциклопедиялык окуу куралы. [Текст] - Бишкек.: 2004. -123 б.

107. Лебедев, П.А. Семейное воспитание [Текст]: учебное пособие / П.А. Лебедев. – М., 2001.
108. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Академия, 2000.
109. Лизинский, В.М. Практическое воспитание в школе. [Текст] /В.М. Лизинский. -М.: Педагогический поиск, 2002. - 160 с.
110. Личностный рост ребенка как показатель эффективности воспитания: методика диагностирования [Текст] /Д.В. Григорьев, И.В. Кулешова, П.В. Степанов. Тула, 2002. - 44 с.
111. Личностно-ориентированный подход в работе педагога: разработка и использование [Текст] /Е. Н. Степанов. - М.: Сфера, 2003. - 128 с.
112. Лукьянова, М. И. Психолого-педагогическая компетентность учителя: диагностика и развитие. Монография [Текст] /М.И. Лукьянова. - Ульяновск: УИПКПРО, 2002. - 184 с.
113. Макаренко, А. С. Т. 2 [Текст] /А.С.Макаренко. М., РФСРдин АПН басмасы, 1958. - 438 б.
114. Маленкова, Л.И. Воспитание в современной школе: книга для учителя-воспитателя [Текст] /Л. И. Маленкова. -М.: Ноосфера, 1999. -300 с.
115. Маленкова, Л.И. Теория и методика воспитания [Текст] М.: Педагогическое общество России, 2002. - 480 с.
116. Маркова, А.К. Психология труда учителя: книга для учителя [Текст] /А.К. Маркова. -М.: Просвещение, 1993. - 192 с.
117. Митина, Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя: [учеб. пособие для высш. пед. инс. по спец. 031000- Педагогика и психология] / Л. М. Митина. – М.: Академия, 2004. – 318 с.

118. Мамбетакунов, Э. Окурмандан кат куржун [Текст] /Э.Мамбетакунов. Интернет-ресурс.
119. Мамбетакунов, Э. Мугалимдер газетасы [Текст] /Э.Мамбетакунов. 6-март. 1974. - 6 б.
120. Мамбетакунов Э., Т.М.Сияев. Педагогиканын негиздери: Жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери үчүн окуу куралы [Текст] /Э.Мамбетакунов., Т.М. Сияев. - Б.: Айат, 2008. - 82 б.
121. Мамбетакунов Э. Педагогикалык изилдөөнүн методологиясы жана технологиясы [Текст] /Э.Мамбетакунов. -Бишкек. Техник ББ., 2015.-128 б.
122. Мамытов, А.М. Кыргызстанда билим берүүнүн актуалдуу проблемалары [Текст] / А.М. Мамытов // Шоокум. – 2009. – №5. – 6-9-бб.
123. Маслоу, А. Самоактуализация [Текст] /А. Маслоу //Психология личности: тексты /под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. - С. 108
124. Марьенко, И. С. Организация и руководство воспитательной работой в школе [Текст] /И.С. Марьенко. - М.: Просвещение, 1974. - 223 с.
125. Машкевич А.А. Комплексный подход к делу воспитания в школах Киргизии в годы Великой Отечественной войны. Автореф. дисс...канд.пед.наук. - Фрунзе., Киргиз НИИ педагогики., 1981 г.
126. Матвеева, Р. Ориентир классного руководителя - саморазвитие школьника [Текст] /Р. Матвеева // Народное образование. - 2000. - № 3. С. 74.

127. Мельникова, Р.П. Критерии и показатели оценки деятельности классного руководителя. [Текст] /Р.П. Мельникова //Классный руководитель. - 2005.- №5.- С. 64 - 65.
128. Митина, Л. М. Психологические аспекты труда учителя [Текст] /Л. М. Митина. - Тула, 1991. - 178 с.
129. Митина, Л. М. Психология профессионального развития учителя [Текст] /Л. М. Митина. - М.: Флинта, 1998. - 200 с.
130. Михайлова, Н. Н. Тактики педагогической поддержки [Текст] /Н.Н. Михайлова, С.М. Юсфин //Педагогическая поддержка: метод, пособие. – Ульяновск.: ИПК ПРО, 2001. - С. 13-33.
131. Мищенко, Александр Иванович. Введение в педагогическую профессию [Текст]: Учеб. пособие / А. И. Мищенко; Ишим. гос. пед. ин-т, Новосиб. гос. пед. ин-т. - Новосибирск : НГПИ, 1991. - 145 с.
132. Молодцова, Н. Г. Практикум по педагогической психологии. 2-е изд. [Текст] /Н.Н. Михайлова. -СПб.: Питер. 2009.-206 с.
133. Мудрик, А. В. Воспитание в контексте социализации [Текст] /А.В. Мудрик /Классный руководитель. - 2002. - № 5. - с. 79-82.
134. Муратов, А. Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы жана тарыхы.1-китеп [Текст] -Б.: «Турар», 2011.- 604 б.
135. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. документов, 1917-1973 г.г. [Текст] /Сост: А.А.Абакумов, Н.П.Кузин, Ф.И. Пузырев, Л.В. Литвинов. -М.: Педагогика 1974 .- 560 с.
136. Никитин, Э.Ш. Целостность педагогического процесса [Текст] / Э.Ш. Никитин. – М.: Ассоциация народной педагогики, 1994.
137. Новая философская энциклопедия. В 4 т. Т.4. - М., 2001. 578 с.
138. Новикова, Л. И. Избранные педагогические труды [Текст] /Н.Л.Селивановой, А.В. Мудрика. Сост. Е.И.Соколова. -М., 2010. 323 с.

139. Овчарова, Р. В. Технологии практического психолога образования [Текст] /Р. В.Овчарова -М.: ТЦ “Сфера” 2000. -243 с.
140. Овчарова, Р. В. Справочная книга социального педагога. – М.: Сфера, 2001. – 480 с.
141. Осмонова, А. Үй-бүлө жана мектеп тарбиясынын алака-катышындагы көйгөйлөр [Текст] /А.Осмонова -Б.: Гүлчынар, 2013. - 60 б.
142. Организация воспитательной работы в школе [Текст] /Г.С. Семенов. - М.: Школьная Пресса, 2002.- 144 с.
143. Орлов, А.Б. Личность и сущность: внешнее и внутреннее Я человека. [Текст] /А.Б. Орлов //Вопросы психологии.-1995.- №2. - с. 5-18.
144. Панарин, Л.И. Многоуровневое педагогическое образование [Текст] Л.И. Панарин // Педагогика. – 1993. – №1. – С. 54-59.
145. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания [Текст] /Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич. - М.: Ростов н/Д, 1999. - 560 с.
146. Педагогический энциклопедический словарь [Текст] /Б.М. Бим-Бад.- М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. - 528 с.
147. Педагогическое руководство формированием классного коллектива: формы и приемы: науч. [Текст] /О.А. Лепнева, Е.А. Тимошко. - Великий Новгород.: НРЦРО, 2003. - 96 с.
148. Педагогическая диагностика в работе классного руководителя [Текст] /Н.А. Панченко. – Волгоград.: 2007. - 128 с.
149. Педагогикалык изденүү [Текст] /Ш. А. Амонашвили, С. И. Лысенкова, И. П. Волков, жана башкалар. Которгондор И. Бекбоев, А. Андашев, А. Ибраев.- Ф.: Мектеп, 1989.- 608 б.

150. Педагогический опыт как источник психолого-педагогических знаний о воспитательных системах и особенностях развития личности ребенка в них [Текст] /Н. Л. Селиванова. - Пермь, 2004. - 126 с.
151. Подласый, И. П. Педагогика [Текст] /И. П.Подласый, -2-е изд.,перераб и доп.-М.: Издательство Юрайт 2012. -574 с.
152. Петровский А. В. Личность, деятельность, коллектив [Текст] /А.В. Петровский.-М.: Политиздат, 1982. -255 с.
153. Попова, С.И. Педагогическая поддержка в работе учителя и классного руководителя [Текст] /С.И. Попова. - М.: Педагогический поиск, 2005. - 176 с.
154. Положение о классном руководителе: Сб. приказов Министерства просвещения РСФСР.- № 36. [Текст] - М., 1960.
155. Пушкарева, А. И. Совершенствование воспитательной деятельности классного руководителя на диагностической основе. Дис... канд. пед. наук; 13.00.01 [Текст] /А. И. Пушкарёва. - Казань, 2002. - 224 с.
156. Платонов К.К. Структура развития личности [Текст] / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 225 с.
157. Развитие личности ребенка в общности и коллективе: опыт, проблемы, перспективы [Текст] /Н. Л. Селиванова, Е.И. Соколова. – Тула.: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та, 2002. - 204 с.
158. Раимкулова А.С. Педагогикалык чеберчиликке жүз кадам. Ж.Баласагын атындагы КУУ, 2009. [Текст] /А.С.Раимкулова. -Б.-2006. - 64 б.
159. Рахимова М.Р., М.А.Абдыкеримова. Педагогиканын теориясы, системасы жана технологиясы [Текст] /М.Р. Рахимова., М.А.Абдыкеримова. -Б.: 2007.- 218 б.

160. Рахимова М.Р., Абдыкеримова М.А. Социалдык педагогика: окуу куралы [Текст] /М.Р. Рахимова., М.А.Абдыкеримова. -Бишкек., 2004.-168 б.
161. Рогов Е.И. Личность в педагогической деятельности. [Текст] /Е.И. Рогов. - Ростов н/Д, 1994. - 240 с.
162. Родительские собрания 5-9 классы [Текст] /О.В.Дюжина. -М.: ВАКО, 2014.-250 с.
163. Рожков, М.И. Классному руководителю [Текст] /М.И. Рожков. «Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС», 1999. -279 с.
164. Рожков М.И. Индивидуальный стиль деятельности учителя: диагностика и формирование [Текст] /М.И. Рожков, Н.Л. Иванова, А.П. Чернявская, Н.Е. Бекетова. - Ярославль: ЯГПУ, 1995. – 174 с.
165. Рожков М.И. Организация воспитательного процесса в школе [Текст] /М.И. Рожков, Л.В. Байбородова. — М.: Владос, 2001. - 256 с.
166. Рубинштейн С.Л., Основы общей психологии [Текст] /С.Л. Рубинштейн. -СПб., 1998. - 246 с.
167. Рубцов, В. В. Психолого-педагогическая подготовка учительских кадров для новой школы / В. В. Рубцов // Вопросы психологии. – 2010. - № 3. – С. 57 – 64.
168. Руденко, А. М. Психологический практикум [Текст] /А.М.Руденко. Издание 2-е, -Ростов н/Д: Феникс, 2010.-492 с.
169. Саалаев, Ө. Интерактивдүү усулдарды пайдаланууда жана сабакта ишти уюштурууда мугалимдин ролу. II-бөлүм. [Текст] /Ө.Саалаев. -Б.: 2014, -153 б.
170. Селиванова, Н. Л. Класс в воспитательной системе школы [Текст] /В.С. Селиванова. - М., 2007. - 54 с.

171. Селевко, Г. К. Руководство по организации самовоспитания школьников. [Текст] /Г.К. Селевко. - М.: 2003. -67 с.
172. Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. — М.: Народное образование, 1998. - 256 с.
173. Сериков, В. В. Образование и личность [Текст] /В.В. Сериков. - М., 1999. -224 с.
174. Сергеева, В. П. Технология деятельности классного руководителя в воспитательной системе школы [Текст] /В.П. Сергеева. -М.; УЦ «Перспектива», 2008. -120 с.
175. Современный словарь по педагогике [Текст] / Е.С. Рапацевич - М.: Современное слово, 2001. - 928 с.
176. Современный словарь иностранных слов. 3-изд.стер [Текст] -М.: Русский язык, 2000. -742 с.
177. Созонов В.П. Организация воспитательной работы в классе [Текст] /В.П. Созонов. — М.: Педагогический поиск, 2000. -160 с.
178. Сластенин В.А. Педагогика: Инновационная деятельность[Текст] /В.А. Сластенин, Л.С. Подымова. – М.:Магистр, 1997. – 224 с.
179. Сластенин В.А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе: содержание, структура, функционирование [Текст] / В. А. Сластенин профессиональная подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Межвуз. Сборник научных трудов/ Под.ред. В. А. Сластенина. – М., 1982. – С. 14-28.
180. Спирина, Л. Инициативы к профессиональной компетентности [Текст] / Л. Спирина // Народное образование. – 2009. – № 3. – С. 181-186.

181. Суkenбаева Ж.К., Тешебаева У., Чепекова Г.С. Класс жетекчинин күндөлүгү. [Текст] /Ж. К. Суkenбаева, У. Тешебаева, Г. С. Чепекова. - Бишкек 2014. - 25 б.
182. Сухомлинский, В.А. Тарбия жөнүндө / Киришүү очерктеринин авт. жана түз. С.Соловейчик. (Которгон: Д.Орозалиев) [Текст] /В.А. Сухомлинский -Ф.: Мектеп, 1985. - 268 б.
183. Сухомлинский, В. А. Методика воспитания коллектива [Текст] /В.А. Сухомлинский. - М.: Просвещение, 1981. - 192 с. 185
184. Станкин, М.И. Профессиональные способности педагога [Текст] / М.И. Станкин. – М., 1998.
185. Степанов, Е.Н. Педагогу о воспитательной системе школы и класса [Текст] /Е.Н. Степанов. - М.: Сфера, 2004. - 224 с.
186. Степанов, Е. Н. Классный руководитель: современная модель воспитательной деятельности. [Текст] /Е.Н. Степанов. -М.: Педагогический поиск, 2007. - 160 с.
187. Степанова, М. А. Практическая психология образования: противоречия, парадоксы, перспективы / М. А. Степанова // Вопросы психологии. – 2004. - № 4. – С. 91 – 100.
188. Стефановская, Т. А. Классный руководитель: функции и основные направления деятельности 3-издание [Текст] /Т.А. Стефановская - М.: Издательский центр «Академия» 2008 г.-192 с.
189. Стефановская, Т.А. Педагогика: наука и искусство. Курс лекций. [Текст] / Т.А. Стефановская. – М.: Совершенство, 1998.
190. Таланчук, Н.М. Системно-социальная концепция школьного воспитания. [Текст] /Н.М.Таланчук. - Казань. 1991 -57 с.
191. Углицкая, М. Как оценить эффективность работы классного руководителя. [Текст] /М. Углицкая. - «НО», 2001, № 6, стр.74 – 81.

192. Угур, Хасан Психолого-педагогическая коррекционная деятельность классного руководителя по преодолению неуспеваемости в классе. Дисс. на соиск к. п. н 13.00.01. - Б.: 2007 154 с;
193. Ушинский, К.Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии [Текст] / К.Д. Ушинский // Избранные педагогические сочинения в 2-х томах. – М., 1976. – Т. 1.
194. Шамова, Т.И. Подготовка директора школы. Опыт перспективы. [Текст] / Т.И. Шамова // Современная педагогика. – 1990. – №3. – С. 75-79.
195. Щербаков, А.Д. Педагогические условия развития профессиональной общительности студентов университета [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.Д. Щербаков. – Челябинск, 1996. – 24 с.
196. Щуркова, Н. Е. Вы стали классным руководителем [Текст] /Н.Е. Щуркова - М.: Педагогика, 1986. - 112 с.
197. Щуркова, Н.Е. Классное руководство: теория, методика, технология [Текст] /Н.Е. Щуркова. - М.: Педагогическое общество России, 1999. -222 с.
198. Философия энциклопедия окуу куралы. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. [Текст] - Бишкек.: 2004. -253 б.
199. Философский энциклопедический словарь [Текст] - М.: ИНФРА- М, 2004. - 576 с. Философский энциклопедический словарь [Текст] - М.: ИНФРА- М, 2004. - 576 с.
200. Чошанов М.А. Компетенции в профессиональном образовании [Текст] / М.А. Чошанов // Высшее образование сегодня. – 2004. – №11.
201. Хуторской, А.В. Современная дидактика. Учебник для вузов [Текст] / А.В. Хуторской. – СПб, 2001. – 544 с.

202. Хмель Н.Д. педагогический процесс как объект деятельности учителя [Текст] Учебное пособие для студентов и преподавателей педагогических институтов / Н.Д. Хмель. Алма-Ата, 1978. – 115 с.
203. 2013-2017 жылдарга Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы - Б.: 2014. -196 б.
204. Юнг. К.Г. Аналитическая психология и психотерапия Хрестоматия /Сост. В. М. Лейбин. — СПб.: Питер, 2001. — 512 с.: ил. — (Серия «Хрестоматия»).
205. Якиманская И.С. Педагогическая поддержка с точки зрения психолога. [Текст] /И.С. Якиманская - М., 1996.
206. Ясницкая В.Р. Как сделать класс классным: воспитание подростков [Текст] /В.Р. Ясницкая.- М.: Просвещение. 2008.- 223 с.
207. Ясницкая, В.Р. Социальное воспитание в классе: теория и методика [Текст] /В.Р. Ясницкая. - М.: Академия, 2004. - 352 с.